

MAGYAR MÚZEUMOK

2007/3

ŐSZ

HUNGARIAN MUSEUMS

Volume 13 Number 3

AUTUMN

Képek a Budapesti Történeti Múzeumból

Pictures from Budapest History Museum

Késő bronzkori hamvasztásos urnasír, Békásmegyér
Late Bronze Age urn grave in Békásmegyér

Mennyezetfreskó részlete a Római parton feltárt épületből
A detail of a ceiling fresco from the building at the Római Embankment

Sírkő figurális dísszel
Tombstone with figurative ornaments

Úrnasír bontás közben bronzfülű vödörrel, éremmel és két edénnyel
Urn grave during the excavations with a bronze-handled bucket, coin and two vessels

Ékköves aranygyűrű a Szt. György utca 4. számú telken feltárt kútból
Golden ring with gem from the well uncovered on the lot 4 St György Street

Szemplér Mihály: A Budai Főreál kapuzata, akvarell Petschnig János terve után, 1863

Mihály Szemplér: The gateway of the Secondary School of Sciences, watercolour by the design of János Petschnig, 1863

A Budapesti Történeti Múzeumról

1887-ben megszületett a döntés a Fővárosi Múzeum létrehozásáról. 1899-ben a városligeti Múcsarnok épületében (a mai Palme házban) biztosítottak helyet számára. Itt nyílt meg az első kiállítás 1907-ben. A múzeum szervezetét, gyűjtési programját az első igazgató, Kuzsinszky Bálint dolgozta ki, a római (aquincumi) régiségyűjtemény mellett várostörténeti emlékek, a képtár és könyvtár alkották az intézmény részeit. A megnyitáskor kiadott katalógus előszava néhány érdekes adatot közöl a Fővárosi Múzeum keletkezéséről: a múzeum eszméjét először Rómer Flóris vetette fel még az 1860-as években, de csak 1887-ben határozta el a főváros közgyűlése „egy a város történeti emlékeit összegyűjtő és őrző múzeum létesítését”. Az előszó a következőképpen fogalmazta meg a múzeum célját: „A Fővárosi Múzeum főcélja a főváros történeti emlékeinek összegyűjtése, az elkallódástól való megőrzése azon célból, hogy a közönség jobban megismerje a város múltját, azokat az alapokat, melyeken mai fejlődésünk felépült s e révén jobban megértse és megszeresse a magyar fővárost.” Nem egy európai és tengerentúli várostörténeti múzeum „mission statement”-je fogalmazza meg manapság nagyon hasonlóan a célokat és feladatokat.

A megnyitáskor a múzeumban őrzött mintegy hatezer műtárgyból ezeröttszázat láthatott a közönség az állandó kiállítás tizenkét helyiségében, műfajonként és időrend szerint csoportosítva. Azóta a tárgyak mennyisége a sokszorosára nőtt és bemutatásuk módja, helye nagyon megváltozott. A budavári palotaépületben a három város újkori történetét, valamint a régészeti emlékeket az őskortól a honfoglalásig bemutató tárlatok láthatók, mellettük a hetvenes évek szenzációja, a gótikus szoborlelet. A kiscelli barokk kolostor tereiben négy éve nyílt meg az 1780-1940 közötti időszakról foglalkozó állandó kiállítás. A Fővárosi Képtár gyűjteményéből válogatott festmények bizonyítják, hogy a mecénás Budapest gazdag kollekciójából még a Nemzeti Galériának átadott művek mellett is kiemelkedő értékű anyag maradt. Az Aquincumi Múzeum pedig 2007. szeptember 14-én történetének kiemelkedően jelentős állomáshoz érkezett: az Elektromos Műveknek a főváros által megvásárolt, a Györgyi Dénes tervei alapján 1930-ban emelt épületben nyílt meg a legújabb állandó kiállítása.

A Budapesti Történeti Múzeum azonban nemcsak várostörténeti gyűjtemény – a műtárgyak gyűjtése és bemutatása mellett konzerválásuk, restaurálásuk is feladata. Ez a munka s a gyűjtemények időszaki kiállításokon történő folyamatos megmutatása egyúttal a tudományos feldolgozás alapja, kiindulópontja. A múzeumi évkönyvek mellett a kisebb és nagyobb kiállítások katalógusai ma már a régészet, művészettörténet, történettudomány, néprajz, művelődéstörténet fontos forrásai, kézikönyvei. A gyűjtemények számítógépes feldolgozása, digitalizálása és az interneten történő hozzáférés lehetőségének mind teljesebbé tétele pedig a jelen és a jövő legfontosabb feladatai közé tartozik.

Basics Beatrix

MAGYAR MÚZEUMOK

2007/3. ŐSZ

MŰHELY

- Szilas Gábor: Ötezer év története a békásmegyeri Duna-parton 3
- T. Láng Orsolya: Az aquincumi polgárváros feltárásának legújabb eredményei 6
- Beszédes József: Kora császárkori hamvasztásos temető Nagytétény határában 10
- Végh András: Buda első zsinagógája és korai zsidónegyedének régészeti emlékei 13
- Maráz Borbála – Papp Adrienn: Régészeti kutatások a Rác fürdő és a török kori Tabán területén 18
- Magyar Károly: Beszámoló Buda első, XV. századi és török kori vízműveinek feltárásáról 20
- Fényes Gabriella: A budai vízemelő szerkezetek maradványairól 24
- Perényi Roland: Az újkori várostörténeti gyűjtemény céhemlékei 26
- Basics Beatrix: Ismeretlen Baththyány portrék a Fővárosi Képtár gyűjteményében 30
- Branczik Márta: A kiscelli építészeti gyűjtemény 32
- Liska András: A dobozi Sámson vár 35
- Szathmáry István: A kétpói ezüstcsésze 37
- Bathó Edit: A jászberényi Nagyboldogasszony római katolikus templom kriptájának feltárása 38

VISSZATEKINTÉS

- Péterné Fehér Mária: Ferenczy Ida „kincsei” 41
- B. Varga Judit – Heilau Zsuzsanna: Az első gyűjtéstől a „Mesés tárgyak”-ig 43

SZÁMVETÉS

- Kutas Eszter: A Nagyatádi Városi Múzeum késő reneszánsz ládájának helyreállítása 45
- Fáykiss Katalin – German Kinga: A Ludwig Múzeum látogatóinak elvárásai egy felmérés tükrében 49

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

- Sedlmayr Krisztina: Menekülés Bécsbe. Magyarország 1956 – Flucht nach Wien. Ungarn 1956. Kiállítás a Wien Museumban 51

KIÁLLÍTÁSOK

- Gyarmati János: Múzeum és piac. A Szépművészeti Múzeum perui kiállítása ürügyén 53
- Csorba Csaba: Dzsingisz kán és a tatárjárás 56
- Máté György: Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen. A Kovács-napfényműterem száz éve. 59
- Tóth Anita – D. Udvarny Ildikó: „Művészet-történet”. A Pesterzsébeti Múzeum új állandó helytörténeti kiállítása. 61

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

- Basics Beatrix: A földalatti, mint a budapesti építkezések állomásai. 63
- E számunk szerzői 64

A címlapon

Barabás Miklós (1810-1898): Batthyány
Lajos mellképe, 1847. Olajfestmény

On the Cover

Miklós Barabás (1810-1898): Portrait of
Lajos Batthyány, 1847. Oil painting
Fotó – Photo: Bakos Ágnes

A hátsó borítón

Részlet a Nemzeti Múzeum Dzsingisz kán
kiállításából

On the back Cover

Detail of the exhibition "The Heritage of
Genghis Khan" in the Hungarian National
Museum

Fotó – Photo: Dabasi András

MAGYAR MÚZEUMOK**A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi
Egyesület folyóirata**

Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer
XIII. évfolyam 3. szám, 2007. ősz

Főszerkesztő:

Selmeczi Kovács Attila

A lapszámot szerkesztette:
Basics Beatrix

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus
A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix,
Cséve Anna, Holló Szilvia Andrea,
Kriston Vízi József, Wollák Katalin

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János
A szerkesztőbizottság tagjai: Bertáné
Varga Judit, Kóczyánné Szentpéteri Erzsébet,
Kovács Péter, Vándor László

Fordítások: Gönczi Ambrus

Szerkesztőség:

1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.
Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336

E-mail: pulszky@bot.nhmus.hu
www.pulszky.hu

Felelős kiadó: Balázs György

Nyomdai előkészítés: Stúdió 12 Bt.

Műszaki szerkesztő: Németh János

Színes feldolgozás: Stúdió 12 Bt.

Nyomdai munkálatok: Prospektkop Bt.

Felelős vezető: Racskó József

Előfizethető a kiadónál

(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),

illetve postautalványon, csekkel vagy

átutalással az alábbi számlaszámon:

K&H Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként: egyéni
előfizetőknek 800 Ft, közületeknek 1250 Ft.

HU ISSN 1219-4662

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

nka

Nemzeti Kulturális Alap

HUNGARIAN MUSEUMS

2007/3

AUTUMN

WORKSHOP

- Gábor Szilas: The Story of 5000 Years on the Danube Riverside in Békásmegyér 3
- Orsolya T. Láng: The Latest Findings from the Excavations at the Aquincum Civil
Settlement. 6
- József Beszédes: An Urn Cemetery from the Early Imperial Period near Nagytétény . . 10
- András Végh: The First Synagogue of Buda and the Archaeological Findings of the Early
Jewish Quarter 13
- Borbála Maráz – Adrien Papp: Archaeological Explorations on the Site of the Rác Baths
and the Tabán District from the Turkish Period 18
- Károly Magyar: Report on the Excavations of the First Water-works of Buda, from the
15th Century and the Turkish Period. 20
- Gabriella Fényes: The Remains of Water-lifting Constructions in Buda 24
- Roland Perényi: Remains of Trade Guilds in the Modern History of Town Collection. . . 26
- Betrix Basics: Unknown Batthyány Portraits in the Collection of the Metropolitan
Gallery. 30
- Márta Branczik: The Architecture Collection at Kiscelli Museum. 32
- András Liska: The Sámson Earthwork in Doboz 35
- István Szathmáry: The Silver Cup from Kétpó. 37
- Edit Bathó: The Uncovering of the Crypts at the Our Lady Roman Catholic Church in
Jászberény 38

RETROSPECTIVE

- Mária P. Fehér: "Treasures" of Ida Ferenczy 41
- Judit B. Varga – Zsuzsanna Heilaut: From the First Collecting to the
"Fabulous Objects" 43

RECONING

- Eszter Kutas: The Restoration of the Late Renaissance Chest of the
Nagyatád Town Museum. 45
- Katalin Fáykiss – Kinga German: Visitors' Expectations in the Light of a Survey at
the Ludwig Museum 49

INTERNATIONAL RELATIONS

- Krisztina Sedlmayr: Escaping to Vienna. Hungary 1956 – Flucht nach Wien.
Ungarn 1956. Exhibition in the Wien Museum 51

EXHIBITIONS

- János Gyarmati: Museum and Market. In Connection with the Peru Exhibition of the
Museum of Fine Arts 53
- Csaba Csorba: Genghis Khan and the Mongolian Invasion of Hungary. 56
- György Máté: Picture Maker Dynasty in Székelyudvarhely. One Hundred Years of the
Kováts Sunshine Studio 59
- Anita Tóth – Ildikó D. Udvary: "Art-History" – The new Permanent Local History
Exhibition of the Museum of Pesterzsébet. 61

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Betrix Basics: The Underground as the Stations of Budapest Constructions 63
- Autors of This Issue** 64

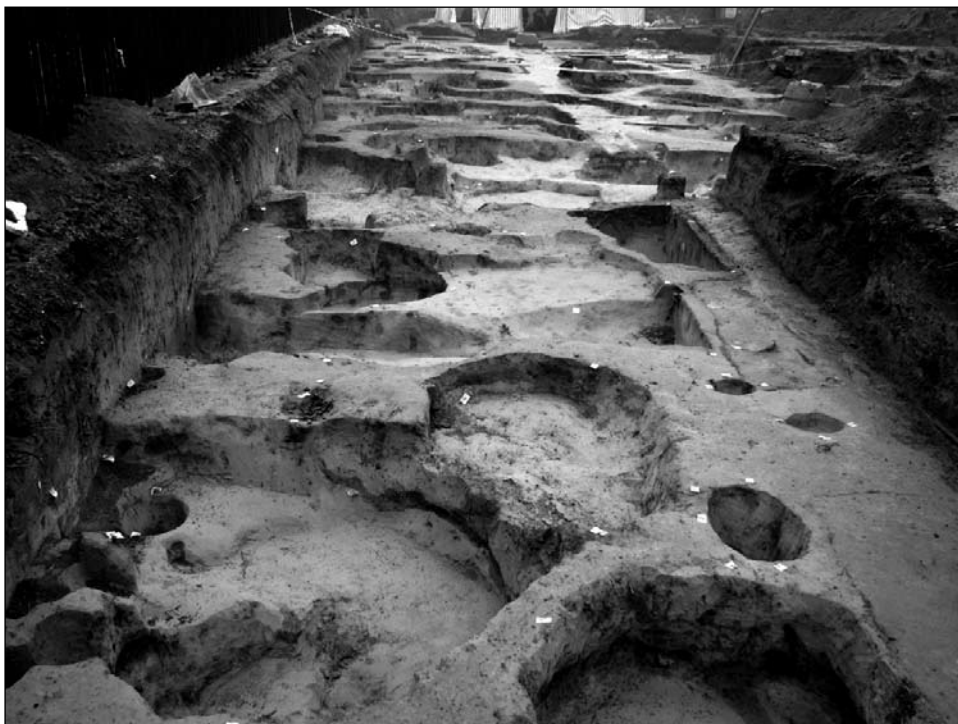
Műhely

Ötezer év története a békásmegyeri Duna-parton

Szilas Gábor

Óbuda-Békásmegyer Római-part és a Barát-patak torkolata között húzódó, mintegy 1,5–2 km hosszú, 2–300 m széles Duna-parti sávja bizonyos szakaszain máig épen megőrződött összefüggő lelőhelyláncolatot rejt magában, amely nem csupán a főváros térsége, hanem az egész Kárpát-medence őstörténete szempontjából kiemelt jelentőségű. Kialakulását a Budapest környéki mikrorégió geomorfológiai, közlekedés-földrajzi és ebből következő történeti földrajzi adottságainak köszönheti.

A Duna jégkori teraszszintjéből kiformálódó, később medrekkel felszabdalt, észak-déli irányú teraszszigetekkel, holt- és mellékágakkal tagolt változatos táj az őskor folyamán is igen kedvező feltételeket teremtett az emberi megtelepedésre. A halban, vadban gazdag vizek és a medret egykor kísérő galériaerdők, az azok mentén kialakított irtásföldek többféle gazdálkodá-

Rendkívüli sűrűségben borították a területet a régészeti jelenségek
Extremely dense archaeological phenomena on the site

Újkőkori áldozati gödör eltemetett őstulokszarvval
Neolithic sacral pit with a buried bullock horn

meghatározó elemeként jelentékeny elválasztó szerepet is játszott, több korszakban kultúrák, népcsoportok között húzódó határvonalaként működött.

A békásmegyeri partszakasz már a múlt század elejétől magára vonta a régiségek iránt érdeklődők figyelmét. A '60-as évekig számos megfigyelésről, kis alapterületre szorító leletmentésről tudunk, melyek eredményeképpen 21, olykor 8–10 régészeti korszak emlékményét magában foglaló lelőhely részlete vált ismeretessé. Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy az érintett Duna-parti sávban különböző korok részben egymást fedő településmaradványaiából, temetőrészeiből álló összefüggő, folyamatos lelőhelyláncolat húzódik. Sajnos e korai feltárásokat dokumentáló feljegyzések, fényképek, rajzok vagy megsemmisültek, vagy csak csekély információs értéket hordoznak, gátat szabva ezzel a

si mód kialakítását tették lehetővé. A Duna, mint elsőrendű közlekedési útvonal az őskori távolsági kereskedelemben játszott fontos szerepet, de területünk központi helyzetét a nyugati hegységkeretet északnyugat-délkeleti irányban átszelő patak-völgyek (Barát-, Aranyhegyi-patak) is erő-

sítették. Részben ennek köszönhetően kapnak különösen fontos szerepet a dunai révé-átkelők, melyek a Szentendrei-sziget adta helyzeti előnyt kihasználva nagy számban léteztek területünkön is. Ugyanakkor a Duna összekötő, közvetítő funkciója mellett a Kárpát-medence őskori történetének

*Zsugorított csontvázás sír
A grave with a shrunken skeleton*

Budapesti Történeti Múzeum raktáraiban őrzött, hozzájuk köthető, rendkívül gazdag régészeti leletanyag szakszerű, modern feldolgozásának. A békásmegyeri partszakasz kutatásának '60-as éveket követő időszakára sajnos csupán egyetlen területrezt megismerésében hozott értékelhető tudományos eredményt; a Vöröshadsereg útján (ma: Királyok útja), 1960–1983 között végzett temetőfeltárást leszámítva több mint 40 éven keresztül nem történt érdemi kutatás a partszakaszon. Ezért különös jelentőségű a Budapesti Történeti Múzeum Ős- és Népvándorlás kori Osztálya által 2007 elején végzett feltárást, mely a III. ker. Királyok útja 293. szám alatti telken egy 4 lakótömbből álló lakópark építését előzte meg. Várakozásainkat alátámasztotta, hogy a lelőhelyláncolat kellős közepén fekvő telken, az egykori Pénzjegynyomda Vállalat üdülője területén korábban, 1958-ban egy késő bronzkori urnasír került napvilágra, a tőle É-ra elhelyezkedő egykori BUVÁTI-Vízisporttelep pedig 8 régészeti korszak emlékeanyagát tartalmazó nyilvántartott régészeti lelőhely. A feltárást során a földmunkával érintett telekrészeket – épületek, parkolók és belső út nyomvonalát – magába foglaló 1.660 m²-es területet kutattuk át, amely a partszakaszt keresztirányban, mintegy 150 m hosszúságban átszelve lehetővé tette a lelőhely geomorfológiai viszonyainak megfigyelését, és tanulmányozhattuk annak emberi megtelepedésre gyakorolt hatását is. A feltárást tapasztalatai megerősítették a lelőhelyláncolat kiemelt, meghatározó jellegéről alkotott véleményünket, amelyre nem csupán a régészeti korszakok

száma (összesen hét) és a jelenségek sűrűsége (összesen 499 db), hanem a településmaradványok között dokumentált nagyszámú szakrális jelenség is utalt.

A terület legkorábban a Kr.e. VI. évezred végén, az V. évezred elején, az újkőkor (neolitikum) középső szakaszában népesült be. Az úgynevezett Zseliz kultúrának kisebb települészete vált ismertté, mely egy-

*Késő rézkori szarvasmarha áldozat
Cow sacrifice from the late Bronze Age*

korú a pünkösdfürdői strand területéről már a múlt századból ismert gazdag településsel. A későbbi korok bolygatása miatt sértetlenül megőrződött igen csekély számú települési jelenség közül kiemelkedik egy – minden bizonnyal a nagyobb vadállomány biztosítása érdekében – gödörbe eltemetett nagyméretű őstulok-szarv, valamint egy vörös-sárga festéssel is díszített, termékenység kultusszal összefüggésbe hozható sematikus emberi arcot ábrázoló edény töredéke.

A középső rézkorban (Kr. e. IV. évezred kezdete) az úgynevezett Ludanice kultúra kisebb temetője húzódott a területen, melyet az oldalára fektetve, erőteljesen behajlított végtagokkal (zsugorított testhelyzetben) eltemetett halott csontvázát tartalmazó, edénymelléklettel ellátott sír bizonyít.

A Kárpát-medence nagy területein megtelepedő Baden kultúra nagyméretű tárolóermekkel, munkagödörökkel és feltűnően vastag pusztulási réteggel rendelkező településmaradványai a késő rézkor időszakában, a Kr. e. III. évezred első felében történt intenzív területhasznosításról árulkodnak. Szokatlanul nagy számban feltárt kultikus gödrei a telepen folytatott rendkívül összetett szakrális életéről árulkodnak, amelyek között döntő többségben voltak a kultúra más lelőhelyeiről is ismertté vált szarvasmarha-áldozattal összefüggő kultusz maradványait tartalmazó objektumok. A rituálé során az állatokat általában az eltemetésüket szolgáló gödörben ölték le, de megfigyeltük csonkolt vázrészek gödörbe helyezésének szokását is.

A bronzkor hajnalán (Kr. e. III. évezred második fele) a DK-i eredetű Makó kultúra telepedett meg a partvidéknek ezen a részén. A ma még nehezen rekonstruálható termékenységi szertartáshoz köthető lakoma nyomait rejthette az a hatalmas méhkas alakú verem, amelynek aljába a kultúra jellegzetes, seprűdíszes fazekát helyezték, felette sárga agyagréteget halmoztak fel, melyet rengeteg állatcsont borított.

A Kr.e. II. évezred közepe (középső bronzkor) tűnik a terület legintenzívebben lakott időszakának. Az úgynevezett Vátya kultúra nyílt színi településének feltárt objektumai közül több – a korábbi korokhoz hasonlóan – a telepen folytatott szakrális élet maradványait rejtette. Legfeltűnőbb emléke az a méhkas alakú áldozati gödör, melynek belső falához szorosan egymás mögé négy kutyatemetetet helyeztek. Talán e jelenséghez köthető ceremónia maradványa lehet a tetemeteket borító hatalmas égett omladékréteg, mely 10–15 cm vastagságban jelentkezett a gödör betöltésében. A középső bronzkori településszerkezettel kapcsolatos ismereteinket gazdagította az a megfigyelés, mely szerint a telep lakói a mélyebb Duna-parti, időszakosan vizenyős, áradásnak kitett területrészeket idővel települési hulladékkal töltötték fel. A települési tér ilyen módon történő kiterjesztése a Kárpát-medence őskorában ritkán megfigyelhető jelenség, igazi szenzációnak számít.

A késő bronzkor időszakában (Kr.e. X–IX. század) a békásmegyeri mikrorégió, de talán az egész Dunakanyar térsége rendkívül sűrű emberi megtelepedést mutat. Telkünk keleti, Dunához közelebbi ártéri részén e korszak hamvasztásos rítusú urnatemetőjének 9 sírját tártuk fel. Az alig 20–30 cm mélységben, beásási folt nélkül jelentkező temetkezések az Úrnamezős kultúra jellegzetes árkkolt, síkozott, turbántekercses díszítésű urnáit, táljait, perem fölé húzott fülű csészéit tartalmazta. A máglyán elégett halottak maradványait más egykorú temetőben tapasztaltakhoz hasonlóan az urnába, vagy a sírgödör fenekére szórták. A sűrű településszerkezetet mutatja, hogy nem messze innét, a Vízművek területéről egykorú települést, tőle alig néhány száz méterre, délre, a pünkösdfürdői strand tőszomszédságából a korszak talán legkiemelkedőbb emlékét, a Nagy László, majd Schreiber Rózsa által feltárt több száz síros késő bronzkori urnatemetőt ismerjük. Utóbbinak kuriózum számba menő, asztrális varázsszereket tartalmazó sámánsírja, és egyéb, a hitvilág sokszínűségét reprezentáló sírmelléklete (csizmaedények, léleklyukas urnák, stb.) nem csak szakmai körökben tette ismertté a lelőhelyet.

A partszakasz a kora vaskor időszakára elnéptelenedik, majd egy bő félezer éves hiátust követően a Kr.e. II–I. században létesült késő vaskori település jelzi a legké-

Középső bronzkori, kutyatemetkezéseket tartalmazó áldozati gödör
Middle Bronze Age sacral pit with buried dogs

sőbbi őskori települést a Királyok útja 293. szám alatti telken. A kelta falu megújított, tapasztott padlójú, félig földbe mélyített épületei ágafás-szelemenés szerkezetűek voltak, mellettük több méter mély gabonataroló vermek helyezkedtek el.

A kelta rétegsor felett már csupán egy XX. századi üdülő épületmaradványai húzódtak, így a békásmegyeri partszakasz múltja csaknem teljes egészében a Krisz-

tus születését közvetlenül megelőző ötezer év időtartamát öleli fel. A békásmegyeri partszakasz itt feltárt leletei kulturális örökségünk egy jelenleg még kevésbé kutatott, de régóta ismert, összetettségével messze kiemelkedő értéket képviselő lelőhelyláncolatának emlékeit képviselik. A régészeti lelőhelyek, így a békásmegyeri lelőhelyek együttese is, kulturális örökségünk egyszeri és megismételhetetlen emlékei,

*Késő vaskori, félig földbe mélyített épület
Building half-dug into the ground from the
late Iron Age*

amelyek az írott forrásokat megelőző történelmi korok kizárólagos forrásai. Megóvásuk, szükséges esetekben szakszerű körülmények között történő megmentésük egyetemes kötelességünk.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

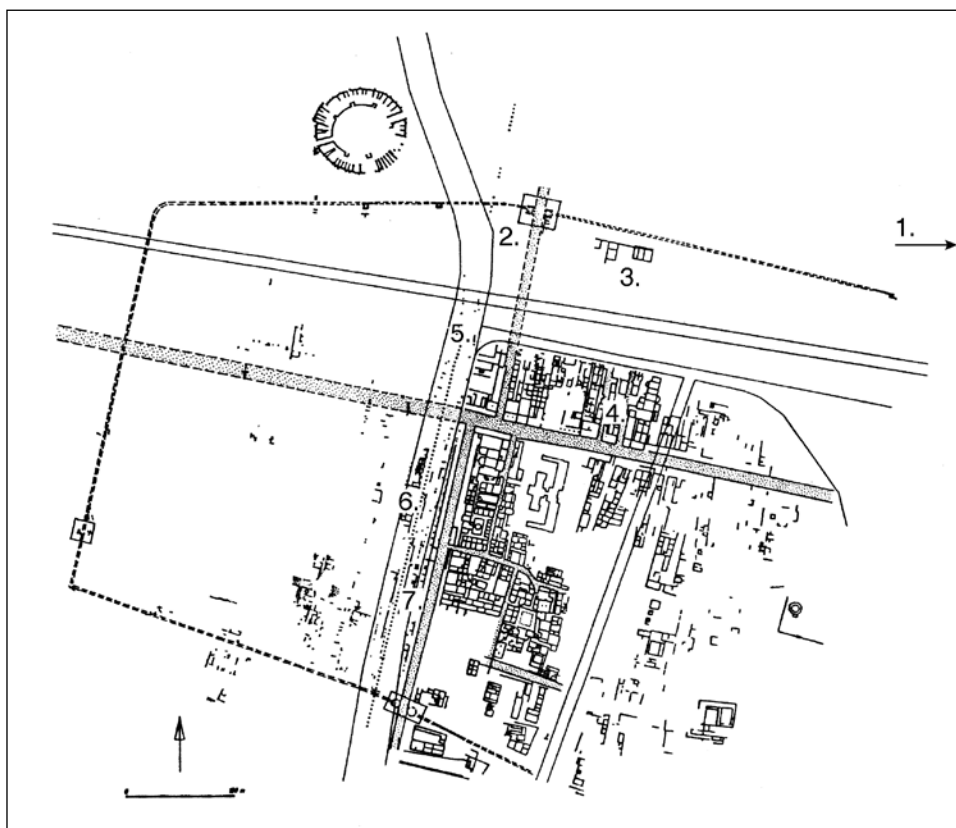
The Story of 5000 Years on the Danube Riverside in Békásmegyér

The nearly 2 km long patch on the Danube riverside in the 3rd district of Budapest is full of consecutive archaeological sites which are of key importance not only for the capital but for the whole Carpathian basin. The area has always had special geographical features which were favourable for settlements from the earliest periods. Up to now, 21 sites, including 8-10 archeological periods were discovered, but little information was gained. The Budapest History Museum carried out investigations on the site at 293 Királyok útja, 3rd district, in early 2007. Seven periods have been discovered on the 1660m² area, with 499 finds, including a large number of sacred objects or places. The place hides the history of nearly 5000 years before the birth of Christ, bearing a cultural, historic importance, being part of our cultural heritage and the exclusive sources of history before writing appeared.

Az aquincumi polgárváros feltárásának legújabb eredményei

T. Láng Orsolya

A Budapesti Történelmi Múzeuma Aquincumi Múzeuma az utóbbi években ismét rendszeresen folytat kutatásokat az aquincumi polgárváros területén és környékén. A feltárások kisebb része tervásatás jellegű (XXIX. épület, úgynevezett „Peristyl – Enyvfőző” ház), nagyobb részük azonban nagyberuházáshoz kapcsolódóan végzett régészeti kutatás volt (aquincumi híd és kapcsolódó úthálózat, szentendrei HÉV vonal és a Szentendrei út felújítása, Pók utcai szennyvízáttemelő). Ez utóbbiak, különösen a szentendrei HÉV római kori várost átszelő szakaszának rekonstrukciója és a Szentendrei út felújítása komoly szervezést és állandó készenléletet igényelt. A feltárást csapatmunkában, egymást váltva végeztük. A sokszor igen mostoha körülmények (például közlekedő HÉV szerelvények mel-

Az aquincumi polgárváros területe az utóbbi három év kutatási helyszíneivel (1-7.)

The area of the civil settlement in Aquincum with the sites of the last three years (1-7.)

Római épületfalak dokumentálása a BKV-HÉV sínpálya alatt
The documentation of Roman building walls under the track of the Budapest suburban railway

lett, a Szentendrei út egy-egy sávjában) a kivitelezéssel együtt folyó régészeti munka és a szűk határidők ellenére minden előkerült jelenséget sikerült megfelelő módon dokumentálni. Külön kiemelnénk, hogy az intenzív építési munkák során semmilyen megtartandó régészeti emlék nem károsodott (falak, tetőomladékok stb.).

A római kori településrészen és északi előterében végzett feltárások eredményeit a továbbiakban a római kori topográfia alapján tekintjük át.

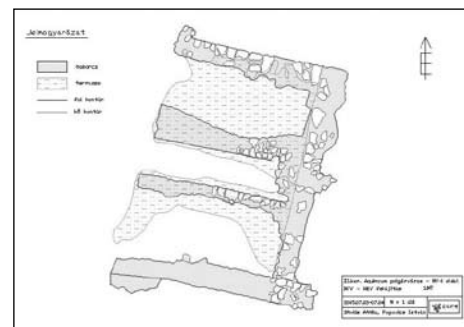
A településtől északkeletre, a Római parnton végigvezetett csatorna-nyomvonalon, a jelenlegi parttól mintegy 17–20 méterre észak-déli irányban, több különböző régészeti korszak leletei kerültek elő: a folyó vonalát követve összesen négy, a késő római korra keltezhető mészegető kemence tüzelőnyílása került napvilágra, munkagödörrel, betöltésükben római kori sírkövek, építési tagozatok maradványaival. A kemencékhez sóderes útfelület is tartozott. A kemencesor folytatását 1907–11 között Kuzsinszky Bálint tárta fel a Gázgyár területén. A kemencék rétege alatt, szintén a Duna vonalát követve négy, kelet-nyuga-

ti irányban tájolt csontvázas sír került elő, koruk közelebről nem volt meghatározható. A kemencéket megelőző periódusban a területen észak-déli irányban hosszúkas alaprajzú, feltehetően belső-udvaros kőépület állt, kísérő leletanyaga alapján a Kr.u. II. század közepétől a III. század végéig (?). Az épület egyik helyiségéből növényi ornamentikával díszített mennyezetfreskó töredékei származnak. Az építkezést megelőzően nagyszabású tereprendezeit hajtottak itt végre a római korban: az épület zónájában meglévő szigetszerű kiemelkedését tovább töltötték és ledöngölték. Az épületet kelet, azaz a Duna felől széles víz-elvezető árok kísérte, betöltéséből a késő római kori határerődítésekre utaló bélyeges tégladarabja is előkerült. Az épületfalak folytatását a nyugat felől szomszédos lakópark területén geofizikai felmérés (talajradar) segítségével követhettük. A római kort megelőzően a bronzkorból kerültek elő edénytöredékek, amelyek a parti terület őskori használatára utalnak.

A város észak-északkeleti negyedében, közvetlenül a városfalon belül, közműcsere alkalmával római épületek elplanírozott

maradványai, épületomladékok mutatkoztak, többnyire erősen elpusztult állapotban. A terület északi részén 1979-ben Zsidi Paula azonosította és tárta fel a polgárváros északi városkapujának tornyait, árkait és a városból kivezető „A” utca részletét. A jelenlegi földmunkák során a Krempl-malom falrészletei is előkerültek. Dél felé már észak-déli irányú falak is jelentkeztek sóderes járósínt maradványokkal. Ezeket egyelőre nem tudjuk ismert épületekhez kötni. A fentiek mellett köves omladékokat és agyagtégla-planírozásokat is dokumentáltunk, illetve alattuk megfigyeltünk egy sötétbarna agyagos réteget, majd a sárga altalajt. A Szentendrei út nyugati oldalán igen jó állapotban, „magasan” megmaradt vakolt falat és járósínt dokumentálhatunk. Ugyanezen a területen a Szentendrei út korábbi fázisait, az Aranyhegyi patakot átívelő újkori híd alapozását is megtaláltuk. Az újkorban sűrűn bolygatott rétegekből római felirattöredék is előkerült.

Ugyanebben a zónában, keleti irányban az „Aquincumi híd és kapcsolódó úthálózata” projekthez végzett szondázó jellegű kutatások során az északi városfalon belüli első épületek, a korábbi kutatások által már részben érintett XLVIII.–XLIX. épületek te-

Római épület fűtőcsatornái: lézerszkenneres felmérés alapján készült ásati rajz
The heating channels of a Roman building; a drawing based on laser scanner survey

rületét hitelesíthettük. A XLVIII. épület környezetében mindössze 30 négyzetméternyi terület kutatására nyílt lehetőség, így nagyobb összefüggések megállapítására, értelmezésére egyelőre nincs mód. Itt az igen vastag újkori feltöltés alatt az épület egyik ÉD-i irányú, habarcsba rakott kőfala mutatkozott, az ehhez tartozó rétegsorok közül tetőomladék-részletet, illetve kelet felé pillért és visszabontott falrészletet s egy vékony sóderes járósínt-darabot sikerült azonosítani, majd ezek alatt a fal nyugati és keleti oldalán is vastag homokos-márgás (talán áradásból vagy tereprendezezből származó) rétegsorok következtek.

A XLIX. épületből egy észak-déli irányú falat sikerült azonosítani. Az épület belsejében – feltehetőleg a modern kori árvízvédelemmel összefüggő – tereprendeze-

Kátyúkkal szabdalt utcarészlet a polgárváros északkeleti negyedében
A detail of a street with potholes in the northeast side of the civil town

szinte teljesen leborotválták a kultúrrejtegeket: az egykori épülethez tartozóan semmilyen járósíntet, eredeti omladékat nem sikerült dokumentálnunk, csak a legkorábbi római kori talajszint volt megfigyelhető. Az épületen kívül, kelet felé, annak omladéka alatt két különböző jelenség körvonalazódott. Egyrészt a római kori épületfal mellett, azzal párhuzamosan körülbelül 3 méter széles, ÉD-i irányú út földrétegeit találtuk, ezeket mélyebb kátyúk szabdalták (140 cm-es keréknyomtávolsággal), amelyekből nagy mennyiségű kerámiaanyag, üvegedény, amphora (rhodoszi), terra sigillata-anyag és meglepően nagyszámú, kerámiatörédekből faragott játékkorong, illetve alsó szintjéről egy igen kopott, Agrippa nagybronz került elő (posztumus veret, feltehetően a Kr.u. I. század első fele). A rétegeket láthatóan többször előnthezte a víz (rozsdafoltos, szabálytalan elszíneződések), az ép edények magas száma is arra utal, hogy hirtelen kerülhetett víz a területre. A szórványként több ponton előkerült laposabb kövek az egykori burkolathoz tarthattak. Az út keleti oldalán újabb épület homlokzata nyílhatott, erre utalnak azok a kavicsozott, illetve épületörmelékes szintek, amelyek már a tanúfal alá húzódtak, és a metszetek tanúsága szerint lejtettek az út felé. Az épülethez egyik fázisában *porticus* is tartozhatott, ennek négy, ÉD-i irányítású, kövekkel körberakott faoszlop maradványai (egyikükben a vizes környezetnek köszönhetően a fa is megmaradt, jelenleg vizsgálat alatt).

A negyed keleti végén álló, már a romkert területén található XXIX. épület (Peristyl vagy Enyvfűző háza) az úgynevezett hosszúházas épülettípusba tartozik. Déli, *decumanus*

(„D” utca) felé nyíló traktusa műhelyként és üzletként, míg északi része átriumos lakórészként volt ismert a korábbi kutatásban. Az épület 2004. és 2006. évi hitelesítő kutatását a Nemzeti Kulturális Alap pályázatán elnyert összegből finanszíroztuk. Az épület kétharmad részének hitelesítő feltárása nyomán összesen öt építési periódust tudunk elkülöníteni, amelyek a Kr.u. I. század végétől a III. század közepéig voltak követhetők. Az épület alaprajza a közel 300 év alatt többször változott, igazodva egyrészt a központi városépítési irányelvekhez (például telekhatár kitűzése, később pedig a szomszédos utca leszűkítése), másrészt a lakók és műhelytulajdonosok igényeihez (belső átalakítások). Elsőként az épület déli, főútra nyíló traktusának helyiségeit kutattuk,

ahol a Kr. u. II. században fémfeldolgozás folyt (tüzelőhelyek, vassalak), majd a Kr.u. II. század végétől csontenyv-fűző és talán bőrcserző műhely működhetett itt. Ez utóbbi tevékenységre utalt a jellegzetes leletanyag (műhelyhulladék állatcsont), illetve az előkerült objektumok is (platformok, tüzelőtér, préslap, illetve mésszel telt vermek). Az épület északi lakórészéből egy kisebb folyosó, illetve freskóval díszített, terrazzo padlóval ellátott szobát tártunk fel eddig. A kutatást az idei évben az épület „szívével”, az átriummal és az ebből nyíló lakószobákkal folytatjuk majd.

A polgárváros központi részétől, a *forum*tól északnyugatra közműcsere kapcsán volt lehetőségünk egy észak-déli irányú falrészletet és égésrétegeket, illetve alattuk a feketésbarna agyagot és a sárga altalajt tanulmányozni. A forummal szemben, nyugat felé az erősen bolygatott nyugati metszetben feltehetően a forum-komplexumhoz tartozó kelet-nyugati irányú kőfalak részleteit (in situ fehér vakolattal), vörös-égett és faszenes szinteket (járósíntek?), terrazzopadló részletet, omladékokat és alul az ismert feketésbarna agyagot és a sárga agyagot altalajt figyeltük meg.

A polgárváros északi részén nyitott feülletekben többnyire azt tapasztalhattuk, hogy a városfalon kívül, illetve annak közvetlen belső környezetében már igen lepusztult állapotban maradtak meg az emlékek. A vasúti töltés déli oldalán, a városközpont közlebb eső részeken, változó állapotban ugyan, de mindenütt előkerültek épületmaradványok. A metszetekben mutatkozó sárga altalaj és feketésbarna agyag magasságadatai ugyan pontoszerűek, de feltételezhető, hogy a terület körülbelül a vasúti töltés zónájától dél felé lejtett (mélyebbek a falalapok is), a töltés északi oldalától észak felé pedig emelkedett.

A polgárváros középső részén a HÉV sínek

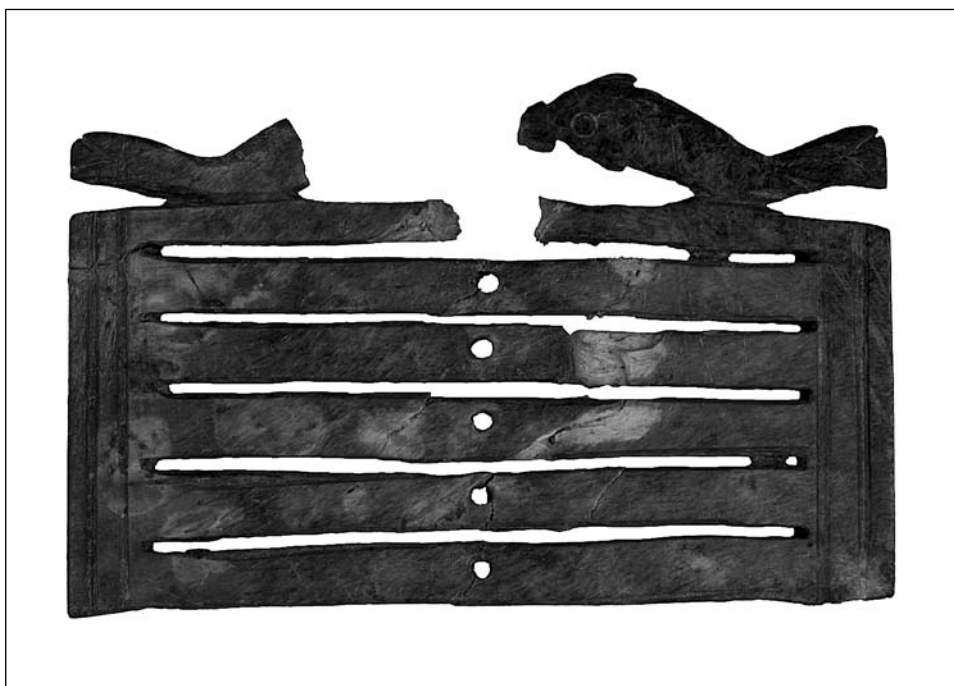
A XXIX. épület részlete a hitelesítő feltárás és helyreállítás előtt
A detail of building XXIX. before the test excavation and reconstruction

felújítása során épületomladék, planírozások és terrazzopadló részletek mutatkoztak. Újkorral kevert, épületomladékos foltokat dokumentáltunk a teljes nyomvonalon, a zúzottkő felszedés során is. Ugyanitt a *macellum* magasságában a pályatükör alatt igen magasan egy épület több falrészlete került elő. Az értelmezhető alaprajzot mutató épületnek a fűtőcsatornáját sikerült feltárni, terrazzopadló töredékekkel. Az épületet keleti irányból fűtötték, előkerült *prae-furniuma* is.

A város déli részén (a mai romkert déli határával szemben) egy kelet-nyugati irányú falszakaszt bonthattunk ki, öntött padló részleteivel, illetve a *cardó*t kísérő egyik helyreállított *taberna* folytatásaként egy kelet-nyugati irányú falrészlet került elő, amely közel 2 méter magasan, igen jó állapotban maradt fenn, alsó részén fehér vakolattal.

Sok földmunka zajlott a déli városhalon kívül is, itt azonban az igen vastag újkori feltöltés miatt régészeti réteg, jelenség nem került elő. A földmunkák mellett sor került a Szentendrei út két sávja között, az 1977–79-

Csontból faragott, delfinekkal díszített szövőkártya a XXIX. épület II. századi periódusából
A weaving card carved from bone, decorated with dolphins from the 2nd century period of building XXIX.

A XXIX. épület déli része a romkonzerválást követően
The southern part of building XXIX. after ruin conservation

ben helyreállított vízvezeték-pillérsor területének megtisztítására, és az itt húzó modern támfal rekonstrukciójára. A munkálatokat itt is figyelemmel kísértük, a korábbi feltárások által érintett területen újabb jelenségeket nem tudtunk megfigyelni.

A több, különböző jellegű régészeti feltárást geofizikai felmérés és lézerekkel végzett felmérés gyorsította, így a sokszor extrém körülmények között folyt munka ellenére pontosan dokumentáltuk az előkerült jelenségeket. Bár egy-egy területen sokszor csak pontszerű információkhoz jutottunk, az elmúlt három év kutatásai a polgárváros topográfiai képét sokban kiegészíthetik, illetve azok a korábbi kutatások során nyert információkat is értelmezhetővé teszik.

Végezetül néhány szó az utóbbi évek polgárvárosi feltárásainak következő fázisairól: a tudományos feldolgozásról és az eredmények nagyközönséghez történő eljuttatásáról. A felsorolt régészeti feltárások során igyekeztünk alkalmazni a legújabb dokumentálási és lelőhely-felderítési módszereket (lézerekkel végzett felmérés), munkánkat természettudományos vizsgálatok is kiegészítették (geopedológiai és malakológiai vizsgálatok, pollenanalízis). Eredményeinkről előzetes jelentés formájában angol és magyar nyelven az Aquincumi Füzetek aktuális kötetében számoltunk be a szakmai közönségnek.

A fent ismertetett feltárások viszonylag kis alapterületeihez képest nagy mennyiségű

leletanyag (összesen több mint 150 láda) már 100%-ban mosott, restaurált és 60%-ban leltározott állapotban van. A polgárváros északkeleti régiójában végzett régészeti kutatások ásatási megfigyeléseit pedig már kiértékeltek (építési periódusok, analógiák stb.) egy készülő PhD disszertáció keretei között, illetve három nemzetközi konferencián is beszámoltunk az új kutatási eredményekről (Budapest: Hungarian – Italian Symposium 2005; Sankt Pölten: – Városkonferencia – 2005; London: RAC – 2007).

A BTM Aquincum Múzeumának látogatói 2004 és 2006-ban úgynevezett látványásatás keretei között kísérhették figyelemmel a XXIX. épület ásatási munkálatait, a különböző beruházásokhoz kapcsolódó feltárások (BKV – HÉV, Szentendrei út felújítás, Aquincumi Híd) eredményeit pedig 2005-ben a „Kincsek a város alatt” című nagyszabású kiállításunkon, majd 2006-ban és 2007-ben is kamara-kiállításon mutattuk be.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The Latest Findings from the Excavations at the Aquincum Civil Settlement

As a result of a series of excavations, both planned and preliminary, by the Aquincum Museum of the Budapest History Museum the Aquincum civil settlement from the Roman period can be discovered in more detail. The investigations were sometimes carried out in severe conditions, but the use of modern devices such as laser scanners, and geophysical surveying methods resulted in more than 150 cases of finds, most of which have been processed, the conclusions have been presented in a number of forums and even temporary exhibitions have been set up to show how the Romans built their town with dwelling houses, workshops, walkways, furnaces, decorative elements and even a few graves. Most of the finds were dated to the 1st-3rd centuries AD.

Kora császárkori hamvasztásos temető Nagytétény határában

Beszédes József

A nagyberuházásokhoz, ezen belül is különösen az autópálya-építkezésekhez kapcsolódó kiterjedtebb felületű régészeti feltárások új perspektívákat nyitottak a régészettudományban. Egyrészt az egyes lelőhelyek struktúrája, nagyléptékű szerkezete vált jobban vizsgálhatóvá, másrészt több teljesen új, vagy eddig nem kellően ismert lelőhely teljesebb megkutatására nyílt lehetőség.

Az épülő M6 autópálya budapesti nyomvonalszakasza, amely az M0 körgyűrű és Érdliget között, Nagytétény területén fut keresztül, több régészeti lelőhelyet is érintett, amelyek feltárása 2005–2006 folyamán zajlott le. A mintegy 28 ezer négyzetméter felületen folytatott feltárások során késő bronzkori temetők, késő vaskori telep, valamint római kora császárkori temető került elő. Közülük új lelőhely volt a Nagytétény nyugati szélén, Érdliget mellett feltárt kora császárkori (Kr.u. I–II. századi) hamvasztásos temető, melynek közel 60 sírja került elő. Noha Érdliget és Nagytétény lelőhelyekkel a szakirodalom eddig is több gazdag síregyüttesről és szórvány-leletről tudott (ilyen volt például a nagytétényi, valójában érddligeti lelőhelyű *kocsisír*, amelynek megmaradt darabjait ma a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, vagy a főként közművesítések földmunkálatai során vé-

Kőlapokkal bélelt szórthamvas sír
A grave lined with stone slabs and scattered ashes

letlenszerűen felbukkanó érddligeti Túróci és Tavasz utcákban lelt sírok), de az egyes temetők különválasztására, pontos lokalizálásukra, kiterjedésük meghatározására eddig kellő információval nem rendelkezünk. Feltárásunk során sikerült ennek, az

úgy tűnik, nagyobb kiterjedésű római kori „temetkezési övezetnek” az egyik jól lehatárolható temetőjét feltárni, ha nem is teljes egészében, de mindenképpen olyan nagy felületen, amely elégséges a temető szerkezetére, struktúrájára vonatkozó általánosabb megállapítások megtételére. A temető, a Duna egykori árteréből kiemelkedő, a folyóval párhuzamos hosszanti szárazulaton helyezkedik el a limes-út valószínűsíthető nyomvonalára mentén. A sírok néhány kivételtől eltekintve urnás temetkezések voltak, vagyis az elhunyt központi égetőhelyen elhamvasztott maradványait agyagedénybe gyűjtötték, majd földbe helyezték. A hamvakat tartalmazó, rendszerint szélesebb szájú, fazékszerű urnákba olykor különféle fémtárgyakat, például bronzból készült ruhakapcsoló tűket, pénzérméket is elhelyeztek, de több ízben találtunk az urnán kívül is mellékleteket. Néhány hamvasztásos sírban az edények mellé fegyverek pajzsdudor, rituálisan összehajlított vaskard és lándzsacsúcs kerültek. Az egyik, valószínűleg feldúlt fegyvermellékletes sírból előkerült vaskardot áttört díszű bronz hüvelyveret díszítette.

A sírok egyébként meglehetősen magasan, a felső humuszrétegben jelentek meg, így a sok helyütt megszokott és jól alkalmazható, munkagéppel végzett lehumusztolás esetünkben csak részlegesen és fokozott elővigyázatossággal volt kivitelezhető.

Négyzetes sírkertárok foltjai
Patches of square grave ditches

Az általános, urnás rítusú hamvasztásos sírokon kívül néhány szórthamvas sír is előkerült. Ezekben az esetekben a hamvakat nem urnaedénybe helyezték, hanem egy épített vagy földbe ásott sírgödörbe szórták bele. Az egyik ilyen nagytétényi sír oldalát és alját kőlapokkal rakták ki, sőt egy belső kőpadkát is kiképeztek, amelyre egy kétfülű korszót és egy ruhakapcsoló tűt helyeztek el. A sír további belső részei is gazdagnak bizonyultak a mellékletek szempontjából; többek között illatszeres üvegfiolát, üveg orsókarikát, ékköves gyűrűt, millefi-

két vagy három urnasírt is sikerült dokumentálni, ami arra mutat, hogy a sírkertek nem – vagy legalábbis nem mindig – egyetlen személy temetkezési helyei voltak, hanem családi használatban lehettek.

Gazdag mellékletei és kultúrtörténeti vonatkozásai miatt érdemes kiemelni egy egyedülálló síregyüttest. A temető legnagyobb alapterületű, négyzetes árokkal határolt sírkertjén belül került elő egy urna-sír és egy teljes lócsontvázat tartalmazó sírgödör. Az álló pozícióban leölt másféléves csikó mellől zabla, szíjbújtatók és

Sírkert-árokba döntött sírkövek
Tombstones thrown into grave digs

ori üvegtöredéket, bordázott gyöngyöket és egy további ruhakapcsoló tűt találtunk a kalcinált emberi csontok fölött és mellett. A nagytétényi temetőben kétfajta sír megjelölési formát alkalmaztak (vagy legalábbis ennyi maradt fenn a régész számára dokumentálható állapotban). Az egyiknél az urnaedények közelébe helyezték, durván lenagyolt kőtömb vagy kis és közepes faragatlan kövekből álló kőpakolás jelezte a sírt, míg a másik esetben rendszerint bejáratú megszakítással ellátott, négyszögletes vagy kör alakú árokkal körülhatárolt sírkertet alakítottak ki. Ez utóbbi sír megjelölési formát Budapest területén első ízben sikerült kimutatni. A különféle rítusú sírok árokkal való szakrális lehatárolása térségünkben késő vaskori kelta hagyományokra vezethető vissza, és a szokás császárkori továbbélésére újabb egyre több példa hozható fel (például Hegyeshalom, Győr-Vagonyvár).

A nagytétényi sírkerteken belül olykor

egyéb lószerszámok kerültek elő, míg az emberi hamvakat tartalmazó sírban egy bronzfülű favödörbe helyezett díszes bronz merítőkanalat, festett korszót, mély tálat és egy Nero érmet találtunk. A sírkertárok déli (limes út felőli) oldala mentén négy meg egyező méretű és felépítésű sztélé állt egymástól azonos távolságban. A sztélék képmezőiben egyszerű kivitelű figurális díszítményeket faragtak ki, amelyek tematikája a kelta őslakosságra jellemző. Két esetben bennszülött viseletű szolgálólányokat ábrázoltak, egy esetben ovális pajzsot, a negyedik sztélé képmezőjében pedig lovasábrázolást faragtak ki. Egy ötödik, a fentiekől eltérő beosztású és formájú sírkő is előkerült a sírkert árkából. A kisméretű, erőteljesebb plaszticitású sírkő orommezőjében kiterjesztett szárnyú sást, képmezőjében pedig lándzsát és kardot tartó, keresztbevetett lábakkal álló ifjúalakot faragtak ki. A pannoniai provinciális kőplasztika sorában ikonográfiai tipikus-

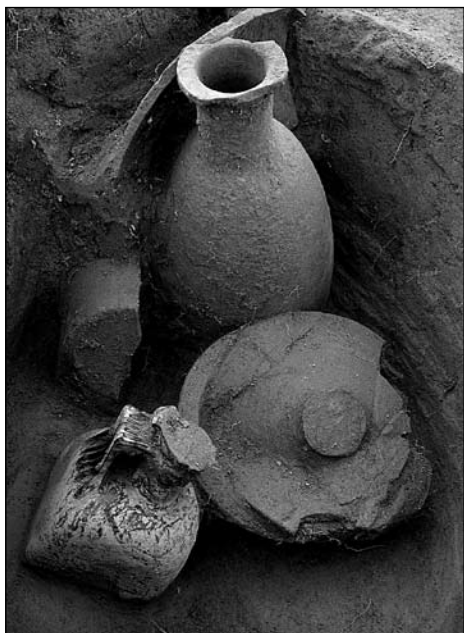
Sztélé, bennszülött viseletű szolgálólány
ábrázolásával
Stele with the picture of a maid servant in
local clothes

Kerámia sír-együttes
Ceramic finds from a grave

nak éppen nem nevezhető figurális ábrázolás valószínűleg a római síremlékplasztikai előképek helyi kelta adaptációjaként és bizonyos fokú átértelmezéseként interpretálható. Az itt, nagyjából a Kr.u. I. század utolsó harmadában, a II. század elején, végső nyughelyre találó személy a helyi kelta társadalmon belül előkelőbb rangot tölthetett be, erre utal nagyméretű sírkertje, a reliefdíszes sírkövek és a teljes loáldozat, valamint bronzmellékletes sírja. A síregyüttes további értelmezési lehetőségei közül megemlítjük, hogy noha fegyvermelléklet nem került elő, de a sztélén kifaragott lovasábrázolás, valamint a kisebbik sírkő fegyvereket tartó figurája, és nem utolsósorban a lótemetkezés felveti annak elvi lehetőségét, hogy itt egy bennszülött származású lovas auxiliáris katonát temettek el.

A temető tárgyi leletanyaga is erős szá-
lakkal kapcsolódik a kelta hagyományok-
hoz. A sírkerámia túlnyomó többségét a késő
vaskori gyökerű edények teszik ki, csak
kisebb arányban vannak jelen a provinciá-
lis kerámiának nevezhető kézműves termé-
kek, az importtárgyak aránya pedig elenyé-
sző. Talán az sem véletlen, hogy az inkább
római halottkultuszban szerepet játszó és a
római lakosság betelepülésével tömegesen
elterjedő mécsesekből a nagytétényi teme-
tőben egy sem akad. A bronz ruhakapcsó-

Urnasír bontás közben
Urn grave being uncovered

ló tűk között elsősorban a bennszülött ere-
detűnek tartott fibulatípusok vannak jelen
(szárnyas fibulák, erős profilú fibulák). A
temetőt tehát a helyi bennszülött kelta la-
kosság használta, amely háborítatlanul élt
a mai Nagytétény területén a római fogla-
lást követően is.

A temető éremanyaga meglehetősen vál-
tozatos; a sírokban főként I. és II. száza-
di érmekeket találtunk, míg a humuszolásból
több késő római érme is napvilágra került.
A késő római érme jelenlétét a temető kö-
zelében húzóódó limes-úttal magyarázhat-
juk, a temetkezések közül ugyanis egy sem
keltezhető a III. vagy IV. századra. Az ér-
mek közül a legkorábbi, egyben ritkaság-
számba menő veret a Kr.e. 64–62 közötti
időből való bevagdosott szélű, ezüstözött
denar, előlapján Iuno Sospita ábrázolásá-
val, hátoldalán az istennő Lanuviumi kul-
tuszában szerepet játszó, szent kígyót táp-
láló szűz jelenetével. További érdekesség,
hogy császárkori mellékletekkel került elő,
tehát az érme, verését követően csak mint-
egy száz évvel később került földbe.

Több tudományos kérdés is felmerül a
temetővel kapcsolatban. Közülük az egyik
legalapvetőbb, hogy vajon melyik telepü-

Légi fotó a kora császárkori temetőről a sírkertek kiásott árkaival (fotó: Rákóczi Gábor)
Aerial photo of the late Imperial Age cemetery with the unearthed ditches (photo: Gábor Rákóczi)

*Benyomkodott körökkel és plasztikus csep-
pekkel díszített pohár*
*A cup decorated with imprinted circles and
plastic drops*

léshez tartozhatott? Kézenfekvőnek tűnne,
hogy a temetőt az innen mintegy 2,5 km tá-
volságban északkeletre található Campona
tábor mellett kialakult településhez kös-
sük, de ez ellen több nyomós érv is szól;
az egyik, hogy Campona táborát – így a ve-
le szinkronban kialakult polgári települést
is – jelenlegi ismereteink szerint a Kr.u. II.
század első harmadában, Traianus vagy in-
kább Hadrianus uralkodása alatt építették

ki, márpedig a Nagytétény-érdligeti teme-
tő már biztosan használatban volt a Kr.u. I.
században. További érv, hogy a temető fő-
ként bennszülött jellegű sírmellékletei nem
illeszkednek a segédcsoport táborok teme-
tőinek provinciálisabb tárgy típusaihoz. A
sírmellékletek és sírmegjelölési formák
inkább arra engednek következtetni, hogy
a temető egy a római foglalatást megérő és
még legalább a II. század első harmadáig,
közepéig működő bennszülött kelta telep-
hez tartozhatott. Ez a település ma még lo-
kalizálatlan, valószínűleg a feltárási terü-
lettől mintegy 800 méterrel északra folyó
Sulák-patak völgyében keresendő. A jövő
régészeti feltárássai remélhetőleg ezt a kér-
dést is tisztázzák, újabb elemekkel bővítve,
komplexebbé téve Nagytétény római korá-
ról meglévő ismereteinket.

An Urn Cemetery from the Early Imperial Period near Nagytétény

Huge investment projects often involve archaeo-
logical investigations, just like the construc-
tion of motorway M6 in the Nagytétény quar-
ter of Budapest. The excavations were carried out
in 2005-06 on nearly 28 thousand m², yielding
late Bronze Age cemeteries, late Iron Age set-
tlement and a late Roman Imperial age (1st and
2nd century AD) cemetery. There were nearly 60
urn graves unearthed in the area which is big
enough to draw conclusions on the structure
and layout of the cemetery. Most of the graves
contained urns and metallic objects like coins
or pins in or near them, together with other aux-
iliaries like weapons or beads. The cemetery
probably belonged to a so far unidentified native
Celtic settlement in the 1st and 2nd centuries.

Buda első zsinagógája és korai zsidónegyedének régészeti emlékei

Végh András

A Budavári Palota előterében fekvő Szt. György tér és környezete már egy évtizede a középkori városi régészeti kutatások figyelmének középpontjában áll, mivel 1994 óta intenzív és szisztematikus feltárások révén egyre nagyobb összefüggő területen ismerhetjük meg Buda város e déli negyedének földben rejtőzı emlékeit. Ezen a Dísz tértıl a Budavári Palotáig terjedı területen az utóbbi évek régészeti ásatásain napvilágra került többek között a ferences kolostor épülete, a kisebb Szűz Mária, más néven Szt. Zsigmond társaskáptalan temploma és annak környezete, valamint a Szt. György tér és utca nyugati oldalának teljes házsora. Utóbbi terület feltárásának különös jelentőséget adott, hogy itt terült el egykor a város első zsidónegyede, amelyrıl a mai Szt. György utca legkorábbi elnevezését elnyerte. A középkori Zsidó utca nyugati házsorán folytatott régészeti feltárások egyik fontos

célja tehát éppen a korai zsidónegyed emlékeinek kutatása volt, különösen pedig az egykori zsinagóga maradványainak felkutatása és azonosítása.

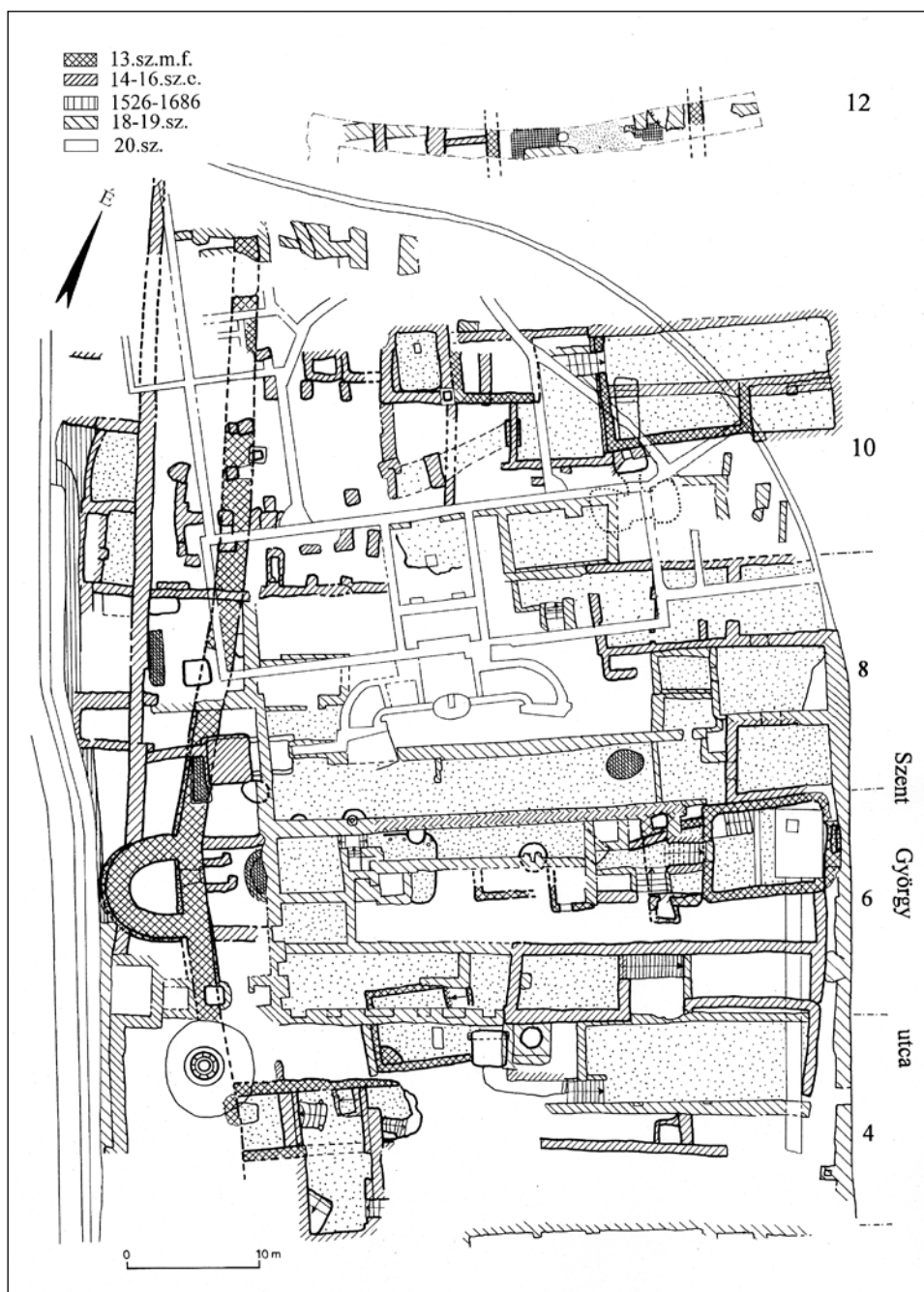
Az itt állt zsinagógáról az 1307-ben lejártszódot események elbeszélése kapcsán emlékezett meg a krónikairódalom. Az ún. Bécsi Képes Krónika szövege szerint Werner fia László, korábban elúzótt budai bíró, Károly Róbert párti fegyvereseivel a zsidók zsinagógája melletti kapun át hatolt be a városba. Mivel az utca északi végénél emelkedı városkaput az egész korszakban Zsidó kapunak hívták (ma Fehérvári kapu), a behatolás helyszíne kétségtául azonosítható. Ez az adat értékes információt közöl a zsinagóga elhelyezkedésérıl, amely bár önmagában kevésbé hasznosítható, de a régészeti feltárások fényében, mint látni fogjuk, könnyen értelmezhetővé vált. A zsidónegyed a jelek szerint egyébként a város alapítását nem sokkal követve már létrejött. Erre utal a Zsidó kapu alatt a völgyben elhelyezkedı középkori zsidó temetıbıl építkezések so-

rán előkerült néhány sírkő, amelyek közül a legkorábbi 1278-ból származik. Magáról a zsidónegyedrıl hallgatnak az írott források. A Zsidó utca említéseit csupán a XIV. század végétıl ismerjük, azonban minden esetben keresztény háztulajdonosokat említenek meg az oklevelekben. Utoljára Eberhard Windecke krónikájában találkozunk a Zsidó utca elnevezéssel a déli városrészben, amikor is az 1424-ik évnél megjegyzi, hogy Zsigmond király a Zsidó utcában új káptalant alapított. Nagyjából ez az az idıszak, amikor a zsidónegyedet területünkön felszámolták. Ennek módjáról és pontos idıpontjáról nem rendelkezünk írott forrásokkal, de a régészeti feltárások eredményei és a ránk maradt budai oklevelek helyrajzi adatainak elemzése egyaránt a Zsigmond-korra mutatnak, szemben a korábbi véleményekkel, amelyek a zsidóknak a Magyar Királyság területérıl még Nagy Lajos király idején történt kiúzásához kapcsolták az eseményt. Az újabb zsidónegyed a város átelleses északi végébe, a mai Táncsics Mihály utcába tele-

A Fehérvári kapu és környezete, 1880-as évek (BTM Kiscelli Múzeum, Fotótár)

The Fehérvár Gate and its surroundings, 1880s (BHM Kiscelli Museum, Photo Collection)

A Szt. György utca 4–12. számú telkeken 1998–2000-ben és 2004–2005-ben végzett ásátások összesítő alaprajza (Vieman Zsolt felmérése alapján rajzolta Kuczogi Zsuzsa)
The total plan of the excavations of 1998–2000 and 2004–2005 carried out on the lots 4–12 in St. György Street (drawing by Zsuzsa Kuczogi based on Zsolt Vieman's survey)

pült át, ahol régészeti feltárás hozta napvilágra a XV. század közepén épült új zsinagóga maradványait.

A Szt. György utca nyugati házsorának teljes feltárása 1998–2000 között a várokozásokkal ellentétben mégis azzal a negatív eredménnyel zárult, hogy a keresett zsinagóga-maradványok nem kerültek elő. A zsidónegyed vonatkozásában azonban a kutatás nem volt teljesen eredménytelen. Nyékhegyi Dorottya az egykori Teleki-palota pincéit kutatva egy Zsigmond-korban tömedékelt kútból rendkívül gazdag leletanyagot tárt fel, amely számos ponton a középkori zsidó lakossághoz volt köthető. Bár a kiasott leletek többsége semmiben sem különbö-

zött a korszak más lelőhelyein feltárt hasonló használati tárgytól, egy festett héber betűkkel díszített pohártalp-töredék és egy alján bekarcolt Dávid-csillagot mutató fatányér már a zsidó lakosság jelenlétére utalt. Később, a kút archeozoológiai leleteinek kiértékelése után a feltételezés bizonyossággá vált: mivel a leletekben gazdag feltöltés állatsontjai között sertécsontok nem fordultak elő, a feltöltésben szemétre vetett tárgyak többségét joggal köthetjük a városrész zsidó lakosságához.

2004-ben megkezdődött a nyugati házsoron a Fehérvári kapu és az egykori Bánffy köz közé eső szakasz (Szt. György utca 2–10.) műemléki helyreállítása. Ehhez a munkához

kapcsolódóan lehetőség nyílt néhány olyan helyszín további régészeti kutatására, amelyet a 2000-ig tartó feltárások nem, illetve csak részben érintettek. A 2004 októberétől 2005 augusztusáig folytatott ásátások témánk szempontjából áttörést eredményeztek. A kutatás során sikerült azonosítani a zsinagóga egyes részleteit (Szt. György u. 12.), feltárásra került a zsinagóga melletti telken a rituális fürdő (mikve) és a hozzá tartozó épület egésze (Szt. György u. 10.), továbbá egy másik kút, amely a zsidó lakossághoz köthető tárgyakkal volt feltöltve (Szt. György u. 4).

Az utca nyugati házsorának legészakibb telke egykor közvetlenül hozzáépült a várofal kaputornyához, a középkori Zsidó kapuhoz. Mai számozás szerint a Szt. György utca 12-es számot kellene viselnie, de az 1890-es években végzett bontás óta hátsó felének egy szakaszát leszámítva nagyobbik része ma a Palota út Dísz tér előtti torkolatánál az úttest és a járda alá esik. Az 1890-es évek elején ugyanis a kaputorony és a vele délről szomszédos telek lebontása által jelentősen megnövelték a Várba bevezető Palota út szélességét, ráadásul az út torkolatát a királyi palota felé széles ívben vezették át a lebontott telek területén. A bontás előtt a telken a Fehérvári laktanya egyemeletes, a telek teljes szélességét betöltő épülete emelkedett, amelyet keskeny köz választott el a délről szomszédos Szt. György utca 10. számú telken álló épülettől. Ezen a korábbi régészeti feltárások által nem érintett területen 2005-ben a helyreállításhoz kapcsolódva kellett elhelyezni a távfűtő- és melegvíz-szolgáltató csővezetékét, amelynek nyomvonala éppen a telek közepét szelte végig nagyjából az utcára merőleges irányban két méteres szélességben. A megelőző régészeti feltárás rendkívül szerencsés körülmények között talált rá egy körülbelül tizennégy méter hosszú téglapládós középkori helyiségre, benne egy eredeti helyén álló, faragott kő oszloplábazatra, valamint egy további oszlop bolgattott helyére. A kisedett oszloplábazat mellett feltárt gödörből pedig további kőfaragványok kerültek napvilágra: az elbontott oszlop lábazata és dobjai, valamint boltozati bordák töredékei.

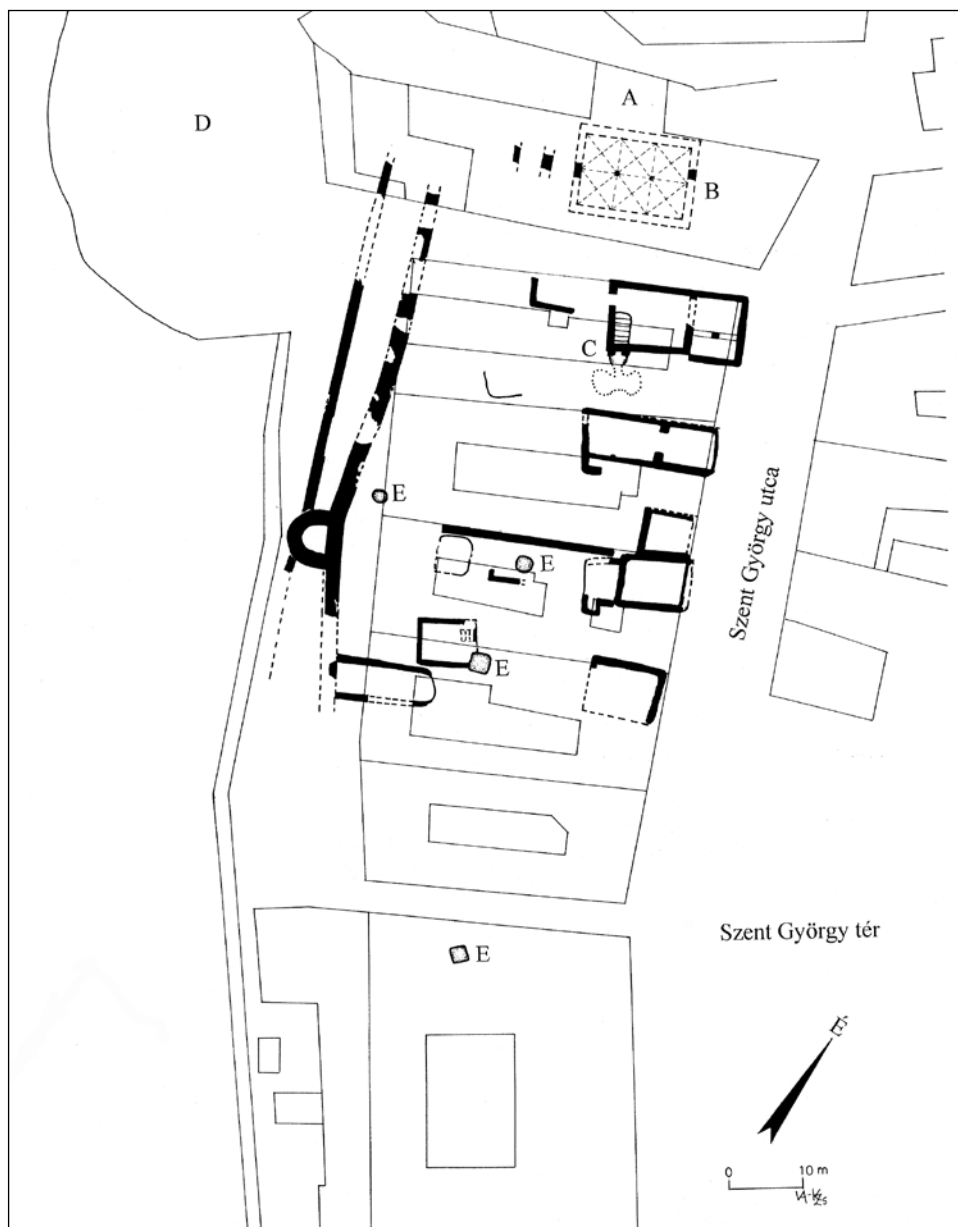
A távfűtőárókban láthatóvá vált helyiség belső tere – hosszából ítélve – a környezetében megismert más középkori helyiségekhez viszonyítva kirívóan nagy, téglapládóval burkolt belső tere is egyedülállónak számít, amint különlegesnek mondhatók a szerencsés lelőköri körülmények között napvilágra került *in situ* oszloplábazatok és a többi kőfaragvány is. A helyiség funkciójának pontos meghatározását a két oszloplábazat között feltárt terület segítette. Itt ugyanis hiányzott a téglapládó, vagyis nem egyszerűen hiányzott, hanem helyét egy kissé megemelt, lesímitott felületű alapozás foglalta el, amelynek ráadásul egyik tompasző-

get bezáró sarkát is sikerült megfigyelni. Ez a két oszlop között elhelyezkedő megemelt pódium a középkori zsinagógák jellegzetes elrendezéséhez tartozik. A középkori askenázi zsidóság között elterjedt zsinagógaformák nagyobbik, díszesebb típusának téglalap (illetve szabálytalan, de elnyújtott négyzet) alakú terét ugyanis két (esetleg három) oszlop osztotta kéthajós elrendezésű térre. A két oszlop között, a zsinagóga közepén helyezték el minden esetben a bímát, a Tóra felolvasására és egyes imádságok elmondására szolgáló, kissé megemelt pódiumot. Ennek alapozását ismerhettük fel ásatásunkon a két oszloplábazat között fekvő lesimitott, habarcsos felületben. A bima formája területenként változott, de a Budához legközelebb eső, régészeti ásatásokkal megvizsgált zsinagógák esetében, Sopronban és Bécsben éppen a budaihoz hason-

A középkori Zsidó utca XIII–XIV. századi épületmaradványainak és az 1873-as kataszteri térképnek összesített alaprajza (Kuczogi Zsuzsa rajza)

The total plan of the 1873 cadastral map and of the remains of the 13th–14th century buildings in the medieval Jewish Street (drawing by Zsuzsa Kuczogi)

A zsinagóga feltárás helyszíne: a Palota út torkolata a Dísz térnél

The site of the synagogue-uncovering: the beginning of Palota Street by Dísz Square

ló tompaszögű sarkokkal rendelkező, hatszögű alaprajzot mutató bímákat tártak fel. Amennyiben a kutatóárokban feltárt maradványokból levont következtetéseink helyesek, a budai zsinagóga épülete érdekes összehasonlításra ad alkalmat néhány más közép-európai épülettel. Bécsben az 1990-es években ásták ki a középkori zsinagóga erősen rombolt maradványait. A feltárók által közölt értelmezett alaprajzon az épület II. fázisa a budai épülettel erőteljesen rokon formát és szinte azonos méreteket mutat. A szinte egyedülként ma is ép állapotában álló prágai Alt-Neu-Schul/Staronová synagoga ugyancsak azonos elrendezésű és alaprajzának méretei is hasonlóak a Budán most napvilágra került zsinagógáéhoz. Szerencsére a megelőző feltárás keretében kiásott zsinagóga maradványokat nem veszélyeztették az elhelyezni kívánt távfűtővezeték csövei, mivel azokat a feltárt padló és falak feletti mélységben vezették el, miután minden részletet homokkal gondosan visszatemettek. Így lehetőség nyílik arra, hogy a jövőben a teljes zsinagóga feltárása után a romokat bemutassák. Ehhez azonban a jelenlegi forgalom teljes átalakítása szükséges, hiszen mint említettük, a zsinagóga szinte teljes terjedelmében a Várnegyed fő közlekedési útjának számító Palota út alá esik.

A fentiekben ismertetett telekkel délről szomszédos Szt. György u. 10. szám alatt figyelemre méltó, ugyancsak a zsidó közösséghez köthető építmény került elő a 2005-ben végzett ásatások során. Itt a telek utca felőli harmadában, egy XIII. század második felére keltezhető pince egyik fala mellett nagyjából négyzetes alaprajzú, 2 x 1,2 méter szélességű akna mélyed a hegy belsejé-

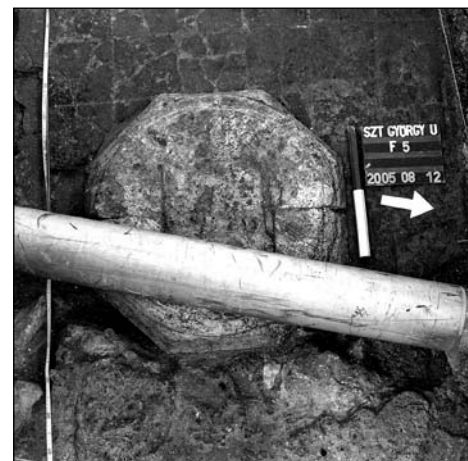

A zsinagóga feltárt maradványai a távfűtő vezeték árkában
The remains of the uncovered synagogue in the ditch of the central heating pipelines
 Fotók – Photos: Tihanyi Bence

be. Az üreget ma is eredeti, középkori téglaboltozat fedi, amelyet egy 70 cm széles, de felfelé egyre táguló falazott nyílás tör át. Sikerkült teljesen kitakarítani az akna belsejét, amelyet a leletanyag tanúsága szerint a XV. században tömedékelték el. Az üreg három oldalát a hegy tömegét alkotó márgába vágták, északi, tehát az épület felőli oldalát azonban az említett épület falának aláfalazásával alakították ki. Ezen a falon az akna aljában egy, a város területén feltárt hasonló aknák, kutak között egyedülálló jelenség: kőkeretes ajtót találtunk. Az ajtó küszöbe alatt a fal tovább folytatódott, lépcsőnek nyomát nem találtuk, az akna ürege viszont az ajtótól kezdve egyre szűkült, majd másfél

méter múlva véget ért. Az ajtó mögött egy rövid folyosószakasz után észak felé, egyenes irányba meredeken emelkedő lépcsőt találtunk, amelynek fokait a márgába vágták. A lépcső a szomszédos építmény belsejében vezetett fel, sajnos felső végződését már elpusztították a későbbi átépítések. Az akna további különlegességgel is rendelkezett. A déli sziklás oldalfalon átjáró vezetett át egy sziklaüregbe, amelyet ugyancsak a hegy sziklás márgájába vágtak. Megtalálásakor az üreg nem volt eltömedékelve, hanem belsejét némi törmelék és nagymennyiségű összegyűlt víz töltötte ki, amely a munka során végzett szivattyúzás idején is folyamatos utánpótlást kapott, elsősorban a

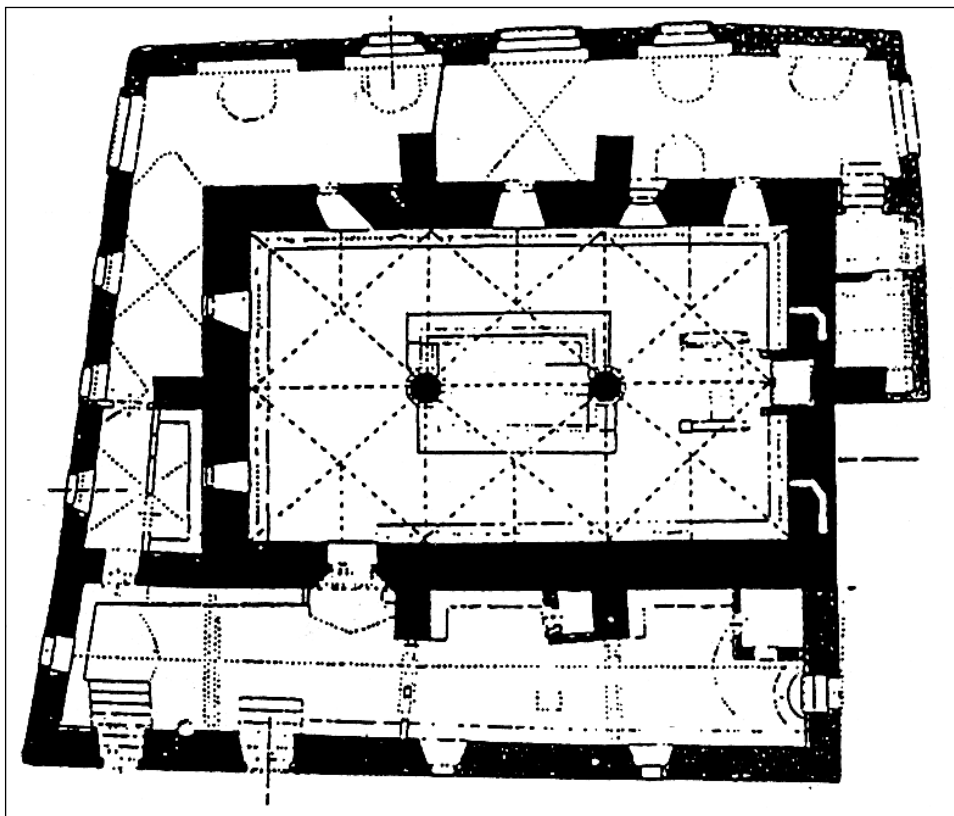
felszínről beszivárgó esővíz által. Az akna egyedi volta szembeütővé válik, ha figyelembe vesszük, hogy mára mintegy tucatra tehető a budai Várnegyed területén régészeti módszerekkel feltárt és dokumentált középkori kutak és aknák száma, mégsem található közöttük egyetlen olyan építmény sem, amelynek alját egy kívülről levezető lépcsőn meg lehetne közelíteni. A különleges objektum értelmezésénél véleményünk szerint figyelemre méltó jelentőséget kell tulajdonítanunk a lépcsős lejáratnak, amely az aknába, de nem teljesen annak aljára vezetett, a szinte folyamatosan beszivárgó talajvíznek, amely az akna és az üreg alján ma is összegyűlik, továbbá az aknát lezáró boltozatnak és az azon nyíló kürtőnek, amely fényt juttat be az akna aljára. Ezek a jellegzetességek arra készítetnek, hogy a feltárt objektumot a középkori zsidónegyed rituális fürdőjével (mikve) azonosítsuk. A mikve alapvető kritériumának, hogy tudniillik természetes vizet kell tartalmaznia, a középkori városokban behatárolt térben élő zsidók gyakorta olyan fürdésre alkalmas aknák építésével igyekeztek megfelelni, amelyek mélységükkel elérték a vallási előírásoknak megfelelő természetes vizet, zártságuknál fogva pedig megadták a rituális tisztálkodásban részt vevőknek a kellő védelmet. Német területen különösen szép, igényes kialakítású példákat ismerünk a korszakból Kölnben, Speyerben vagy Wormsban. Ezek talán a legismeretesebb és legszebb emlékek, de a kutatás ma már feltárt kisebb közösségek igényeit szol-

A zsinagóga eredeti helyén lévő oszlop lábazata
The foot of the column in the original place of the synagogue

gáló jóval egyszerűbb építményeket is. Ilyen egyszerűbb fürdőnek tartható a budai példa is, amennyiben következtetéseink megállják a helyüket. A helyreállítás során konzerválták az akna falait, a sziklába mélyedő üreget azonban omlékony állaga miatt újból el kellett tömedékelni.

Végül meg kell emlékeznünk egy különleges leletről, amely további ismereteket nyújtott a középkori zsidónegyed kutatásá-

A prágai Staronová synagoga alaprajza
The plan of the Staronová synagogue in Prague

A prágai Staronová synagoga belső tere
The inner space of Staronová synagogue
in Prague

hoz. A Szt. György utca 4. szám alatt, tehát a fentebb ismertetett telkektől kissé délebbre elvégeztük egy középkori kút vagy akna teljes feltárását. A közvetlenül a telék északi határa mellett ásott téglalap keresztmetszetű akna igen nagy méretű volt (3 x 2,5 m), és a mai felszíntől mintegy 15 méterre mélyedt a hegyet alkotó márgába. Az aknát eltömedékelő egységes, belső rétegelvéseket nem mutató, a XV. század elején ide hordott rétegből került elő egy kicsiny palatábla-töredék. A vékony, fekete kőlap mindkét oldala simára csiszolt, egyik szélén megőrződött a tábla eredeti, szintén simára csiszolt szegélye, a többi oldala törésfelület. A vékony karcolásokkal borított oldalak egyikén mélyen bevéselt betűkkel rövid héber felirat olvasható, egy név, talán a tábla tulajdonosáé: Hajjim Kac. Minthogy az aknában feltárt használati tárgyak (kerámia és fatárgyak, bőrcipők) itt sem mutatnak semmilyen eltérést a korszak egyéb lelőhelyein feltárt leletanyagtól, a palatábla utalása a zsidó etnikumra az ásatás feldolgozásának ezen korai stádiumában iránymutató. Az ugyanerről a helyről előkerült állatcsontok jövőbeni elemzése erősítheti meg majd egyértelműen feltevésünket, hogy az akna eltömedékelésekor, a XIV–XV. század fordulóján beszórt tárgyak a zsidónegyed lakosságához köthetők, hasonlóan a Nyékhelyi Dorottya által feltárt, fentebb

említett kúthoz. A zsidónegyed egykori kiterjedését jelenleg tehát ezek a különleges leleteket is tartalmazó aknák vagy kutak jelzik számunkra. Számos kérdés azonban még válaszra vár. Vajon összefüggő volt-e a Zsidó utca nyugati házsorában a zsinagógától délre húzódó telkek során a zsidó lakosság, vagy keresztények által birtokolt házak is előfordultak közöttük? Kiterjedt-e a zsidó negyed az utca átellenes, keleti házsorára is, és meddig ért el a nyugati házsorban déli irányba? Vagyis más szóval, mekkora lehetett a város korai zsidónegyedének kiterjedése? A kérdésekre választ az ásatási leletanyag további feldolgozása,

és elsősorban a zárt leletegyüttesek állatcsontanyagának részletes vizsgálata hozhatja meg.

Bibliográfia

- B. Nyékhelyi Dorottya: Középkori kútlet a budavári Szent György téren. (Monumenta Historica Budapestiensia 12) Bp. 2003.
Végh András: Középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban. TBpM 31 (2003) 14–15, 21.
Végh András: A Szent György utca 4–10. számú telkek régészeti ásatása. TBpM 31 (2003) 167–190.
Végh András: Buda város első zsidónegyedének emlékei az újabb ásatások fényében. Zsinagóga, mikve, kutak. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005.
Zolnay László: Buda középkori zsidósága és zsinagógái. Budapest 1987.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The First Synagogue of Buda and the Archaeological Findings of the Early Jewish Quarter

The Szent György Square and its vicinity, close to the Buda Castle, has been in the centre of attention of archaeologists for more than a decade now: since

1994 due to the systematic work of excavation, more and more parts of the area have been uncovered, revealing the remains of every day life of the mediaeval Buda. Along other extremely significant findings, the row of houses of the south side of Szent György Street was also found. The earliest name – Jewish Street – refers to the existence of Jewish population in the area. One of the aims of the excavation work here was to find and identify the remains of the mediaeval synagogue. The project of uncovering between 1998 and 2000 did not succeed in tracing the synagogue, but four years later the experts reached a breakthrough. During the research some details of the synagogue were identified (12 Szent György Street), on the neighbouring lot (10 Szent György Street) the ritual bath (mikvah) and its whole building and a well were all uncovered. The article gives an account of the work of uncovering.

Régészeti kutatások a Rác fürdő és a török kori Tabán területén

Maráz Borbála – Papp Adrienn

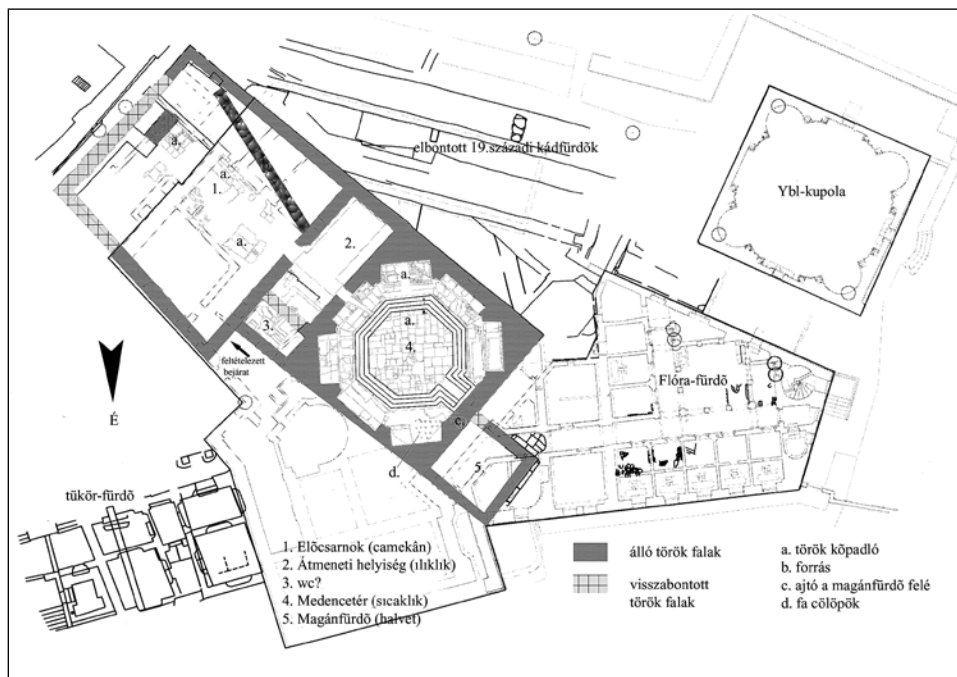
A Budapesti Történeti Múzeum a Rác Nosztalgia Kft megbízásából 2005 májusában megelőző régészeti feltárást kezdett a Rácfürdő rekonstrukciója és az ehhez csatlakozó beruházások kapcsán, a munkálatok 2006. év végéig tartottak. Az ásatások a török fürdő és későbbi épületrészeinek a területére, valamint az egykori Tabán nevű városrész lebontott házainak a helyére terjedtek ki (Budapest, I. Hadnagy u. 8–10.).

A tabáni késő vaskori település

A török fürdő régészeti kutatása és az új szálloda építése miatt szükségessé vált megelőző feltárást során lehetőség nyílt arra, hogy a már régről ismert és fontos késő LaTène kori lelőhely, az ún. tabáni fazekas telep kiterjedésére, topográfiai elhelyezkedésére vonatkozóan is újabb adatokat nyerhessünk, és további részleteit is feltárhassuk.

A Duna jobb partján, a budai Várhegy és a Gellérthegy között jött létre a késői középkorban a *Tabán* nevű városrész. Régi házainak elbontása során, az 1935–36. években a Fővárosi Régészeti Intézet Nagy Lajos, Garády Sándor és Szilágyi János, majd 1950-ben B. Bónis Éva vezetésével végzett a területen ásatásokat. Ezek rézkori és késő bronzkori, valamint késő vaskori településekhez tartozó objektumok, ill. leletek előkerülését eredményezték. Közülük a legjelentősebb a Kr.e. I. évszázadban és a Kr.u. I. század első felében létezett kelta fazekas telep volt.

A fürdőt vízzel ellátó forrás sziklahasadéka The crevice of the spring supplying the bath with water

A századok folyamán körbeépített törökkori fürdő alaprajza
The plan of the Turkish Age bath built around during the centuries

A Bónis Éva által 1950-ben megtalált óskori településrészhez csatlakoznak azok az objektumok, amelyek a mostani feltárások alkalmával kerültek elő. A 2005. évi ásatások során a Rác fürdő török kori épületétől kb. 40–45 méterre a Duna irányában előkerült tárolóverem a fazekas telep eddig megismert legkeletibb pontját jelenti. Nyugati irányban pedig az egész Hegyalja út alatti sáv – a telepjelenségek alapján ítélve – a Bónis Éva által feltárt településrész (az egykori Fehér Sas térig) a késő LaTène-korban intenzíven lakott terület volt.

A késő LaTène-kori telep objektumai a budai Várhegy délkeleti lejtője, a Duna jobb partja és a Gellérthegy között elterülő területen kerültek elő, ahol a *Tabán* néven ismert újkori városrész állt. Ma itt, a felszín alatt, csatornává alakítva ömlik a Dunába a Budai hegyekből érkező Ördög-árok, amelynek alsó szakaszát az árvizek ellen már a középkorban gátak közé szorították. A középkori támfal részletét és egy híd maradványát Garády Sándor feltárasainak köszönhetően ismerjük.

Az Ördög-árok, vagy más néven Nagykovácsi-patak a Duna egyik legjelentősebb jobb parti mellékfolyója volt Budapest területén. XVII. századi, Buda látképét megjelenítő metszeteken, térképeken és a Buda 1686. évi visszafoglalását ábrázoló rézkarcokon is szerepel. XVIII–XIX. századi, Budát ábrázoló térképek szintén feltüntetik az Ördög-árkot, amelynek tabáni szakaszán a török kiűzése után rácok telepedtek meg. Az ekkor már szűk mederben folyó Ördög-árok még egy 1870-es évek elején készült fényképen is látható.

1878 után viszont a főváros budai oldalának csatornázásakor a patak a Dunába való torkolatától egészen a Városmajorig a föld alá került. Az Ördög-árok a Gellérthegy és a Várhegy közti völgyben, a Várhegy lejtőcsúcsát megkerülve torkollik a Dunába, és alkot egyúttal természetes választóvonalat is a 235 m tszf. magasságú Gellérthegy északi meredek oldala és a Gellérthegynél kb. száz méterrel alacsonyabb Várhegy lejtője között. A késő LaTène-korban az Ördög-árok a Várhegy lejtőcsúcsát megkerülő kanyarulatában, a Duna-torkolatától kissé beljebb jött létre az a patakparti falusias jellegű település (*vicus*), amelynek további részleteit több mint 50 év elteltével a török fürdő rekonstrukciója során sikerült megismerni. Lakóházak maradványai, sütőkemencék, hulladék- és élelmiszer-utóanyagok tartoztak ehhez a településrészhez; a korábbi ásatások során megismert edényegyető kemencék, vagyis az iparos körzet az Ördög-árok bal partjára korlátozódtak.

A 2005–2006. évi feltárások alkalmával a késő LaTène-kori tabáni fazekas telepnek összesen 130 objektumát tártuk fel az egykori Ördög-árok jobb parti részén. A telepjelenségek közül természetesen csak azokat tudtuk regisztrálni, amelyeket a későbbi (török, ill. újkori) építkezések nem semmisítettek meg. Az újkori épületek és pincék létesítésekor a késő kelta településmaradványok közül sokat – részben vagy egészben – megbolygattak, ezért a teljes településszerkezetet már nem lehet rekonstruálni. A megmaradt és feltárt objektumok, ill. azok leletanyaga azonban így

is jelentős adatokat szolgáltatnak a késő kelta telep eddigieknél teljesebb megismeréséhez és településtörténeti értékeléséhez.

Nagy Lajos 1942-ben, a Budapest története I. kötetében a tabáni fazekas telepet csak ideiglenes átmeneti jellegűnek határozta meg, amelyet a gellérthegyi kelta magaslati telep (*oppidum*) részének is tekintett. Ettől kezdve a régészeti szakirodalomban ez a nézet vált általánossá. Meg kell azonban jegyezni, hogy mind a Gellérthegyen, mind pedig a Tabánban 2005-2006-ban feltárt objektumok jellege (lakóházak, kemencék, iparos műhelyek) és leletanyaga ellentmond az „ideiglenes”, „átmeneti” meghatározásnak, a leletanyag kronológiai helyzete pedig az egyidejűségnek. Ugyanakkor az együvé tartozás másik alapvető kritériuma, a két lelőhely topográfiai azonossága, ill. kiterjedésének területi összefüggése sem áll fenn a Gellérthegy és a Tabán esetében. Az Ördög-árok pedig nem volt része a gellérthegyi oppidum védelmének, amelynek északi oldalán a védelmet sánc szolgálta. A gellérthegyi telepet védő sáncon kívül, nagy távolságban és kb. 120 m szintkülönbségben helyezkedik el az Ördög-árok mindkét partjára települt tabáni fazekas telep, amelynek szóban forgó, legújabb feltárása az eddig ismertnél lényegesen gazdagabb és nagyobb mennyiségű leletanyagát eredményezte.

A Kr.e. I. században létrejött kelta eraviszkusz telep megérte a római hódítást, és az első római katonai tábor létrejöttét. Fazekasműhelyei ezután még egy-két évtizedig folytatták a kelta kerámia gyártását a területen. Működésük – a leletanyag alapján ítélve a Kr. u. I. század közepe utáni időben szűnt meg.

A Rác fürdő és környezete a török korban

A mai Rác fürdő csak torzója a XIX. századi fürdőnek: a világháborús találatok nyomán és a Hegyalja út – Erzsébet-híd építése miatt az 1960-as években nagyobb részleteit elbontották, csak a középső része maradt fenn. Az ekkor végzett helyreállítás során Gerő Győzőnek nyílt lehetősége kutatásokat végezni a fürdő területén. Az álló épületrésznek a legidősebb magja az 1560-as években épülhetett (írott forrásainkból annyit tudunk, hogy 1572-ben már állt), és még a török korban is többször átépítették. Több török kori tulajdonosát ismerjük, egyikük: Szokollu Musztafa budai pasa, aki a Rudas fürdőt építette.

A török kori fürdőbe lépve először nagy kupolás előcsarnokba jut a vendég, ahol a terem közepén kút állt, a falak mentén néhány lépcsőfokkal megközelíthető padka futott körbe. Itt lehetett levegőzni, de talán a mai fürdőkhoz hasonlóan teázó, kávézó is lehetett ebben a térben. A Rác fürdő érdekessége, hogy itt húzódik a fürdő vizét a mai napig szolgáltató forrás hasadéka. Egy természetes sziklahasadékból tör elő a melegvíz, amelynek az oldalát kőből felfalazták, és így alakították ki a forrás-

foglalást. A vizet kerámia vízvezetékcsöveken keresztül juttatták el a belső terekbe.

Az előcsarnokból az ún. átmeneti helyiségbe jutott a vendég, itt a falakat fülkék díszítették, alattuk csorgó kutakból folyt a víz. A boltozaton kialakított kis hatszögletű felülvilágítókon keresztül biztosították a természetes fényt a helyiségben. Ez a terem már sokkal melegebb volt az előcsarnoknál, csak a fürdővendégek jöhettek be, és pihenhettek a csorgó-kutak mellett falnak döntött háttal, vagy mártózhattak meg egy kis medencében.

Innen mehettek be a nagy, kupolás, medencés belső térbe, ami párás és meleg lehetett

A megmaradt török kori padló a kupolatérben – The remaining Turkish Age floor in the cupola

egyrészt a medence meleg vizétől, másrészt a falakból állandóan folyó csorgó-kutaktól. A számarhátívek alatti falmélyedésekben padkákat alakítottak ki, erre helyezték a csorgó-kutak kis medencéjét, az ún. kurnát. Ezekből a szépen faragott kis medencékből a padlóra folyt a víz, ezért mindenképpen hasznos volt a török fürdőkben használatos magasított talpú fapapucs.

A legelső helyiséget később építették a fürdőhöz, ez egy kis négyzetes terem, amit kupola fedett, és egy kis medence volt benne. Ez az ún. magánfürdő, melynek a Rác fürdőben látható medencés kialakítása igen ritka.

A falak vakoltak voltak – a kis mennyiségű vakolatmaradvány tanúsága szerint –, sőtétvörös és rózsaszínű vakolattal borították a falakat. A padlót nagy kőtömbökből rakták, gyakran vörös márványt használtak, melyek között a reneszánsz palotából lehordott vörös márvány faragványokat is találtunk.

A fürdő belsejében nagyon kevés leletanyag került felszínre, hiszen a visszafoglaló háborúk után is folyamatosan használták, bővítették, átalakították, és ezáltal tisztították.

A fürdőn kívüli területeken ugyanakkor nagymennyiségű leletanyag került napvilágra. Egyrészt a fürdő déli oldalán még a török kor-

ban kialakított árokból, ami az évtizedek során feltöltődött a sok odadobált hulladéktól. Itt találtuk meg a fürdő egyik ablaka alatt a kizuhant ablakrácsot és a hozzá tartozó ólomkeretes ablaküvegeket.

Kissé távolabb pedig már a török kori település emlékeit találtuk meg. A földbe ásott élelmentároló vermek és szemétdödrök sok szép leletanyagot tartalmaztak, felszínre került néhány, szinte teljesen ép kerámiaedény, valamint rézedények töredékei. A török kori település felhúzódott a Gellérthegy oldalán, és elnyúlt az akkor még nyílt patakként folyó Ördög-árokig, ill. azon túlra is, melynek emlékeit

Garády Sándor tárta fel az 1930-as években. A török korban népesítették be a Rác fürdőtől nyugatra fekvő területet, középkori gödröket csak elenyésző számban találtunk ezen a vidéken. A török kori Tabán egészen a Dunáig ért, a Rudas fürdő környéke is a településhez tartozott.

Archaeological Explorations on the Site of the Rác Baths and the Tabán District from the Turkish Period

The Budapest History Museum carried out preliminary excavations on the site between May 2005 and the end of 2006. The Tabán district was established in the late Mediaeval period on the earlier settlements which were discovered after the old houses of Tabán were demolished in the 1930s. These settlements were from the Copper, late Bronze and late Iron age. The most important of them was the Celtic-Eravisian potter's colony which probably existed between the 1st century BC and the 1st century AD. The excavations and examinations carried out last year resulted in several additional information on these sites of the village-like settlement. The Rác Baths were probably built in the 1560s by the Turkish conquerors and have been rebuilt several times. The original structure and functions were discovered, and not only the building of the bath but also its surroundings have given many finds, including the traces of the former settlement form the Turkish period.

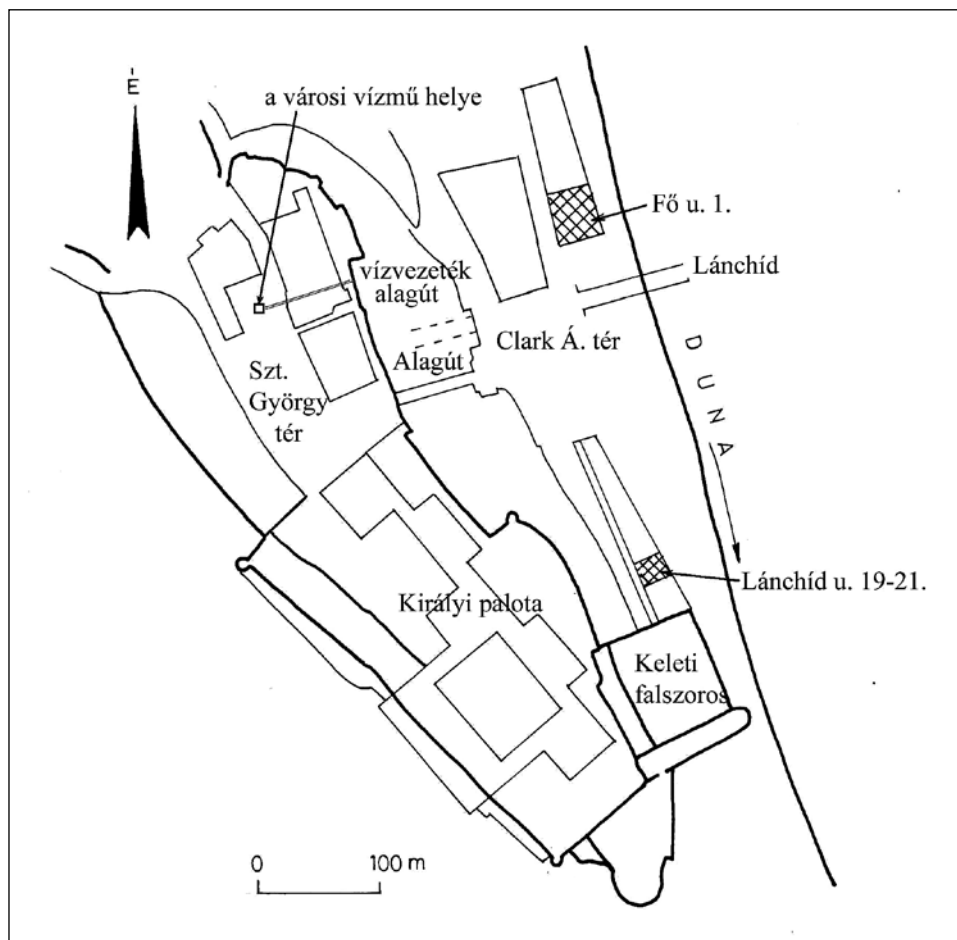
Beszámoló Buda első, XV. századi és török kori vízműveinek feltárásáról

Magyar Károly

A 2004–2006. években a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának keretei között építkezésekhez kapcsolódó, megelőző jellegű feltárást végeztünk az I. kerületi Lánchíd u. 19–21. és a Fő u. 1. sz. alatti helyszíneken. A munkát mindkét helyen épületen belül, pincében, illetve pincyszerű térben kezdtük el, ahol messzemenően figyelembe kellett venni az adott és a környező épületek statikai viszonyait, az építkezések kivitelezési menetét, végül a talajvizeket és a Duna ezekre gyakorolt hatását, ezért a feltárásokat mindkét helyszínen csak több fázisban, három, illetve két év során végezhetjük el. Ezáltal viszont – általunk nagyon nem kívánt módon – betagozódtunk az építészeti kivitelezés folyamatába. Utóbbi nemcsak az ásatási feltételeket nehezítette meg jelentősen, hanem alapvetően befolyásolta a részletekben feltáruló maradványok bemutathatóságát.

A Lánchíd utcai ingatlan területére előzetesen nem rendelkezünk semmilyen adattal: ide vonatkozólag írott forrás nem volt azonosítható, a középkor végi és török kori látképeken, illetve az utóbbi időszak végéről származó helyszínrajzokon pedig ehelyütt csak üres térség figyelhető meg. Így csak az általános történeti topográfiai adatokból, illetve konkrét környezetből indulhattunk ki. A telek, a rajta álló egyemeletes, XIX. századi épülettel a hajdani külvárosnak azon a legdélebbi részén helyezkedik el, amely közvetlenül a királyi palota Dunához lenyúló ún. Keleti falszorosa mellé esik, az egykori parti úttól (kb. a mai Lánchíd u. nyomvonalában) nyugatra. A XIX. századi épület hátsó traktusát és udvarát a Várhegy lejtőjébe mélyen belevágták. Mindezek alapján régészeti leletekre, objektumokra, pl. út- és esetleges házmaradványokra legfeljebb a terület keleti sávjában számítottunk (itt azonban a ház utcai traktusának pincéje volt!), a középsőben (fedett udvar) kevéssé, a nyugatiban pedig egyáltalán nem.

A Fő u. 1. sz. alatti, ugyancsak XIX. századi (Ybl tervezte) épülettel fedett telek esetében egészen más volt a helyzet. Előzetes régészeti adat itt sem állt rendelkezésre, azonban történeti ábrázolások alapján biztosan tudtuk, hogy a környéken a középkor végétől két hatalmas, nagyjából a Dunával párhuzamos épület állt, amelyeket a XVI. századi forrásokban szereplő „Mátyás király istálló”-jával azonosíthatunk. Ezeket a török korban is istállóként

*A Lánchíd u. 19-21. és a Fő u. 1. ásatások helye
The sites at 19-21 Lánchíd Street and at 1 Fő Street
Rajz – drawing by: Kuczogi Zsuzsanna*

használták, majd a XIX. század közepéig, lebontásukig raktárakként. Pontosabb elhelyezkedésük nem volt ismert, de rendelkezésünkre állt egy olyan, összeszerkesztett alaprajz, amelyen a két épület XVII. század végi alaprajza az 1930 körüli helyszínrajzra kopírozva szerepelt. Ennek alapján joggal feltételezhettük, hogy a kettő közül a keletebbre állott épületnek legalább egy része az általunk feltárandó épület területére esett. Így legfeljebb az volt kérdéses, hogy a mély újkori pincék alatt megmaradhatott-e belőle valami, s ha igen, pontosan hol és milyen állapotban? A török kor végi helyszínrajzok (pl. az ún. Haury-Rabatta féle) alapján az is ismert volt, hogy e keletbéli épülettől északkeletre további, kisebb építmény állt, amelyben a Buda városát ellátó vízmű volt elhelyezve. (Ez egészen a XIX. század közepéig üzemelt.)

A Lánchíd utcai helyszínen a betonburkolat felbontása után egy jó megtartású, igen vastag (1,60–1,70 m), észak–déli irányú fal koronájába ütköztünk, amely tört-

köves szerkezete és habarcsanyaga alapján középkorinak látszott. E falat végül összesen több mint tíz méter hosszan tudtuk követni: délen befutni látszott a szomszéd épület alá, északon viszont derékszögben megtörve a hegy felé „indult”. Így tehát a kutatást először ebbe az irányba, azaz a fal hegy felőli oldalán folytattuk, ahol egy kisebb, kb. 4,5 x 4,5 méteres belvilágú helyiség bontakozott ki. Ennek 1–1,2 magasan álló belső falait a hegy sziklaanyaga elé rakott köpenyezés alkotta. A simára vágott sziklapadlója feletti épülettörmelék betöltésben nagyszámú XVIII–XIX. századi kerámiaanyagot találtunk, leszámítva néhány középkori töredéket. A helyiségtől északra, mélyebb szinten egy másik építmény, újkori pince is előkerült, az előbbihez hasonló betöltéssel. Láthatólag mindkét építményt akkor iktatták ki, amikor a XIX. század végi, újabb épület hátsó részét a sziklába vágták.

Az igazi meglepetés azonban a vastag fal keleti oldalán folytatott kutatás során ért

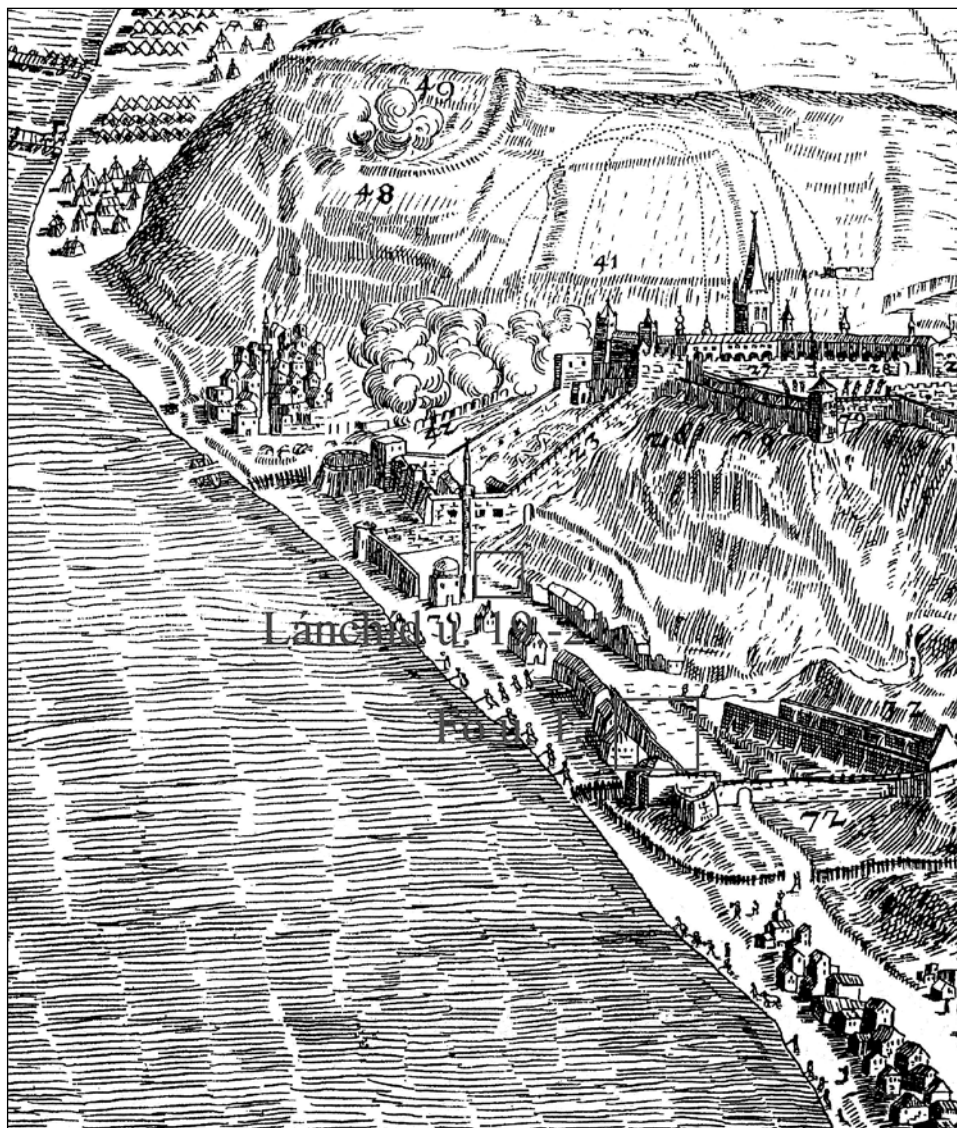
minket! Itt ugyanis egy ahhoz közvetlenül csatlakozó, kb. 5,9 m széles, az előbbinél jóval mélyebb szinten elhelyezkedő helyiségre bukkantunk. Ennek egyelőre csak három fala volt azonosítható, keleti záródása ekkor még nem volt feltárható. A három fal között kettő: a D-i és a Ny-i (utóbbi maga a „vastag” fal) azonos jellegű, törtköves anyagú volt, míg az É-i nagyméretű, szépen faragott kváderekből rakott, de ez is 1,6–1,7 m vastagságú. (A D-i fal vastagsága nem ismert, erre ugyanis teljes hosszban ráépült a szomszédos ház É-i fala.) Ilyen méretű és minőségű falazatok jelenléte az adott helyen, „polgári környezetben” meglehetősen érthetetlennek látszott! Annyi a falvastagságok alapján bizonyosnak tűnt, hogy az építmény valamilyen torony lehetett. Így kézenfekvő volt feltételezni, hogy itt korábban egy olyasfajta városi „lakótorony” állt, mint amelyből számos példa látható ma is Itáliától német földig, s amely nem volt ismeretlen a középkori Sopronban, vagy épp Budán sem. Ez azonban még nem adott magyarázatot az É-i fal kváderes kialakítására!

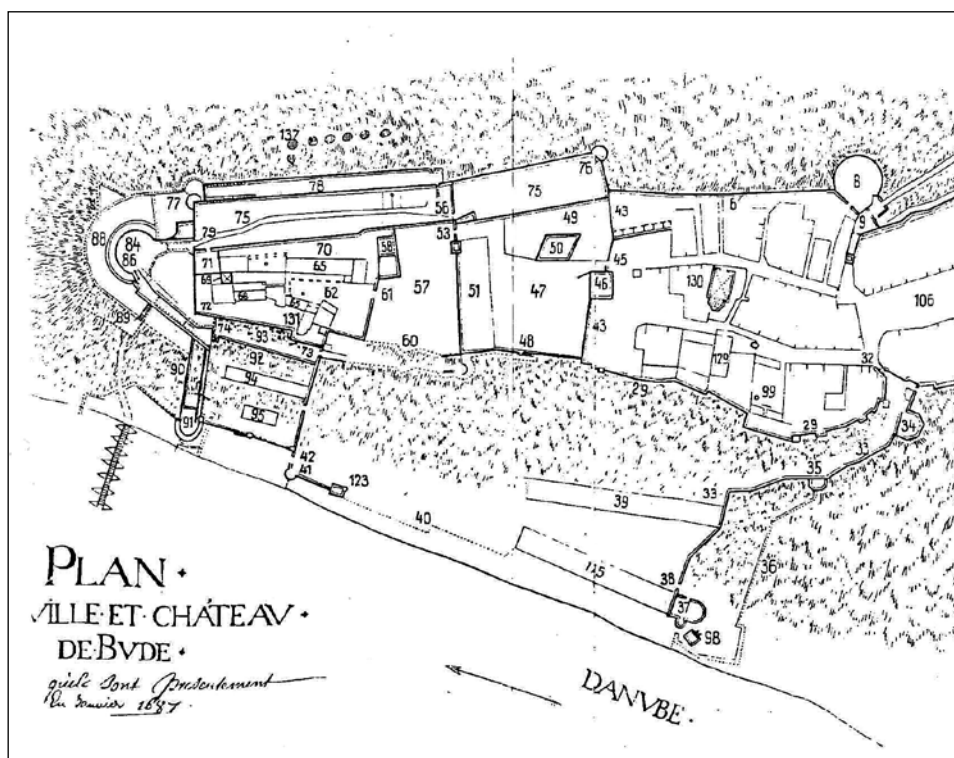
A Fő u. 1. területén a két nyugati pince közül a Dunához közelebbi traktusban egy 2,2 m (!) vastag észak-déli irányú falkorona tűnt elő, amelyet egyértelműen az istállóépület egyik – utóbb kiderült keleti – hosszfalával tudtunk azonosítani. Ennek egyes szakaszait aztán az épület teljes hosszában, több mint 50 méteren át nyomon tudtuk követni. Alját azonban annak ellenére sem sikerült elérnünk, hogy helyenként a pincepadlótól 4 m mélységig ástunk le. (Ez a Fő u. szintjétől 8–8,5 m mélységet jelentett! Ebben a mélységben már rendszeresen feltört a talajvíz, amely egy ízben, a Duna magas vízállásának visszatörlesztő hatása miatt egyébként az egész pincerendszert előntötte.) A másik, nyugati fal azonosítása némileg nehezebb volt, mert erre – a legdélebbi rész kivételével – végig ráépült az Ybl-féle épület Fő utcai homlokzati fala. A két fal különböző szakaszai átépítések, köpenyezések nyomait mutatták. Az épületben hozzá tartozó padló- vagy építési szintet már nem találtunk, ezt nyilván a XIX. századi pincék kialakításakor semmisítették meg. Az általunk feltárt kö-

zépkeri eredetű épületszakasz É-i végében mélyebb szinten azonban előbukkantak részben kőlapokkal, részben vöröses-rózsaszínes terrazzóval burkolt padlózat maradványai, alatta kőládás, csatornaszerű járatokkal. Az először csak keskeny sávban feltárt szerkezet jellege alapján felmerült, hogy itt egy korábbi, római kori építményre találtunk. Utóbb azonban a maradványok között előkerült igen kevés, de jellegzetes kerámiatöredék egyértelműen bizonyította, hogy török kori objektumról van szó.

Mindeközben a Lánchíd utcai munkaterületen teljesen lebontották a XIX. századi épületet, így feltárható lett az egykori udvar K-i fele és részben a keleti pincesor, illetve a kapualj területe is. Itt végre előtűntek a toronyépületünk keleti falának maradványai, s így sikerült megállapítanunk a teljes belméretet, amely cirka 8,5 x 5,9 m-esnek bizonyult. A keleti fal is korábbiaknak megfelelő vastagságú volt, és szinte egész szerkezetében törtköves anyagú. A falazat É-i végének belső oldalát azonban, vagyis azt a részét, ahol az É-i, kváderes falhoz csatlakozott, ugyancsak jó minőségű kváderekkel burkolták. Itt egy kváderekből rakott, 1,2 m körüli szélességű akna K-i végét sikerült megfognunk 2,5 m hosszán. Ezen a részen a hasonlóan kváderes kiképzésű, de mindössze 0,5–0,7 m vastagságú D-i falát beomlott állapotban találtuk. Jól látszott, hogy az egykor csak a mögötte lévő márgasziklás általaj köpenyezését szolgálta, statikai funkció nélkül. Az akna teljes hossza és rendeltetése egyelőre bizonytalan maradt, bár a benne előtörő nagymennyiségű víz, amely a munkák folytatását is lehetlenné tette, azt sugallta, hogy itt valamilyen víznyerő alkalmazhatósággal, például a torony ÉK-i belső sarkában elhelyezett kúttal van dolgunk. (Az igen erősen előtörő víz itt is a közben levonuló dunai árral volt magyarázható.) Közben az É-i fal külső oldalán egy szakaszát is feltártuk, majd az építkezés előrehaladtával teljes felületében kibontásra került, de itt már nem régészeti módszerekkel. A kváderes fal és a mögötte lévő akna együttesének teljes feltárasára, és ezzel a jelenség magyarázatára csak két további fázisban, jóval később kerülhetett sor. (Ekkor már az új épület előbb körülölelte, majd lefedte a helyszínt.) Előbb, mintegy 1,5 m-es felületen, az akna Ny-i lezáródását sikerült tisztáznunk. Kitént, hogy teljes hossza mintegy 6,2 m, azaz az É-i, kváderes fal mentén – kb. 2 m híján – végig kiterjed. Alját a kelet felől erősen betörő víz és a sürgető építési munkák miatt nem érthettük el, azonban az épülettörmelékes feltöltésből itt jóval több lelet került elő, mint a K-i részen: legnagyobb számban furcsa, nagyméretű kerámialapok, egyik oldalukon vályúzással, néhány építészeti faragvány-töredék és kevéske, deszkaszerű faanyag. Talán ennél is fontosabb volt az a

Fontana metszete a Lánchíd u. 19-21. és a Fő u. 1. ásatainak helyének bejelölésével
A cut by Fontana, with the excavation sites at 19-21 Lánchíd Street and 1 Fő Street marked

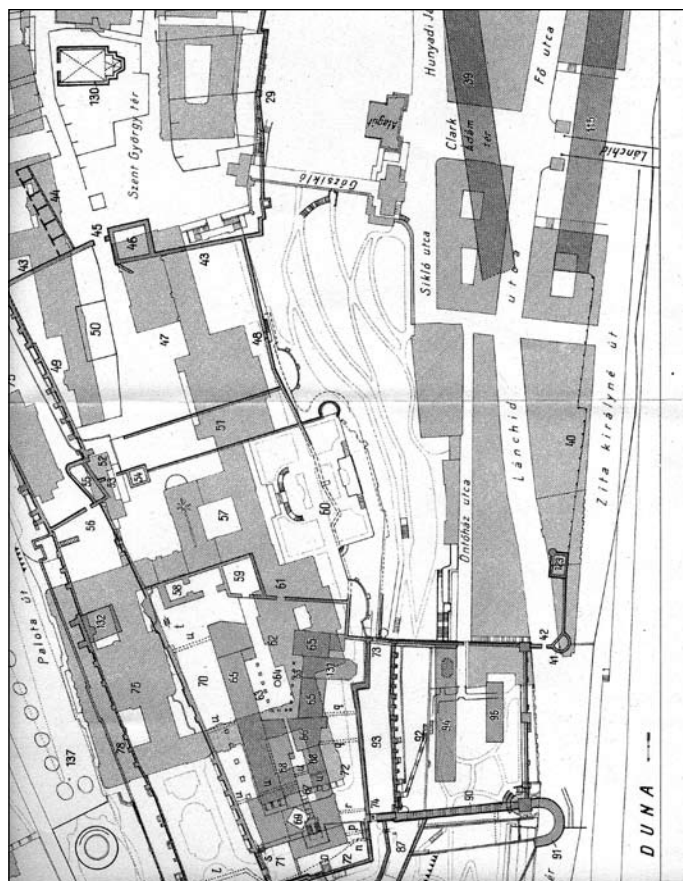

Hauj–Rabatta helyszínrajza 1687-ből
A drawing on the spot by Hauj–Rabatta from 1687

Gerő László helyszínrajza Károlyi Á. – Wellmann I., Buda és Pest visszavívása 1686-ban (Bp. 1936) című könyvéből
A drawing by László Gerő from the book of Á. Károlyi and I. Wellmann (Budapest 1936) called winning back Buda and Pest in 1686

néhány megfigyelés, amit ekkor itt sikerült tennünk: a Ny-i, kváderes zárófalon vastag, felfröcskölt habarccszerű lerakódást fedeztünk fel, amelyről azonban hamar kiderült, hogy vízkő! Ettől fogva biztosak voltunk benne, hogy itt nemcsak egyszerű víznyerő helyet, kutat találtunk, hanem olyat, ahol huzamosabban valamilyen szerkezet működött, amely a falazat egy részére folyamatosan felspriccelte a vizet. Legkézenfekvőbbnek egy hatalmas, 5,5–6 m körüli átmérőjű kerék tűnt. Ennek nem mondott ellent az É-i, kváderes falban, középtájt mutatkozó hornyolat sem, melyet a tengelysap helyének véltünk. Ezzel párhuzamosan néhány kváderen kőfaragójeleket sikerült felfedeznünk, amelyek jellegükben megfeleltek a királyi palota Zsigmond-kori épületein használtaknak.

A Fő utcai helyszínen közben megtörtént az összes újkori alapfal statikai megerősítése. A cementinjektálásos technikával (jet-grouting) megvalósított szerkezeterősítés ugyan a korábbinál jóval nagyobb felületek biztonságos feltárását tette lehetővé, ugyanakkor megsemmisített minden, az újkori alapfalak közelében lévő összefüggést. Ennek ellenére az ÉNy-i pinchehelyiség területén előbukkant kő- és terrazzopadlós

felületet sikerült szinte teljes egészében feltárnunk. Kiderült, hogy ez egy megközelítőleg négyzet alaprajzú helyiséghez tartozik. A padló közepén kisebb, ugyancsak kőlapokkal kirakott, ismeretlen rendeltetésű mélyedés mutatkozott. A helyiség amúgy is roncsolt Ny-i és K-i alapfalának összefüggéseit a statikai megerősítés teljesen felismerhetetlenné tette, azonban az előbbi esetben annyi mégis világosan látszott,

hogy itt egykor ki- vagy átjáró nyílt. Az építménynek D-felé nem találtuk semmilyen csatlakozását, K-en viszont egy kváderes szerkezetű fal zárta le, amely egy másik, K felé elhelyezkedő helyiséghez látszott tartozni. Első pillantásra úgy tűnt, a kőpadlós helyiségünk itt egy korábbi építményhez lett hozzáépítve, utóbb azonban egyértelműen tisztázódott, hogy a két objektum egyszerre épült. A keleti építményről pedig kiderült, hogy az egy kváderekkel burkolt, É–D-i tengelyű, nyújtott téglalap alakú akna (2,60 x 1 m), amely kisebb méretétől eltekintve jellegében teljesen megfelelni látszott a Lánchíd utcában előbukkantnak. Az akna mélyítése során azonban kitűnt, hogy az itteni építőkövek mérete, megmunkálása és anyaga egészen más, mint a Lánchíd utcai esetében. A kváderek jóval kisebbek, felületükön több esetben fésűs éltű véső nyoma figyelhető meg, és anyaguk puhább, mint a másik helyszínen felhasználtaké. Ezek pedig összességükben Budán a török építkezéseknél figyelhetők meg. A továbbiakban az akna két rövidebb végfalán

kopásnyomok mutatkoztak, de – ellenében a Lánchíd utcával – vízköves feltapadás nélkül. Ezzel együtt itt is egy vízkerék képzeletre merült fel bennünk, ami igen hamar teljes igazolást nyert, ugyanis kissé mélyebben egy nagyméretű, fából készült kerék csaknem felére találtunk rá. (Lásd erről a következő cikket!) Az aknát teljes mélységében itt sem tudtuk feltárni, és további, K-i összefüggését sem tudtuk tisztázni, erre ugyanis ráépült az újkori épület két pinctraktusát elválasztó középfőfal. Az aknával kapcsolatban biztosnak csak annyit tekinthetünk, hogy benne valamilyen vízemelő szerkezet működött, és hogy egybeépült a tőle Ny-ra lévő kőpadlós helyiséggel. Ez utóbbi

jellegében valamiféle fürdőszérúségre emlékeztet, de önmagában alig értelmezhető; itteni török kori fürdőre vonatkozó adat pedig eddig nem ismeretes. Az is problémát jelent, hogy míg az istálló két hosszfalát – úgy tűnik – sikerült pontosan azonosítanunk, nem tudjuk, a most feltárt maradványok az épület török kor végéről ismert alaprajzának pontosan melyik részére esnek, s csak valószínűsíthetjük, hogy az É-

Az akna és a hozzá kapcsolódó maradványok a Fő u. 1.-ben – The shaft and connected remains at 1 Fő Street

i vége környékére. Mint láttuk, ettől nem messze, egy különálló építményben jelezték a vízmű helyét. Egyelőre nem tudjuk, mi lehetett a kettő viszonya, vagy lehetett-e köztük bármi összefüggés? Az sem lehetetlen, hogy az általunk feltárt „vízmű” magát a török korban is istállóként használt épületet látta el vízzel.

A Lánchíd utcai helyszínen a régészeti ásatást, illetve megfigyelést végül 2006 őszén fejeztük be. Ennek során sikerült az akna középső részét, sőt korábban félbehagyott K-i oldalát is teljes mélységben és kiterjedésben feltárnunk. Ez a folyamatos és erős szivattyúzás mellett lezajlott munka további meglepetéseket eredményezett: a középső részben rengeteg famaradvány került napvilágra, azonban egyik sem vízkerékhez tartozott. Megállapíthattuk továbbá, hogy az akna alját végig kőlapokkal burkolták. A legnagyobb meglepetést azonban az akna K-i végének aljában, a fal teljes szélességében K-re nyíló járat elötűnése okozta. Úgy tűnt, ez az alagútszerűség a Duna vízének bevezetésére szolgálhatott. Hosszas előkészületeket igénylő kibontása során azonban alig másfél méter juthattunk előre. Itt ugyanis egy hatalmas, láthatólag eredeti helyén lévő sziklatömb állt utunkba, amely alól bővízű forrás tört elő. Azaz: az egész szerkezet és az elhelyezését szolgáló „víztorony” e forrás kihazs-

nálására lett kiépítve! Mindez pedig Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt történhetett meg, ami teljesen egybevág azzal az adattal, mely szerint Zsigmond 1416-ban ezer rajnai forintot utaltatott ki a nürnbergi származású Hartmann... „rorsmid” számára azért, mert Budán a hegyre felvezette a vizet.

Összegezve tehát a fent leírtakat: a Lánchíd utca területén sikerült feltárnunk Buda első, XV. századi vízművének maradványait, amely minden valószínűség szerint a palotát látta el vízzel. A Fő utcában egy jóval későbbi, török kori vízmű maradványaira bukkanunk rá, amelynek pontosabb szerepe még tisztázandó. E két új régészeti eredmény mindenesetre szükségessé teszi, hogy a budai vízművekről rendelkezésünkre álló adatokat újra átgondolás tárgyává tegyük!

Epilógus: A fennálló törvények szerint az építési beruházást végző személy vagy társaság csak arra kötelezhető, hogy az érintett terület régészeti feltárását biztosítsa, illetve az előbukkant maradványokat ne veszélyeztesse. Ennek betartásán túl helyreállításra, bemutatásra nem köteles. A két most leírt helyen ezzel kapcsolatban két, teljesen elmentéses beruházói mentalitásnak lehettünk tanúi: A Lánchíd u. 19-21. sz. alatt épülő hotel tulajdonosa a szűkös alapterület mellett is vállalta, hogy jelentős területvesztés és nem kevesebb anyagi ráfordítás árán bemu-

tatja a víztorony maradványait. Így ezek a jövőben legalább a közönség egy köre számára láthatóak lesznek. A Fő u. 1. esetében a jóval nagyobb alapterület és jóval nagyobb beruházási összeg mellett sem találtak arra módot, hogy akár az istálló, akár a vízmű, vagy a hozzá csatlakozó helyiség legalább egy részét bemutassák. Vajha a jövőben az első szemlélet nyerne teret! Ez persze csak jámbor óhaj ...

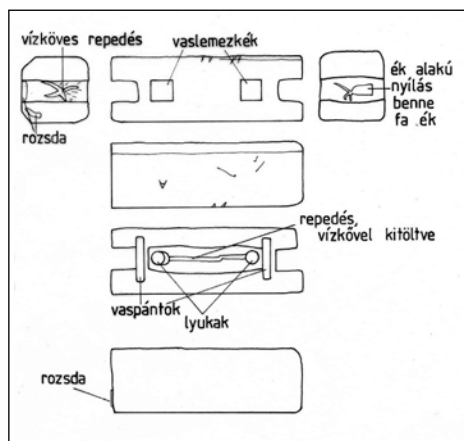
Report on the Excavations of the First Water-works of Buda, from the 15th Century and the Turkish Period

In the years 2004-2006 the Mediaeval Department of the Budapest History Museum carried out preventive excavations of two large-scale buildings sites in the 1st district of Budapest. At the Lánchíd Street site there was probably a tower and a water-works system from the 15th century which must have provided the palace with water. There is a stream which was supplying water for the water-tower. The finds from Fő Street are from a much later period, probably from the Turkish Conquest period, the role of which is yet to be clarified. The accessibility of these two remarkable sites for the public is unfortunately not yet solved completely as the regulations prescribe only the investigations of archaeological sites in these cases, conservation and exhibition is not compulsory. The finds are important for technical history but also for the history of the town.

A budai vízemelő szerkezetek maradványairól

Fényes Gabriella

A fenti ásításaink során feltárt két aknában fából készült, egybefüggő szerkezetek maradványait, valamint egyéb megmunkált és megmunkálatlan fadarabokat találtunk nagy számban. Az építmények jellege, funkciója és a faelemek átvizsgálása alapján biztos, hogy ezek többségükben vízemelő szerkezetek elemei voltak. A jelentősebb darabok a következők. A Lánchíd utcai akna északi, hosszanti fala mentén, középtájon függőleges helyzetben álló, négy részből összecsapolt keretszerű szerkezetet találtunk. Az akna kőpadlóján fekvő gerendában lévő csaphornyok arra utalnak, hogy ez valóban a szerkezet talpgerendája lehetett. A talpgerendába il-

Az egyik faelem rajza a Lánchíd utcai aknából

The drawing of one of the wooden elements from Lánchíd Street

leszkező függőleges faoszlopokat fent csapolt, merevítő keresztgerenda fogta össze. A következő szerkezet öt részből áll. Két hosszgerendát két csapolt keresztgerenda fog össze egy szerkezeti egységgé. A hosszanti gerendák végének lapolására egy speciális fa szerkezeti elem illeszkedik a két végén kialakított hornyokkal. A hornyok között, a felső oldalon vésett vályú van. A vályú fenekét két kerek lyukkal fúrták át, amelyeket a túlsó oldalon egy-egy négyzetes vaslemez fed. A szerkezet szélessége pontosan illeszkedik az akna szélességébe. A hosszgerendák a padlóval 40°-os szöget bezáróan, ferde helyzetben kerültek elő. A vályús elemhez hasonló, de hornyok nélküli és hosszabb fa elem került elő az akna forrásfoglatat felőli részének betöltésében. Ez alatt egy deszkát találtunk. A deszkán két átmenő kerek lyuk van, amelyeknek középponti távolsága megegyezik az előbbieken leírt vályús elemeken lévő lyukak távolságával. A korábban említett

Fa maradványok az aknában, Lánchíd u. 19-21.

Wooden remains in the shaft, 19-21 Lánchíd Street

Vízkerék az aknában a Fő u. 1-ben

Water wheel in the shaft at 1 Fő Street

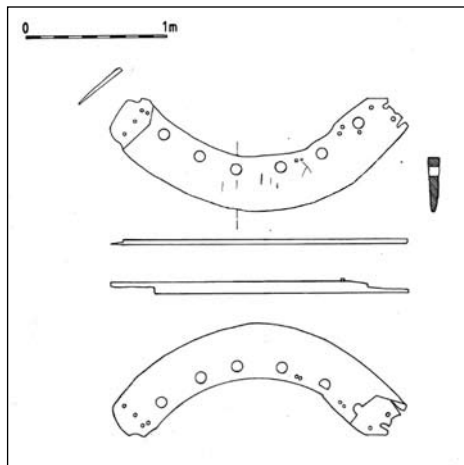
keretszerkezet talpgerendája előtt, közvetlenül az akna kőpadlóján egy vasrúd feküdt. Az akna nyugati részén egyetlen fatörzsből készített hengeres „edény” került elő. Belsejét esztergályozták, külsejét durván, sokszögformára alakították, peremét gyűrűsen

képezték ki. A fa leletek mellett, az akna nyugati felében, méretben és kialakításban teljesen egyező kerámialapokat találtunk nagy mennyiségben. Méretük 80 x 20 cm, vastagságuk 5 cm. Egyik oldaluk sima, másik oldalukon hosszanti irányban két, félkör keresztmetszetű horony van. Ezen leletek mellett további tuskók, rudak, lécek, zsindelek, illetve ezek töredékei kerültek elő.

A Fő utcai aknában egy vízkerék maradványait találtuk meg. Több mint fele részben került elő, végein erős égésnyomok vannak, a többi része tehát leégett. Átmérője a maradványok alapján kb. 220 cm lehetett. A vízkerék két párhuzamos kerékből áll, amelyeket fa rudak kötnek össze. A két kerék egyenlőtlen kiosztású körkickekkel van összeállítva. Az összeállítás ék alakú átlapolással történt, az átlapolásokat 3–4 facsappal rögzítették. Az aknából előkerült egy erősen égett tengelycsont is. Ez megmutatja a küllők számát, így megállapítható, hogy a tengelyt hat küllő kötötte össze a kerékkal. A tengelycsont ép végét két laposvasból készített bilincs védi a szétrepedéstől. Egy további bilincset is találtunk, ez a tengely másik végét erősíthette. A tengelyt hosszirányban két félhenger alakú fából állították össze, és végébe vékonyabb vastengelyt eresztettek be. A vastengely és a fatengely közötti nyomtatékátadást a tengelyen keresztirányban áthajtott vaslemez biztosította. Találtunk továbbá egy villás ágú faelemet, egy négy méter hosszú, nagyjából trapéz keresztmetszetű, egyik-

végén csapolt gerendát és két, keresztmetszetében enyhén ék alakú deszkát. Van egy L alakú, egydarab fából készült lelet, amelyet feltehetően a fa természetes elágazását kihasználva alakítottak ki. Egyik vékonyabb szárán mélyedés van kiképezve, a vastagabb száron két csapolási hely van facsapok maradványaival. A megmunkált faelemek mellett további durván megmunkált fadarabok, illetve megmunkálatlan tuskók kerültek elő. Ez utóbbiakból dendrokronológiai vizsgálat számára mintát vettünk.

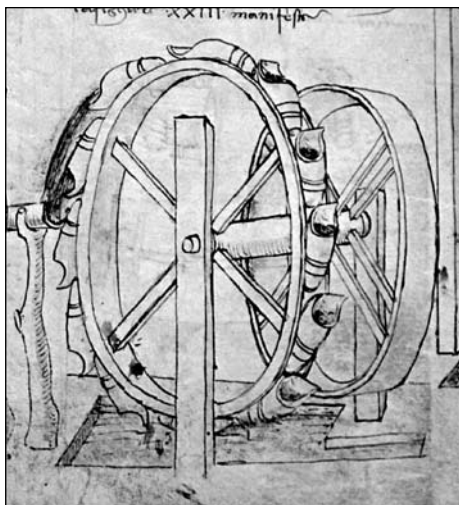
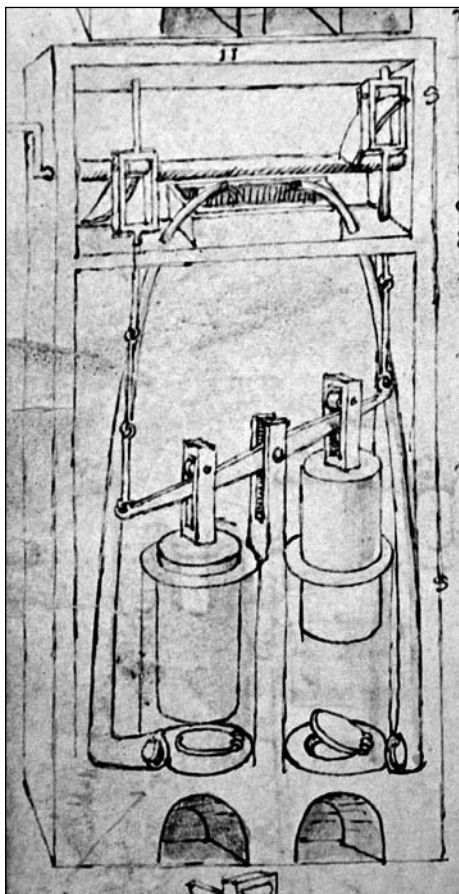
A Lánchíd utcában sem kerékhez tartozó leletet nem találtunk, sem ennek használatára utaló kopásnyomot az akna falán. Ha innen a budai várba, mintegy 60 m magasságba akarták felemelni a vizet, az – jelen ismeretünk szerint – csak szivattyúval volt lehetséges. A vízemelés e módját már az ókorban ismerték. A Kr.e. III. században

A vízkerék egy darabjának rajza a Fő utcai aknából
The drawing of a piece of water wheel from Fő Street

Ktesibios alexandriai mérnök kéthengeres, szívó- és nyomószivattyút tervezett visszacsapó szeleppel, amelyet Vitruvius De architectura libri decem című munkájában írt le. A középkorban már forgattyús hajtómű működtette a szivattyúkat, ennek első ábrázolását a sienai Jacopo Mariano, más néven Taccola rajzai között találjuk 1435-ből. Francesco di Giorgio Martini (1439–1501) Trattato di architettura civile e militare című műve több változatot mutat be. A rajzok között olyanok is vannak, amelyeknél a szivattyú hengere volt egyúttal a nyomócső is. Ilyen, a bányavíz kiemelésére is használt szivattyúkat Georgius Agricola XVI. században írt De re metalla libri XII című könyve részletesen ismerteti.

A Fő utcában tehát vízkerék üzemelt. A vízemelésnek ezt a módját szintén már az ókorban használták. Vagy merítőkereket készítettek, amely a kerékdobon vágott nyílásokon keresztül vette fel a vizet, vagy olyan kereket, amelynek külső felületére csöbröket helyeztek. Ezzel a vizet a ke-

Szivattyú és vízemelő kerék rajza Martini: Trattato di architettura című könyvéből
Drawings of pumps and water-lifting wheel from Martini's book Trattato di architettura

rék nagyságának megfelelő magasságra lehetett emelni. Ha ennél mélyebbről kellett felhozni a vizet, a kerékre mélyebbre lógó láncot (vagy párhuzamosan láncokat) tekertek, amelyre vödöröket erősítettek. A kerék forgatásával a lánc is mozgásba lendült, rátekeredett a kerékre, a keréken átforduló vödörökből pedig a víz egy tartályba ömlött. A Kr.e. III. században élt bizánci Philon találmánya szerint a vedres vízemelő láncot taposókerékkel vagy alulcsapós vízkerékkel is meghajthatták. Azt, hogy ezeket a megoldásokat a középkorban is széles kör-

ben alkalmazták, Conrad Kyaser Bellifortis (1405) című írása, vagy a már említett Francesco di Giorgio Martini és Georgius Agricola könyvei is mutatják.

A vízkerék és a szivattyúk meghajtása történhetett vízenergiával, emberi vagy állati erővel. Utóbbiak lehetek taposókerékek (pl. Wülzburg, Kufstein, a Somló-hegyi tiprókút), taposókorongok (pl. a bajorországi Schönbrunn és Schillingsfürst), vagy ló- illetve ökörvontatású járgányok (pl. Augustusburg). A Lánchíd utcai torony mérete ilyen szerkezetek elhelyezését lehetővé teszi. Jakab Árpád korábban lóvontatású járgánnyal hajtott, himba mozgatta, dugattyús szivattyút javasolt a budai vízmű egyik lehetséges elméleti rekonstrukciójaként, azonban ehhez semmilyen tényleges adat, lelet nem áll rendelkezésre.

A XVII. századból két olyan adatot ismerünk, amelyek budai vízművek szerkezetére és működésére némi utalást tartalmaznak. Vincenzo Scamozzi velencei építész 1615-ben megjelent értekezése szerint Budán a vizet a vízkerék tartályocskájá emelte fel és töltötte a szivattyúk házába, amelyek az udvar számára adták a vizet. Evlia Cselebi azt írta, hogy „E toronyban különféle kerekek forognak és a kerekek lapátjai egymás után a Duna vizére csapkodnak s a Duna ez erőszak által korszokba megy és szökőkút gyanánt mindig feljebb menesztetvén, egészen a középső várban lévő csörgőig jön...”.

A Lánchíd utcai víztorony Zsigmond-kori, a benne megtalált fa szerkezetek azonban egy későbbi megújítás idejéből is származhatnak. A Fő utcai akna építési technikája, a felhasznált anyagok, a kövek megmunkálása és az előkerült kerámianyag alapján a török korból származik. A leletek dendrokronológiai vizsgálata még pontosabb adatokat hozhat. Így sem kétséges azonban, hogy e két lelet európai viszonylatban is ritka, korai technikatörténeti dokumentum.

The Remains of Water-lifting Constructions in Buda

The excavations in the Buda side of the Danube uncovered the remains of mediaeval water-lifting devices which supplied water from the river to the castle area. Two such sites were discovered, one in Lánchíd Street, the other in Fő Street. In Both shafts several wooden constructions were detected, with lots of other wooden finds. In Fő Street the remains of a water-wheel were found, while in Lánchíd Street probably pumps were used instead of wheels but no real evidence was found, although pumps have been used since the 3rd century BC. Both ways of lifting water have been used since the ancient times. They might have been operated by water, animal or manpower. From the Buda region two descriptions of water works have been known. Both finds are rare in Europe and are valuable sources for technical history.

Az újkori várostörténeti gyűjtemény céhemlékei

Perényi Roland

A pest-budai céhes ipar újkori történetét, Buda töröktől való visszafoglalása utáni második virágzását, majd a XIX. század elejétől történő folyamatos hanyatlását dokumentáló tárgyakat és iratokat több közgyűjteményben is őriznek. A budapesti gyűjtőkörű közgyűjtemények közül Budapest Főváros Levéltára, valamint a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár céhes gyűjteményei az ismeretebbek. A levéltárban őrzött céhes iratokról a Levéltári Alapleltárak 1969-ben megjelent 2. kötetéből részletesen tájékozódhatunk, a könyvtárban található iratok listáját pedig Gerendás Ernő tette közzé 1940-ben megjelent céhtörténeti munkájában. A Budapesti Történeti Múzeum Újkori Várostörténeti Osztályán őrzött céhes anyag – amely a levéltár után a második legnagyobb ilyen jellegű gyűjtemény – azonban eddig kevésbé ismert a kutatók előtt. Az 1975-ben kiadott céhkataszterben megtalálhatók ugyan a Budapesti Történeti Múzeum addig leltárban lévő műtárgyai is, a megjelenésekor még forradalmian újak számító számítógépes feldolgozású kataszter azonban ma már igencsak nehézkesen használható. Jelen írás megpróbálja röviden felvázolni az Újkori Osztály gyűjteményeiben, a Kiscelli Múzeumban őrzött céhemlékek múzeumi gyűjtésének történetét, valamint a céhes anyag összetételét.

Mind ezek előtt azonban célszerű meghatározni, mit is értünk egyáltalában céhemlék alatt. Ha egészen tágan értelmezzük a fogalmat, akkor az egykori céhtagokhoz köthető összes tárgy, így például az egyes mesterek által készített termékek, vagy az ezek előállításához szükséges munkaeszközök is ide sorolhatók. Ezzel azonban túlságosan kiterjesztenénk a vizsgálandó anyag elemzésének kereteit. Célszerűbb a szűkebb értelemben vett definícióval dolgozni, azaz céhemléknek kizárólag a céh, mint testület működése során keletkezett tárgyi emlékeket, valamint iratokat vizsgálni. Így a tárgyi anyaghoz a mind szimbolikus, mind pedig praktikus funkcióval bíró céhládákat, a vallási ünnepeken használt céhzászlókat, a céh iratait hitelesítő pecsétnyomokat, a céhmesterek összejöveteleikor használt, az adott ipar jelvényeit hordozó tárgyakat – behívótblákat, kancsókat, poharakat – és persze az írásos emlékeket sorolhatjuk ide.

A pesti, budai és óbudai céhes ipar történetére vonatkozó céhemlékek múzeumi gyűjtése egyidős a Fővárosi Múzeummal, a

*Céhemlékek a Fővárosi Múzeum 1907-ben megnyílt kiállításában
Remains of trade guilds in the exhibition of the Metropolitan Museum, 1907*

BTM elődjével. Először 1887-ben, Gerlóczy Károly alpolgármester előterjesztésére került fel annak ötlete, hogy a majdan létesítendő Fővárosi Múzeum részére átadandó, a főváros tulajdonában lévő, a különböző fővárosi hivatalokban rejtőző műtárgyakat összeírják. Az összeírás 1887-ben meg is történt, a múzeum megalapítására azonban még 12 évet várni kellett: a fővárosi közgyűlése 1899. április 26-án hozott, 637/1899. számú határozatában elrendelte a Fővárosi Múzeum létesítését. A megalakuló múzeum törzsanyagát – az 1885-ös és 1896-os kiállítások tárgyai mellett – jórészt éppen az 1887-ben összeírt, 1899-re a székesfőváros gazdasági hivatalának Dologház utcai raktárában ideiglenesen tárolt tárgyai képezték volna. E tárgyak között találjuk a múzeum céhes anyagának első darabjait is. Az átadandó tárgyakról készült jegyzékben szerepel többek között 23 darab céhláda a bennük található iratokkal, egy céhszekrény, egy cinből készült kann a molnár céhtől, a tímár céh bádóg címere, a budai fehérsütő céh felszabaduló levél nyomtatására használt könyomdai köve, néhány viaszfáklya, fáklyatartó, valamint a fáklyák tárolására szolgáló láda, és végül 18 darab orvosi műszer, feltehetően a chirurgus céhtől. A felsorolt tárgyak némelyike, mivel az a jegyzéken az „értéktelen” minősítést kapta, végül nem került a múzeumba. A 23 céhláda – időközben né-

hány céhzászlóval kiegészülve – 1900-ban a 441-től 470-ig tartó leltári számok alatt került nyilvántartásba.

Mivel a céhes anyag egy részét – elsősorban a céhládák mélyéről folyamatosan előkerülő iratokat – csak később leltározták, ezért a céhes gyűjtemény keletkezésének és gyarapodásának kronológiája teljes egészében nem rekonstruálható. Annyi azonban a leltárkönyvek, az adattári és levéltári iratok alapján jól látszik, hogy a céhemlékek gyűjtése nagy hangsúlyt kapott a múzeum korai időszakában. A tárgyak a fővárosi hivatalokon – a már említett gazdasági hivatalon, a mértékhitelítő hivatalon, a IV. kerületi előjáróságon és a levéltáron – túlmenően főleg különböző műkereskedőktől történt vásárlások, valamint magánszemélyek (gyakran egy-egy céhhez valamilyen formában kötődő személyek, egykori céhes tisztviselők vagy utódaik) ajándékozásai révén kerültek a Fővárosi Múzeum birtokába.

A céhemlékek legfontosabb beszolgáltatói azonban az 1872-es feloszlás utáni jogutódok, az ipartestületek voltak. 1908-ban a polgármester kérelmet intézett a budapesti ipartestületekhez, amelyben arra kéri az előjárókat, hogy a birtokukban lévő céhes tárgyakat a múzeum részére adják át. A kéresem néhány ipartestület azonnal eleget tett, így kerültek a múzeumba – részben ajándékként, részben letét formájában – többek között az asztalos, a kárpitos és gomb-

kötő, a borbély, a szobafestő és mázoló vagy a bérkocsis céhek iratai, valamint tárgyi anyaguk egy része, elsősorban pecsétnyomók és céhzászlók. Akadt azonban néhány olyan ipartestület, amely nem volt hajlandó átadni elődjének emléktárgyait. A hentesek ipartestülete például nem akarta megfosztani a testületi tagokat „az annyira kedves történeti emléktárgyaktól”. A Kéményseprő, Pala- és Cserépfedő, Kútszináló és Kályhás Ipartestület a reáljogok igazolása, valamint egy készülőben lévő ipartörténeti tanulmány – amelynek létezéséről nincs tudomásunk – miatt, a mészáros ipartestület pedig kegyeleti okokra hivatkozva nem volt hajlandó átadni tárgyait (a mészáros céh iratait Bevilaqua-Borsody Béla közölte 1931-ben megjelent ipartörténeti munkájában), s hasonlóképp nyilatkozott a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó és Ács mesterek Ipartestülete is. Bizonyos esetekben csak a múzeumigazgató, Kuzsinszky Bálint alkudozásai révén sikerült megszerezni a céhes tárgyakat: a kovácsok és kocsigyár-

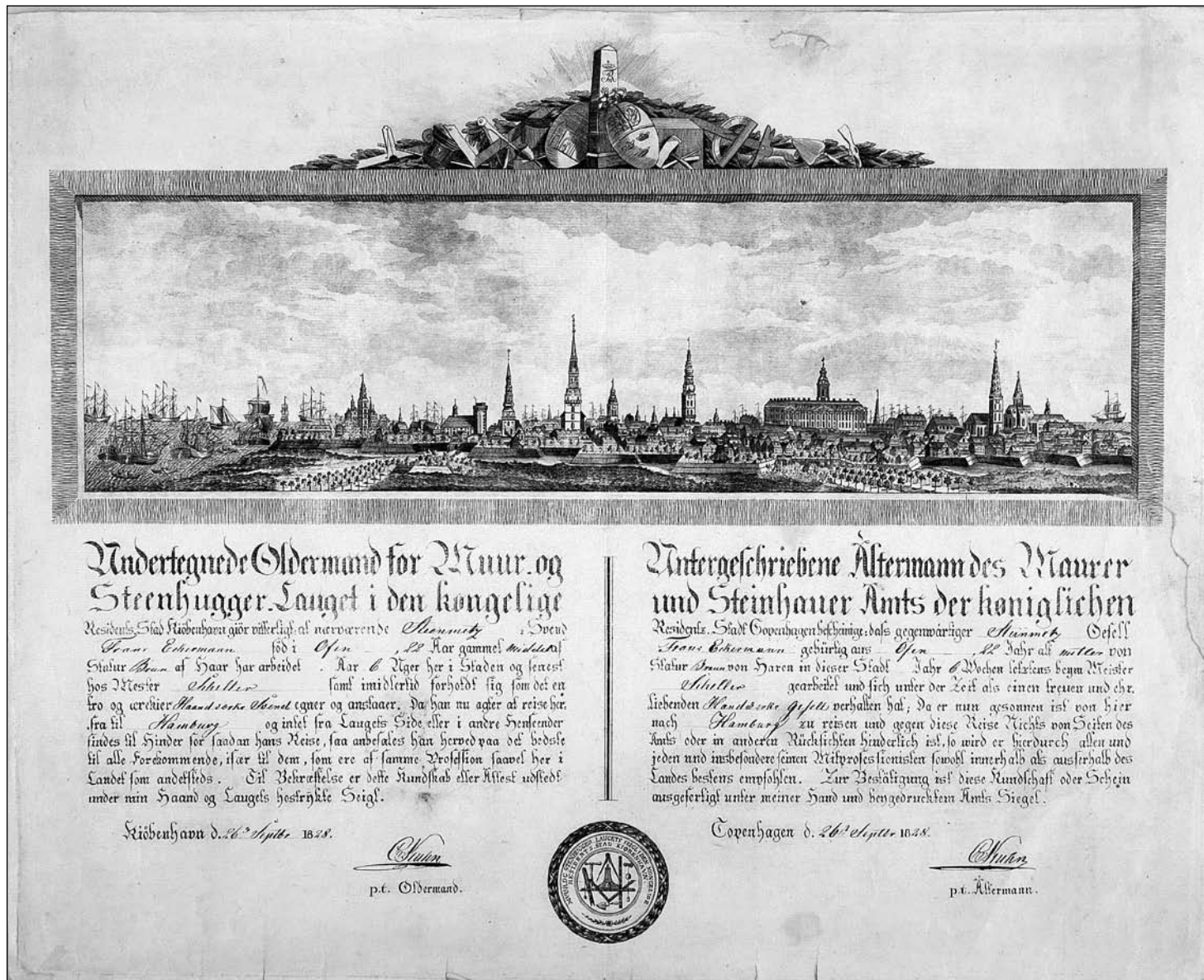
tók ipartestülete például csak úgy volt hajlandó átadni céhládáját, iratait és tárgyait a múzeumnak, ha az 200 koronáért „megváltja” az újonnan beszerzett ipartestületi zászlóval „feleslegessé vált” céhzászlójukat.

Az 1908-1909-es gyarapodáshoz hasonló tapasztalható 1925-ben is. Ekkor már inkább csak iratok bukkannak fel, melyek közül kiemelendő a budai esztergályos, valamint a pesti szűrszabó céh nagyobb mennyiségű iratanyaga. A céhemlékek ipartestületektől való begyűjtése 1949-ben azok feloszlásával zárul le: ekkor a Nemzeti Múzeum letétjeként került néhány céhemlék a főváros múzeumához. Ezzel nagyjából le is zárult a céhes anyagok múzeumi gyűjtésének „hőskorszaka”, hiszen a későbbiekben már jóval ritkábban bukkant fel egy-egy darab, elsősorban árveréseken, ritkábban magángyűjtőknél. Manapság is előfordul még, hogy aukciókon megvételre kínálnak a céhekhez kapcsolódó iratokat, vándorkönyveket vagy mesterleveleket. Így legutóbb 2004-ben, egy esztergomi auk-

ción sikerült megvásárolni a budai üveg-fűvők 1794-ben kiállított, budai látképes mesterlevelét.

Látható tehát, hogy a céhes emlékek gyűjtése a legkorábbi időktől fontos eleme volt a múzeumi gyűjteménygyarapításnak. A tárgyak begyűjtése és azok kiállítása azonban két teljesen különálló feladat. Ha a céhemlékek szempontjából vizsgáljuk a kérdést, elmondható, hogy a múzeum első évtizedeiben a céhes anyaggyűjtés és a kiállításban való szerepeltetés nagyjából ugyanakkora súllyal bírt. A Fővárosi Múzeum első kiállítását 1907-től láthatta a nagyközönség a Városligetben, az egykori Műcsarnok épületében (ma Olof Palme ház). A kiállítás rendezése azonban már 1900 óta folyamatban volt. 1901 őszére már három termet és folyosót berendeztek, köztük a III. számú termet is, ahol a főváros közigazgatására vonatkozó néhány irat mellett elsősorban a céhes emlékek szerepeltek. A régiségtárak koncepcióját követő kiállításban Kuzsinszky Bálint 1904-es jelentése

A kopenhágai kőműves és kőfaragó céh Franz Eckermann budai születésű kőfaragó legény részére kiállított bizonyítványa 1828-ból
The certificate of the Stonemason and Bricklayer Guild of Copenhagen issued in 1828 for stonemason apprentice Franz Eckerman born in Buda

A nagyvászonyi vargák által Salamon György részére kiállított tanulólevél 1736-ból
The apprentice certificate issued for György Salamon from 1736 by the tanners of Nagyvázasony

szerint 1.131 darab tárgy szerepelt, ebből 18 céhzászló és szalag, 29 céhláda és 36 „különféle céhemlék”.

A céhemlékek a BTM későbbi időszakai és állandó várostörténeti kiállításain is szerepet kaptak, de olyan tematikus koncentrációban, mint a városligeti kiállításban, azóta sem jelentek meg. Ez alól kivételt jelent a Kiscelli Múzeumban 2003 óta látható „A főváros régisége – köztér és magántér” című állandó várostörténeti kiállítás – mely éppen a Fővárosi Múzeum első kiállítására reflektálva idézi meg a régiségár jellegű elrendezést –, melynek folyosóján a múzeum régi anyagának céhes emlékei, néhány céhláda, kiváltságlevél, vándorkönyv, mesterlevél, szállásjelvény, valamint a pesti német kertész céh zászlója is látható.

A BTM céhes emlékeit jelenleg a Kiscelli Múzeumban található Újkori Várostörténeti Osztály különböző gyűjteményei őrzik. A múzeum korai időszakában a különböző típusú tárgyak, az iparművészeti munkák, különböző használati tárgyak és iratok közös leltárkönyvbe kerültek, így a céhemlékek is több-kevesbé egységet alkottak. Talán jól jellemzi ezt a felfogást az a korábban említett mozzanat, hogy a céhes iratokat továbbra is eredeti helyükön, azaz az adott céh ládájában őrizték. Mindenesetre ez az egység a második világháború után a múzeum anyagának állandó

bővülése miatt folyamatosan aprózódó gyűjteményi struktúra miatt mára megbomlott. Jelenleg a céhládák alkotják az egyetlen olyan gyűjteményt, amelyben kizárólag céhemlékek találhatók, míg a céhzászlókat a Zászlógyűjteményben, a pecsétnyomókat a Pecsétnyomó Gyűjteményben, a céhes iratokat pedig a Térkép-, Kézirat- és Nyomatványtárban őrzik a

múzeum. E sajátos gyűjteményi struktúra, valamint az anyag egy részének feldolgozatlan-sága miatt meglehetősen nehéz megállapítani a ma a múzeumban őrzött újkori céhemlékek pontos számát. Az anyag legnagyobb részét a mintegy 1.500 darabot számláló iratanyag – XVII–XIX. századi mesterkönyvek, számadások, kiváltságlevelek, vándorkönyvek és

Céhládák a Kiscelli Múzeum várostörténeti állandó kiállításán

Guild cases in the exhibition of the permanent town history exhibition of the Kiscelli Museum

A pesti magyar szabó céh által Gál Pál részére 1815-ben kiállított bizonyáglevelét Pest látképevel
The certificate with the view of Pest issued in 1815 for Pál Gál by the Hungarian Tailors of Pest
Fotók – Photos: Fárnyé Szalatnyay Judit

egyéb dokumentumok – képezi. Mennyiségét tekintve a következő egység a 80 darab céhes pecsétnyomó, ezt követi a 67 darab céhláda – melyek közül a legrégebbi a XVII. század végéről, a legkésőbbi pedig 1852-ből származik – és végül néhány tucat egyéb tárgy (zászlók, kancsók, poharak, szállásjelvények, céhjelvények). A jövőben remélhetőleg elkészülhet a céhemlékek teljes lajstroma, egy a kutatók és laikus érdeklődők számára is jól használható katalógus, s így a Budapesti Történeti Múzeumban őrzött céhemlékek a jövőben a XVII–XIX. századi Buda és Pest társadalom-, város- és technikátörténetének alapvető forrásaivá válhatnak.

Források és irodalom

BFL VIII 3803, a Fővárosi Múzeum iratai 1907-1949

BTM Adattár, Kiscelli Múzeum iratai 1887-1910

A Budapest Székesfővárosi Múzeum katalógusa. Franklin-Társulat, Budapest, 1907.

Bácskai Vera – Felhő Ibolya – Bónis György: Testületek (céhek és ipartársulatok), egyházi szervek, családok, személyek, gyűjtemények. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1969.

Bevilaqua-Borsody Béla: A budai és pesti mésszáros céhek ládáinak okiratai, 1270–1872. Az ipartársulat és az ipartestület története 1873-1930. Franklin, Budapest, 1931.

Erdei Gyöngyi – Rostás Péter (szerk.): A főváros régisége. Közterek és magánterek 1780–1940. A Kiscelli Múzeum állandó kiállításának vezetője. BTM, Budapest, 2004.

Gerendás Ernő: Adatok a budai és a pesti céhek életéhez, különös tekintettel a Fővárosi Könyvtár céhírataira. Fővárosi Könyvtár, Budapest, 1940.

Seenger Ervin: Az Újkori Osztály – Kiscelli Múzeum – története. In: Tarjánai Sándor (szerk.): Tanulmányok Budapest Múltjából XVI. BTM, Budapest, 1964. 31-41.

K. Végh Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. Monumenta Historica Budapestiensis XI. BTM, Budapest, 2003.

Remains of Trade Guilds in the Modern History of Town Collection

Several public collections keep objects and documents from the history of trade guilds in Pest, Buda and Óbuda from the end of the Turkish conquest, until their decline in the 19th century. The Modern History of Town Collection of the Budapest History Museum has the second largest such collection after the Metropolitan Archives. The collection focuses on the guilds as organizations, it does not include personal objects or anything of personal importance, so the certificates, flags, cases, signets etc. as well as the documentation of guilds are the scope of the collection, the foundation of which was laid as early as the 1880s, when the idea of a metropolitan museum was born and anything connected with the history of the capital might have been of interest. The turn of the century yielded in another enhancement of the collection but the quantity was becoming less and less as the guilds did not function any more. At the beginning the collected items were presented in exhibitions, but later on their importance was less, until the new exhibition of the Kiscelli Museum, which represents the history of Budapest in a spectacular manner.

Ismeretlen Batthyány portrék a Fővárosi Képtár gyűjteményében

Basics Beatrix

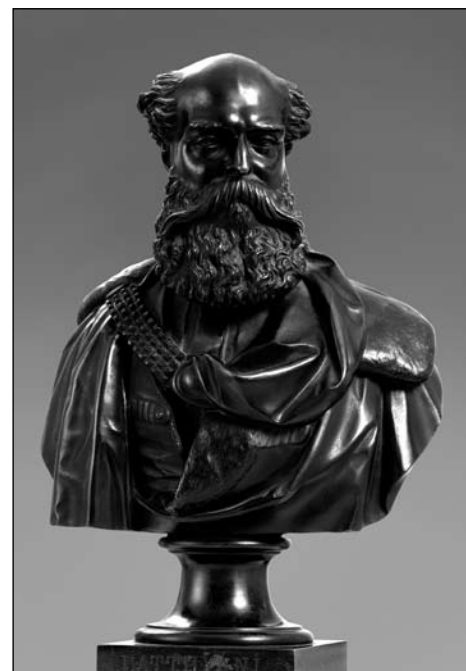
Pulszky Ferenc (1814–1897), aki az 1840-es években a Pesti Hírlap és az augsburgi Allgemeine Zeitung cikkírója volt, majd 1848-ban pénzügyi államtitkár Kossuth mellett „Életem és korom” című 1880 és 1882 között négy kötetben megjelent visszaemlékezésében a következőképpen írja le Batthyány Lajos külsejét (sajátságos módon éppen Josip Jellačić horvát bánnal összehasonlítva): „Batthyány is kopasz volt, de magas homloka, éles tekintete, hegyes, görbült orra s szép szőke szakállja a saskeselyűre emlékeztetett, vonásaiban látszott a szenvedély és határozottság. Senki sem pillanthatta meg anélkül, hogy eszébe ne jusson: Ez nevezetes ember!”

A korai Batthyány portrék a legkevésbé sem e nevezetes ember bemutatására törekedtek, sokkal inkább egy magyar nemes mindennapi életének megörökítői. A hétköznapi és a „nevezetes ember” típusai váltakoznak a ké-

sőbbiekben is, egyre inkább az utóbbi került azonban előtérbe.

A Fővárosi Képtár rajz- és akvarellgyűjteménye két olyan Batthyány képmást is őriz, amelyek a legutóbbi – mégoly gondos – ikonográfiai feldolgozásokból is hiányoznak, soha nem lettek még közzétéve vagy kiállítva. A Budapesti Történelmi Múzeum „Történelmünk korszakalkotója – Batthyány Lajos miniszterelnök” című 2007 október közepéig nyitva tartó tárlatán láthatja e portrékat először a közönség, és a katalógus is közli képüket.

Bár jelzése szerint később készült Joseph Martignoni (1803–1873) arcképe, az életút ismeretében szinte összeegyeztethetetlen ez a késői időpont (1849) az ábrázolással: az akvarell házikabátban ülve, sakkozva ábrázolja Batthyányt, a biedermeier portrék életkép jellegű változatának jellegzetes példájaként. Az osztrák Martignoni tájkép- és miniatűr arcképfestőként vált ismertté, s talán egy korábbi portréját készítette el újból Batthyány elfogatásának, börtönítéletének és kivégzé-

Alexy Károly (1823–1880): Batthyány Lajos, 1855. Ezüstözött réz mellszobor

Károly Alexy (1823–1880): Lajos Batthyány, 1855. Silver gilt copper bust

Weber Henrik (1818–1866) – Tyroler József (1822–1860-as évek): A Batthyány-kormány csoportképe, 1848. Acélmetszet

Henrik Weber (1818–1866) – József Tyroler (1822–1860's): The Batthyány government, 1848. Steel-engraving

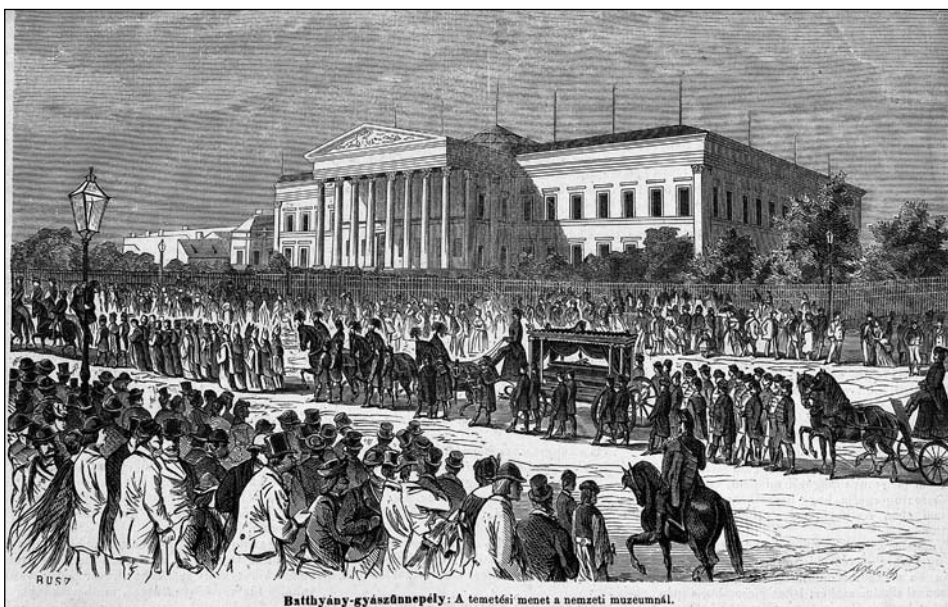

sének évében – ez megmagyarázná a datálást. Ugyanakkor nem zárható ki teljesen az a feltételezés sem, hogy Batthyányt az 1849-es év börtönhónapjainak egyik – kellemes körülményeket biztosító – helyszínén ábrázolták.

Medvey Ágoston (1814–1870) ugyancsak a kiscelli gyűjteményben őrzött elefántcsont miniatűrjéről nem tudjuk, hogy mikor keletkezett, de Martignoni vízfestményéhez hasonlóan a Batthyány ikonográfia eddig ismeretlen darabja. A Lembergben született festő Bécsben tanult, majd Pesten dolgozott. A Pesti Műegylet 1840. évi kiállításán miniatűr arcképeivel aratott sikert. Később Pesten grafikai műhelyt nyitott, s főként acélmetszettek készítésével vált ismertté. Oroszországba utazva elsősorban miniatűrfestői kvalitásait igyekezett hasznosítani, s Odesszában, Moszkvában, Pétervárott, végül Harkovban működött. Miniatűr képei közül számos magyar, osztrák, lengyel és orosz köz- és magángyűjteményekbe került. Aukciókon ma is feltűnnek képei, és jó áron kelnek el, amelynek oka elsősorban finom, aprólékos festésmódja, ragyogó színei és vonzó témái. Batthyány portréja bizonyosan magáncéltól készült az ábrázolt megrendelésére. A közelmúltban Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója, jeles Batthyány-kutató fedezett fel egy nagyon hasonló, szintén miniatűr jellegű Batthyány képet egy magángyűjteményben. Ez arra utal, hogy akár köz- vagy magángyűjtemények rejthetnek még ismer-

retlen képmásokat, amelyek tovább árnyalhatják az eddigi ikonográfiai feldolgozások által kialakított képet.

A korai képmásokat egy olyan festmény zárja, amely – bár a közéleti személyiség megörökítésének szándékával született, s a korszak legelismertebb festőjének műve – a későbbiekben csaknem mitikus jelentőségű kultuszképpé emelkedett. Barabás Miklós (1810–1898) politikus portréi közül talán a legismertebb és legtöbb változatban megfestett éppen az első magyar független felelős kormány miniszterelnökének, Batthyány Lajosnak az arcképe. Az 1846-ban az Ipar-egyesület számára készített egész alakos portrén díszmagyarban volt látható, s a művész jegyzéke szerint két példányban is elkészítette a képet. Amelyikre „csak a fő”-ként utal, az lehetett a mellkép, amely a Budapesti Történelmi Múzeum gyűjteményében maradt

Batthyány-gyásznapely: A temetési menet a nemzeti muzeumnál.

Batthyány-gyásznapely. A temetési menet a Nemzeti Múzeumnál. Vasárnapi Ujság 1870. június 26.

Batthyány funeral. The procession passing the National Museum. Vasárnapi Ujság 26 June 1870

Schickedanz Albert (1846-1915): A Batthyány-mauzóleum. Az első tervváltozat, homloknézet, 1870. Tus, akvarell
Albert Schickedanz (1846-1915): The Batthyány Mausoleum. First facade plan, 1870. Pena and ink, water-colour

ránk. Az egészalakos képet a szabadságharc leverése, Batthyány kivégzése után a család rejtette, s későbbi sorsa ismeretlen. Barabás 1883-ban újrafestette, az eredetit csak kőrajz változatban láthatjuk ma már. Az újrafestett képről ítélvén az eredetit, a reprezentatív portré hagyományos típusa volt: az ábrázolt díszmagyarban, háromnegyed alakban lett megfestve, ez már a Pulszky által leírt „nevezetes ember”. A mellkép változat talán még jobban sikerült, mint a háromnegyed alakos: itt Barabás figyelmét nem kellett a díszmagyar bemutatására fecsérelni, csak az arcra összpontosíthatott, így született meg Batthyány kétségkívül legjobb, legművészebb, legérettebb képmása. Ez a festmény bár nem volt teljesen ismeretlen a kutatók számára, de kapcsolata a közismert késői másolattal, egyáltalán létrejöttének körülményei mindezekig nem voltak tisztázottak.

A festmények és grafikák mellett néhány szobor is keletkezett: Alexy Károly (1823–1880) 1855-ös ezüstözött réz Batthyány

mellszobra az 1849-ben készített gipsz szobor változata, amely azonban nem maradt ránk. Később Londonban készítette el ezt a változatot. 1866-ban fejezte be azt a kisméretű álló bronzszobrot, amely Barabás festményét vette mintául, de részletmotívumokkal gazdagítva mozgalmassá tette; ez szokatlan momentum volt a korszak szobrászatában. 1867-ben a párizsi világkiállításon is bemutatták, s elismerő fogadtatásban részesült. Nagyon valószínű, hogy emlékműnek tervezte a szobrász, azonban soha nem készült el ilyen változata. Ismeretlen művésztől származik az az álló egészalakos faszobor, amely hasonlóképpen inkább emlékműtervnek tűnik: az álló alak posztamense virágfüzérekkel díszített és a kivégzés jelenetének domborműve látható az oldalán. Egyszerű kivitele, esetlensége révén azonban inkább ereklyetárgynak tekinthetjük, mint szobornak.

Az eddig ismeretlen akvarellek, festmények, szobrok bemutatása jól érzékelteti, mi-

lyen rendkívül gazdag és sokrétű a Fővárosi Képtár képzőművészeti gyűjteménye, amelynek csak kis töredéke, része az állandó kiállítás tárlatának és a várostörténelmi bemutatónak. S bármilyen témához nyúl a kutató, különlegességek sorát találja, eddig nem közölt, soha ki nem állított műveket, amelyek megismertetése azért is nélkülözhetetlen, mert csak velük együtt alakítható ki teljes kép egy-egy korszak művészetéről, művészetelművekről. A bemutatásnak csak egyik módját jelentik a kiállítások, sürgető szükség lenne a gyűjteményi katalógusok elkészítésére is.

Lásd még – See also: Címlap – Cover, Képmelléklet I.

Unknown Batthyány Portraits in the Collection of the Metropolitan Gallery

The Metropolitan Picture Gallery of Budapest has a great collection of artistic works, some of them so far unknown, including some watercolours, paintings, sculptures. The Budapest History Museum has set up an exhibition on the epoch-making figure of Hungarian history, the prime minister of the first independent Hungarian government, Count Lajos Batthyány, presenting an impressive collection of portraits, busts, paintings of him, from the collection of the Picture Gallery, two of which have so far been unknown to the public and professionals alike, presenting this great personality as a man and a remarkable personality.

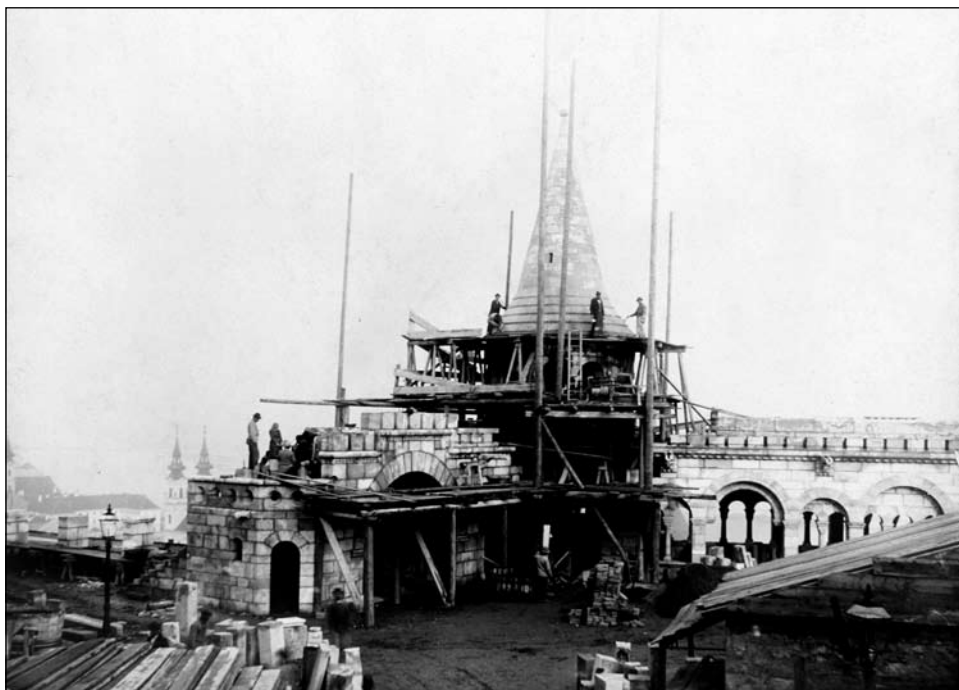
A kiscelli építészeti gyűjtemény

Branczik Márta

A Kiscelli Múzeum egyik legjelentősebb tárgye gyűjtése, az Építészeti Gyűjtemény mintegy 35 ezer, elsősorban budapesti vonatkozású tervet őriz, de ezen felül fényképek, makettek, albumok, épületdíszítő kő- és fém-elemek, utcatáblák, háztáblák is tartoznak műtárgyai közé. A gyűjtemény nemcsak a tárgytípusok, hanem az egyes tárgyak eredete szempontjából is sokszínű.

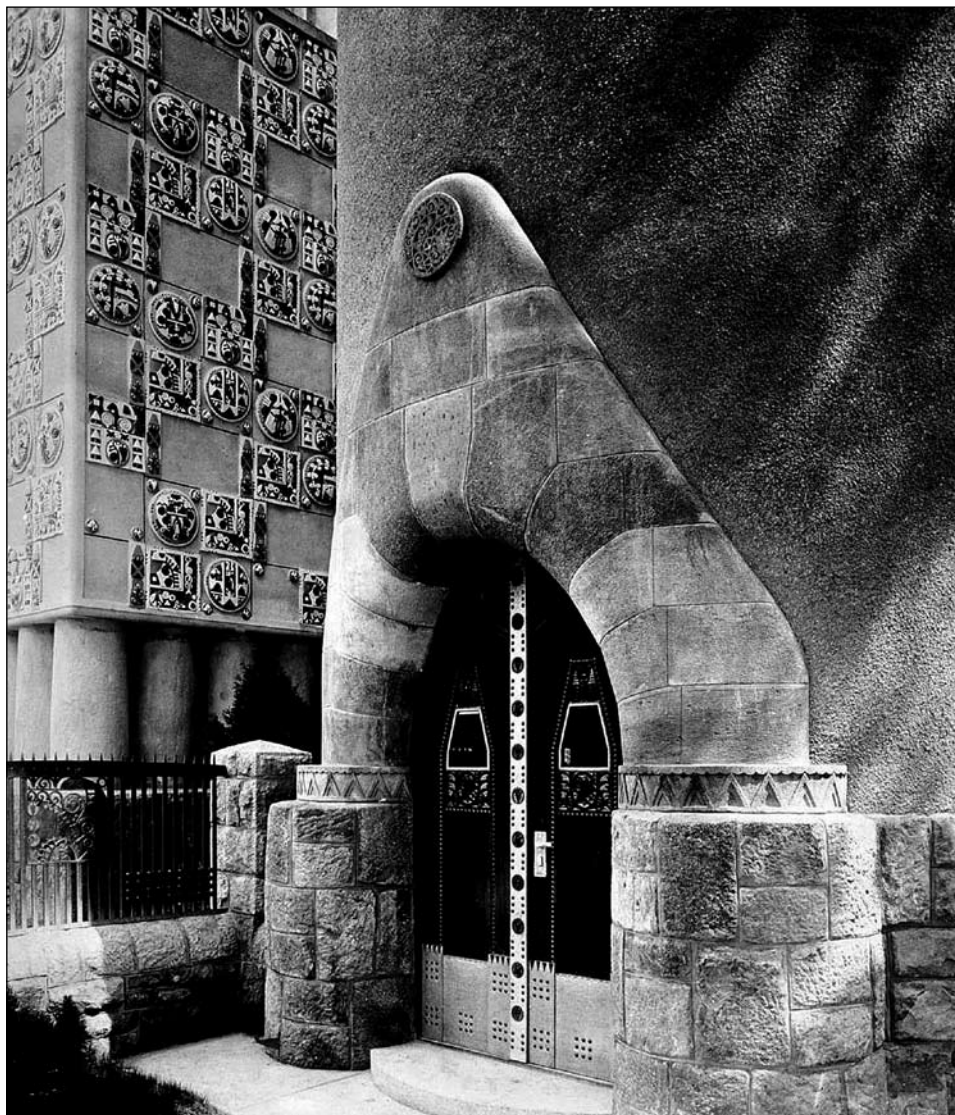
Már alapításának első éveiben is sok építészeti vonatkozású terv, látkép került a múzeum birtokába, de az önálló építészeti gyűjtemény tulajdonképpen az 1960-as években alakult ki. 1964-ig a Gyűjtemény az Újkori Osztály közös leltárkönyvébe leltározott. Saját önálló leltári nyilvántartást 1965-től vezettek, a leltárkönyvi nyitó bejegyzés szerint: az „építészeti tervek részére”.

Ez volt Európában az építészeti múzeumok gründolásának időszak, Magyaror-

*A Halászbástya építése 1900 körül
The building of the Fishermen's Bastion
around 1900*

*A Fasori református templom oldalkapuja,
1913
The side door of the Reformist Church in the
Fasor, 1913*

szágon is időszerűvé vált egy szakmúzeum létrehozása. Felvetődött, hogy ezt a múzeumot a Kiscelli Építészeti Gyűjtemény anyagából hozzák létre, nem véletlen tehát, hogy ekkor sok hagyaték és más, nagy tervegyüttes került be a múzeumba. Az elképzelés nem valósult meg, de az Építészeti Múzeum megalakulása után a Kiscelli Építészeti Gyűjtemény továbbra is a budapesti vonatkozású építészeti tervek, épületelemek elsődleges gyűjtőhelye maradt. A múzeum Újkori Osztályán belül az építészeti tervek korábban Tókei Ferencné, Gál Éva, Vén Zsuzsa felügyelete alá tartoztak, majd a gyűjtemény önálló profiljának kialakulása után Virág Judit, és Sarkady Jánosné dolgozott itt.

Legkorábbi épületterveink a XVIII. század végéről származnak, a legújabbak az 1996-os Budapesti Expóra készültek. A főváros XIX. századi építészettörténete szempontjából igen fontosak a klasszicizmus mestereinek (Pollack Mihály, Hofrichter József, Hild József, Kasselik Ferenc és a Zitterbarth család) munkái, illetve több pesti középület (a pesti Német Színház és Vigadó, a Polgári Lövölde, a Lipótvárosi Templom) tervlapjai. A XIX. század második feléből a korszak ki-

váló építészeinek (Feszli Frigyes, Steindl Imre, Schulek Frigyes, Hauszmann Alajos, Ybl Miklós) tervrajzai gazdagítják a gyűjteményt. Kiemelkedő jelentőségű az Operaház, a budavári Mátyás templom és a Halászbástya, valamint a budai Királyi Palota több ezer terve: az építéstörténeti kutatásokhoz nélkülözhetetlen szakanyag.

Feszli Frigyes Vigadó tervei. A romantikus építészeti kiváló mesterének alkotásai közül a Pesti Vigadó épülete az egyik legismertebb, mind a magyar építészettörténet ismerői, mind a laikus budapesti polgárok számára. Gyűjteményünk akvarelleket, vászonpauszra készült részletrajzokat őriz a Vigadó anyagából.

A budavári Nagyboldogasszony templom tervei. Mintegy 4 ezer, a Mátyás templom építésével kapcsolatos tervet és fényképet őrzünk. Ebben az anyagban különféle tervtípusok megtalálhatóak, a felvételi rajztól a vázlaton át, egészen a kiviteli tervekig. A szorosan vett építészeti tervek mellett számos társművészeti alkotás (kovácsoltvas munkák, textilek, padlókerámia és a falfestés) tervei, színvázlatok is a Gyűjteményünkbe kerültek. Schulek Frigyes örökösei 1951-ben sok tervet adtak el a múzeumnak, az anyag másik része pedig a Középülettervező Vállalat jóvoltából került a birtokunkba.

Ybl Miklós Operaház tervei és a Várbazár tervei. A XIX. század második felétől Ybl Miklós épületei határozzák meg Budapest arculatát. Legfontosabb fővárosi épületei közül számosnak (Operaház, Várkertkiószk, Várbazár, budai Királyi Palota) megtalálhatóak tervei gyűjteményünkben. Ybl Miklós munkái minden várostörténeti kiállítás kihagyhatatlan darabjai. Ezen belül a Kiscelli Építészeti Gyűjtemény az Operaház tervek közül őrizi a legtöbbet, ezek az Operaház pincéjéből egy társ múzeum átadása folytán kerültek ide.

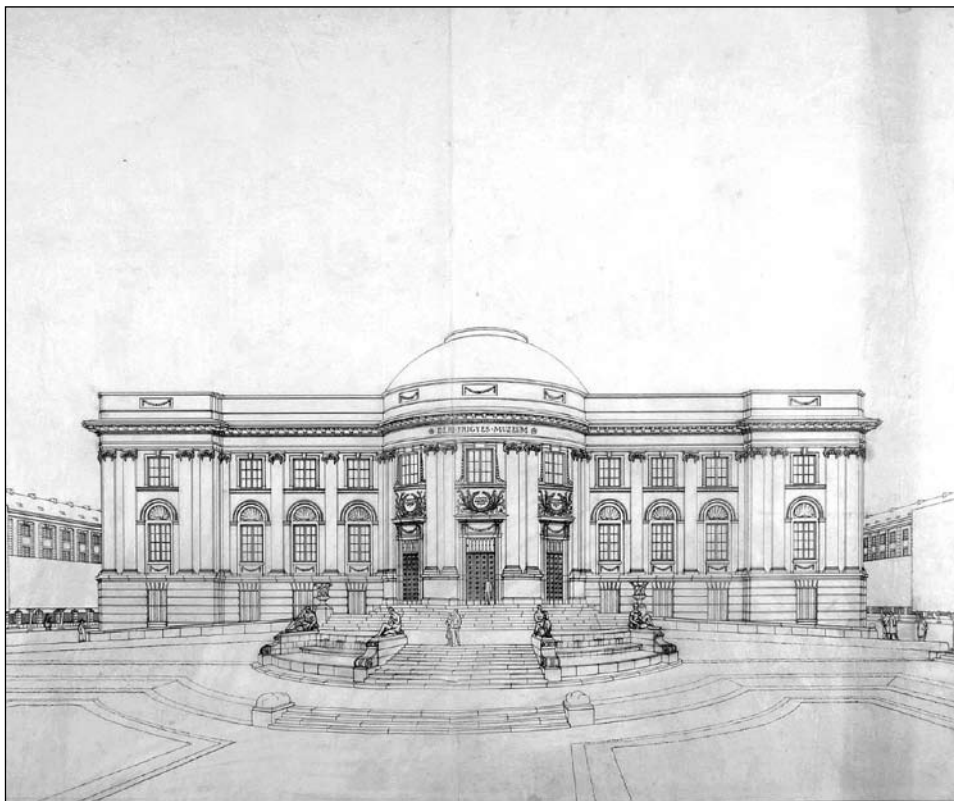
Fontos helyet foglalnak el a gyűjteményben az *építész-hagyatékok*: a már említett, több ezer darabot magába foglaló Schulek tervanyagon kívül, Schickedanz Albert, Kismarthy-Lechner Jenő, Maróti Géza, Fokerk Ernő, Lessner Manó, Árkay Aladár és Bertalan, Györgyi Dénes, Gerlóczy Gedeon és mások hagyatéka.

Györgyi Dénes (1886–1961) hagyatéka. Györgyi kezdetben Kós Károly hatása alatt dolgozott, együtt tervezték a Városmajor utcai elemi iskolát (1911–1912). Később az angol, finn törekvések hatására fejlődött stílusa. Az építészeti műfajok mindegyikében jelentős műveket alkotott. Néhány fontosabb példa: a kispesti Wekerle-telep főterének egyik lakóházegysége, a budapesti Hangya szövetkezet irodaháza (IX. Közraktár u. 30., 1917–1920), a debreceni Déri Múzeum (1923–1929 Münnich Aladárral), a debreceni városháza első díjjal jutalmazott pályaterve (1931), a debreceni hősök teme-

tőjének emlékműve (1938 körül). Az Elektromos Művek több budapesti épületének (Honvéd utca, Attila út, Szentendrei út) tervezése fűződik nevéhez. Hagyatékát özvegyétől vásárolta meg a múzeum 1966-ban.

Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) hagyatéka. Pályáját Hauszmann Alajos irodájában kezdte a Királyi Palota építési munkálatainál. Lechner később városrendezéssel is foglalkozott, és a műemlékvédelemben is tevékenyen vett részt. Budapesten az ő irányítása alatt állították helyre az Egyetemi templomot (1924–1926), a Nemzeti Múzeumot (1927), a Pázmány Péter Tudomány-

1904-ben tervezte a Babocsay-villát, néhány évvel később a Ráth György utca környékén kialakult Bírak és ügyészek telepe házait. 1913-ban épült fel tervei alapján a Fasori református templom, majd egy évtized múltán a Csaba utcai templom. Hagyatékát az 1960-as évek végén fia adta el a múzeumnak. *Árkay Bertalan* maga is építész lett, Bécsben Peter Behrens tanítványa volt, hazatérése után kisebb családi házakat tervezett. Nevéhez fűződik az első modern stílusú budai villa tervezése (Burchard-Bélaváry Andor villája, Virágárok utca 15., 1927). A későbbiekben is szá-

Györgyi Dénes – Münnich Aladár: A debreceni Déri Múzeum homlokzatterve, 1923

Dénes Györgyi- Aladár Münnich: The front plan of the Déri Museum in Debrecen, 1923

egyetem Egyetem téri épületét (1934), a Bécsi kaput (1935) és a Szent István Bazilika leégett kupoláját (1948). Lechner legtöbb munkája egyházi megbízás volt. Közülük legjelentősebb a budapesti Rezső téri I. Ferenc József emléktemplom (1927–1931). Számos síremléket tervezett, például Jókaiét 1929-ben. Jelentős szerepet vállalt a Horthy-korszak politikai jelentőségű építészeti feladatainak megoldásában: a XVIII. Eucharisztikus kongresszus építményei, a várbeli belügyminisztérium (ma MTA) dísztermének helyreállítása. Hagyatékát leszármazottjától, Dabasi Endréné Lechner Marianntól két részletben, 1965-ben és 1969-ben vette meg a múzeum.

Árkay Aladár (1868–1932) és Bertalan (1901–1971) hagyatéka. Árkay Aladár pályája elején a bécsi Fellner és Helmer cégnél, illetve Hauszmann irodájában dolgozott, majd Kallina Mór munkatársa lett.

mos, a modernizmus inspirálta villát, családi házat tervezett. Egyik legjelentősebb munkája a Városmajori templom, amelyen 1932-ben még édesapjával közösen kezdett dolgozni. A munkásságát dokumentáló terveket ő maga adta el a múzeumnak 1968-ban.

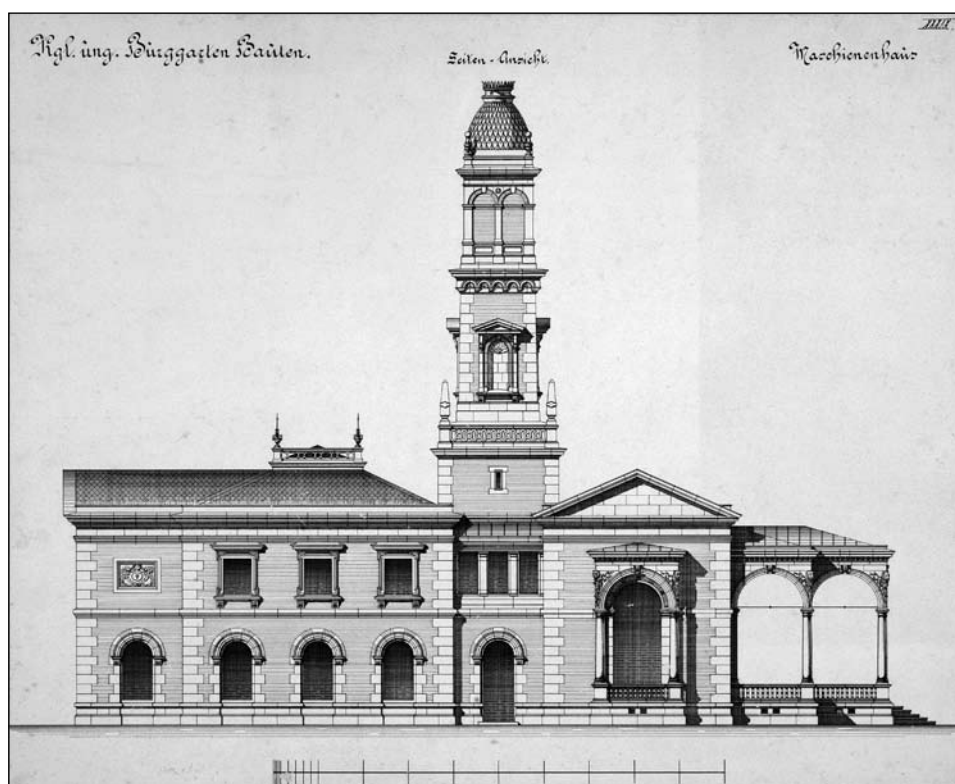
Gerlóczy Gedeon (1895–1975) hagyatéka. Az elsősorban a két világháború közötti időben alkotó Gerlóczy Gedeon nevéhez számos villaépület és bérház tervezése fűződik. Legjelentősebbek ezek közül a Párisi utca–Petőfi Sándor utca sarkán álló, illetve a Madách úti modern stílusú bérházai. A harmincas évek végén Körmeny Nándorral tervezte az OTI Baleseti Kórházát, pályájának talán legfontosabb épületét. Építészeti terveit 1967-ben vette meg tőle a múzeum.

Az egyetlen eladásból származó hagyatékoknál bonyolultabb, de jellemző, a

mintegy 50 tervlapból álló *Pollack-anyag* eredete. A Fővárosi Mérnöki Hivatal Építési Osztálya átengedett 1900-ban 19 tervet, majd Dobrovzski Ágosttól vásároltak egy tárgyat 1907-ben, illetve 1908-ban dr. Weiszberger Miklós jelentős hagyatékából újabb egy darabot. 1925-ben bővült ismét az anyag, ekkor a Székes Fővárosi Levéltár több más homlokzattervvel együtt három Pollack-tervet is átengedett. A Magasépítési Tudományos Egyesület 1949-1950 körül ide került letétjéből 24 db származik.

Mindezeknek a tárgyaknak a legnagyobb raktára a Kiscelli Múzeum főépületének egyik folyosó-szakaszán található, ennek alapterülete mindössze 85–90 négyzetméter. Nem önálló raktár, mert más gyűjtemény tárolószekrényeivel vegyesen vannak

Egyik fontos célunk, hogy a műtárgyak és az általuk hordozott információ jobban hozzáférhető legyen, vagyis a hozánk forduló kutatók könnyen megtalálják azt, amire munkájukhoz szükségük van. Sőt, szeretnénk elérni, hogy a kutatók a legegyszerűbb módon, az Interneten keresztül is meg tudják találni a keresett terveket. Ennek alapja viszont csak a gyűjtemény nyilvántartásának pontosítása lehet. Az 1960-as évek végén, amikor hatalmas mennyiségű műtárgy került ide, nem készültek el a megfelelő tárgyleírások, ezeket azóta folyamatosan pótoljuk. Az utóbbi tíz évben mintegy négyezer tárgy részletes lírása készült el. A terveket pontosan meghatározó, leíró polcjegyzékek készítése 1993 óta tart, ha elkészül,

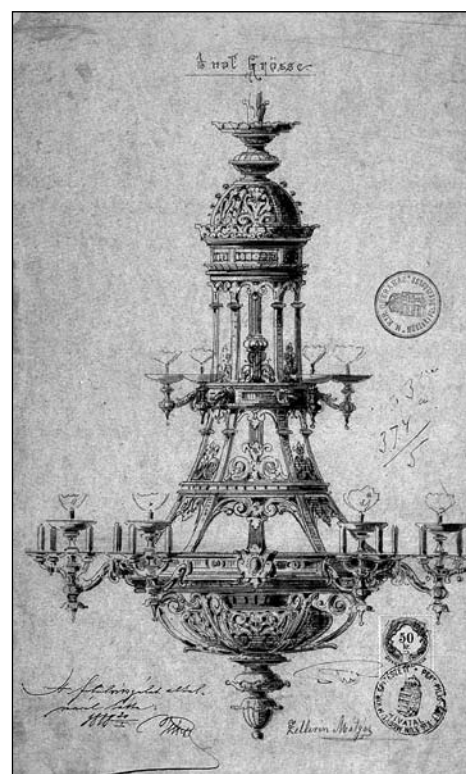

Ybl Miklós: A Várkertkioszk oldalhomlokzata, 1870-es évek második fele (Kioszk 1)
Miklós Ybl: The side plan of the Várkert Kiosk, second half of 1870s

elhelyezve a tervszekrények. Légkondicionálás nincs, páramérő ugyan van a raktártérben, de nincs eszköz a páratartalom szabályozására. A tervek nagy része fából készült tervszekrényekben, körülbelül 250 fiókban fektetve van elhelyezve, de a nagyméretű daraboknak jobbra csak a szekrények tetjén jutott hely. A vastárgyak falakon, illetve külső raktárban vannak, az utcablákat, emléktáblákat a raktárban becsomagolva polcokon tároljuk. A tervek állapota részben a fiókok zsúfoltsága, részben koruk miatt meglehetősen rossz. Helyben nincsen sem fém-, sem papírrestaurátor, a Budapesti Történelmi Múzeum központi épületébe kell szállítani a műtárgyakat restaurálásra. Egyetlen papírrestaurátor foglalkozik a gyűjtemény tárgyainak karbantartásával.

akkor ez az állagkatalógus, illetve a digitális nyilvántartás alapját képezheti.

A gyűjtemény anyagának digitalizálása (a tárgyak adatainak számítógépre vitele, illetve digitális másolatok készítése) megkezdődött, de egységes nyilvántartási rendszer még nincs a múzeumban. Ennek hiányában akkor sikerül forrást találni nagyobb terv-együttes digitalizálására, ha egy-egy kiemelt épület rekonstrukciója zajlik, és ehhez a mi műtárgyainkra szükség van. A tervek feldolgozása, digitalizálása ilyenkor a mi műtárgynyilvántartásunkat is bővíti, legutóbb így sikerült számítógépre vinni a Mátyás-templom terveit. Ugyancsak fontos segítség a múzeumi gyakorlatot teljesítő egyetemisták, illetve önkéntes segítőink munkája. Ezen a módon történt

Ybl Miklós: Csillárterv, Operaház, 1888.
Miklós Ybl: Chandelier design, Opera House, 1888

Fotók – Photos: Fárnyé Szalatnyay Judit

meg a Kismarty- és a Györgyi-hagyaték feldolgozása. A végső cél, az Internetre is felvihető digitális archívum kialakítása ezzel elérhető közelségbe került.

A gyűjteménybe tartozó tervek rendszeresen szerepelnek tudományos, illetve népszerűsítő publikációkban. A gyűjtemény legtöbb tárgya a közelmúltban megjelent „Budapesti építkezések állomásai” című albumban jelent meg.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

The Architecture Collection at Kiscelli Museum

The Kiscelli Museum has a huge collection of nearly 35 thousand items in its Architecture collection, most of them being plans of buildings in Budapest, several photographs, models, ornamental elements, street and number plates. The separate collection was founded in the 1960s. The earliest plans are from the end of the 18th century, while the latest were made for the planned 1996 Budapest Expo. From the 19th century the designs of several great Classical architects are in the collection, including the plans of some really important buildings of the capital, like those of the Opera House, the Matthias Church, the Fishermen's Bastion or the Vigadó. The aim of the museum is to improve the conditions in which this collection is stored and handled, and the documentation and digitalization of the items is still going on, in order to make them more accessible for those interested. A great number of items were published in an album called “The stages of constructions in Budapest”.

A dobozi Sámson vár

Liska András

A békés megyei Doboz nagyközségtől délkeletre, a Holt Körös egyik kanyarulatában lévő, Sámson vár néven ismert Árpád-kori földvár Paulovics András 1789-es térképén is szerepel, de csak Haan Lajos történész Békés megye történetét feldolgozó monográfiájának megjelenése (1870) óta közzismert. Az 1930-as években Doboz község orvosa, Godán Ferenc gyűjtötte az első leleteket a földvár területéről, aki írásában többször megemlékezett a Doboz környéki lelőhelyekről, így a Sámson várról is. Régészeti terepbejárást először Lükő Gábor, a gyulai múzeum egykori igazgatója végzett a lelőhelyen, akinek megfigyelései és térképvázlatai alapján a Fekete-Körös holtágának kanyarulatában elhelyezkedő sánctól 1950-ben régészetileg védetté nyilvánították.

A Sámson vár nevének eredete bizonytalan. Az 1789-es térképi ábrázolást megelőző forrásokból nem ismert a Sámson vár elnevezés. Haan Lajos említett munkájában a következőket írja a Sámson váráról: „*sáncok nyomai látszanak rajta. Népmonda szerint nevét egy Sámson nevű rablóvezértől vette, ki cinkosaival egy itteni földalatti üregben tanyázott. Lejáratul egy vastag csonka fának üres derekát használván.*”

Kovalovszki Júlia 1960-ban terepbejárást végzett, majd 1964-től szondázó ásatásokat kezdett a Sámson vár területén. Akkoriban vágták ki a sánc területét borító régi erdőt, és helyére fiatal fákat telepítettek. Kovalovszki Júlia meghatározta a sánc kiterjedését, és két helyen átvágta a sánctól. A Sámson vár két részből áll: a belső vár egy kb. 80 x 100 m-es kiterjedésű, lekerekített sarkú, háromszög

alakú terület, amely a Holt-Körös egyik természetes kanyarulatának védett zugában helyezkedik el. A sánc formáját Kovalovszki Júlia előbb kör alakúnak vélte, majd a felmérések után háromszög alakúnak határozta meg. A belső vár K-i részét az árvízvédelmi munkák során egy szakaszon befoglalták a Körös gátjába. Akkoriban a sáncnak a felszínből kb. 1 m magasan kiemelkedő vonulata jól megfigyelhető volt a frissen telepített fákkal borított területen.

A külső vár sáncjai a belső vártól K-re találhatók, egy kb. 200 x 100–200 m-es területen. Kovalovszki Júlia a második átvágásának területén egy kaputorony maradványait tárta fel, amely a döngölt földből készült sáncon történő átjárást biztosította. A kaputorony csak egy kis része esett az átvágás területére, ezért a méreteit nem lehetett egyértelműen meghatározni. Megfigyelései szerint a torony padlószintjét átégett agyagrogók, hamu és patics borította. Az ásató a földvárat a sáncba döngölt edénytöredékek alapján a X–XI. századra keltezte.

A magyarországi földvárak kutatásának kezdetét a XVII–XVIII. századra, az első katonai térképek készítésének idejére vezethetjük vissza. Az első földvárásatások az 1870-es években folytak, ekkor ásták meg először például Szabolcs várát is. Az újabb kutatásokból világossá vált, hogy az általánosan használt „földvár” elnevezés téves. Nemcsak

azért, mert valójában az Árpád-kori várak nem elsősorban földből, hanem sokkal inkább fából épültek, hanem azért is, mert építésük idején nem használták ezt a megnevezést. A várakat tekintet nélkül az építőanyagokra a XI–XII. században a latin *civitas*, a XIII. századtól pedig a *castrum* szó jelölte. Szórványosan előforduló magyar nevikön pedig *várnak* említik őket. A „földvár” kifejezést, amint ezt egy XIV. század eleji adat is bizonyítja, csak a már elpusztult, használaton kívüli

A földvár kaputornyának feltárt padlója
The uncovered floor of the earthwork fortification

várakra alkalmazták. Ilyen értelemben tehát ma már valamennyi ispáni várunk csak „földvár”. Virágkorukban azonban igen jelentős, a korabeli haditechnikával bevehetetlen várak voltak. Korai várainkat nem faszterkezettel erősített földsáncokként, hanem megfordítva, bizonyos szintig földdel föltöltött fa váraként képzelhetjük el. E favarakat megmunkált és egymáshoz erősített kazettákból (rácsos vagy rekeszes gerendaszerkezetek) alakították ki, amelyeket földdel töltöttek fel. A sáncal ilyen módon körülvett, és védetté vált területen, a vár belsejében különböző funkciójú és változatos kialakítású építmények helyezkedhettek el. A vár belső, védett oldalára történő bejutást a sánc vonalát megszakító kapu vagy kaputorony biztosította. A sánc külső oldalán másodlagos védműként általában sáncárok, vízesárok húzódtak.

Már az 1964-65-ös feltárások eredményeként kiderült, hogy a dobozi Sámson vár sáncának szerkezete nem sorolható be az ismert X–XI. századi földvárak közé. Az Alföldnek ezen a részén egyébként is ritkán előforduló földvárak közül egy sem hasonlít a dobozi Sámson várhoz. Az Árpád-korban épült ispán-sági várak vagy motte jellegű földvárak szerkezetileg és építéstechnikailag is komoly eltérést mutatnak. A Dobozon részben feltárt kaputorony és sánc szerkezeti meghatározásának bizonytalansága is indokolta a kutatás folytatását.

Doboz Nagyközség Önkormányzata turisztikai célú beruházás részeként a Sámson vár területén kaputorony felépítését kezdeményezte 2005-ben, ROP pályázati támogatással. A kaputorony terveinek régészeti előkészítését Béres Mária, a KÖH Szegedi Irodájának c. vezető főtanácsosa végezte, az 1964-65-ös feltárások eredményeit felhasználva, és az ásató Kovalovszki Júliával egyeztetve. A sánc terü-

A sánc átvágása – The cutting through of the trench

A földvár sáncának legmagasabb része, a sánc „vállá”

The highest part of the trench of the earthwork, the „shoulder” of the thrench

letére tervezett kaputorony helyét az 1964-es ásatás helyszínén jelölték ki. A beruházás megkezdése előtt, 2006 szeptemberében hitelesítő feltárássra került sor Liska András, a gyulai Erkel Ferenc Múzeum régésze vezetésével. Az ásatásvezető munkáját a feltárást egy hónapja alatt Béres Mária segítette.

Ásatásunkon két területet vizsgáltunk meg. Egyrészt az 1964-es ásatás 2. sz. átvágásának a helyét terveztük megtalálni, hogy az új, kilátóként is szolgáló kaputornyot a frissen feltárt területen lehessen megépíteni. Az 1964-ben telepített feketediófák napjainkra sűrű, 18–20 méter magas törzsekből álló erdővé fejlődtek. A feltárást helyének kijelölésekor a diófák elhelyezkedését is figyelembe kellett vennünk, hogy csak azt a 2–3 fát vágassuk ki, amely az ásatáshoz és a kaputorony megépítéséhez feltétlenül szükséges. A kaputorony helyén olyan szerencsésen jelöltük ki a kutatószelvényünket, hogy a feltárást eredményeként megtaláltuk az 1964-ben dokumentált kaputorony maradványainak D-DNy-i részét. Ez azt jelenti, hogy a 2006-os ásatási szelvény területe közvetlenül a 40 évvel korábbi, 2. sz. átvágás mellett helyezkedik el, ezzel lehetővé téve a kaputorony csaknem teljes területének megismerését. A 6 x 5 m-es szelvény területének a feltárással történő megfigyeléseink nagyobb részt igazolták és kiegészítették Kovalovszki Júlia 40 évvel korábbi ásatásának eredményeit.

A kaputorony padlószintje (alsó szint) megegyezik a sánc alapsíkjának a szintjével, így biztosította az átjárást a sánc külső és belső oldala között. A padló letaposott, részben talán döngölt rétege fölött vastag, vörösré átégett

paticstörmelékből álló omladékréteget figyeltünk meg. A kaputorony szerkezetére a padlóba sülyedő cölöplyukak alapján következtethettünk. A sánc gerincére merőleges irányban kialakított cölöpörök alkották a kaputorony falait, amelyek minden bizonnyal a sánc egykori szintje fölé emelkedve, összeköttetésben voltak a sánc tetején húzódó paliszádfallal. Ez az összeköttetés valószínűleg átjárási lehetőség volt a sánc magasságát megnövelő, kihegyezett karókból álló paliszádfal és a kaputorony második (emeleti) szintje között. A torony feltehetően olyan magasságú volt, hogy a környéket könnyen szemmel tarthatták róla. A szelvényből nagy mennyiségű paticstörredék került elő, amelyeknek egy részén sima deszkalenyomatokat, másik részén rönklenyomatokat figyeltünk meg. Ezek alapján feltételezhető, hogy a kaputorony felmenő falai sárral tapasztottak voltak. Figyelemre méltó, hogy a feltáráson olyan sok, nagymértékben hólyagosan kiégett paticstörredék is előkerült, ami nagy hófokon történő égésre utal. Ez talán azt jelenti, hogy a fent vázolt szerkezetű kaputorony a tűz martaléka lett. Ezt a megállapítást látszik alátámasztani, hogy a kaputorony faszkeletének cölöplyukaiba és a padlószint fölé is paticsos, hamus betöltés került, ami a teljes cölöpszerkezet leégése során keletkezhetett. Feltételezésünk szerint a kaputorony a földvár első építési periódusában épült, amely a sáncba döngölve megtalált, X–XI. századnak meghatározott kerámialeletekkel keltezhető. A kaputorony pusztulása után az építmény törmelékét elplanírozták, és az átjárót megszüntették a sáncon. Az elplanírozott omladék felső rétegében egy vélhetően XII–XIV. századi edénytörredéket találtunk, amely már a sánc megújításának idejét jelzi, és a sánc második építési periódusához kapcsolódik.

A sánc szerkezetéről és a földvár további használatáról a 2006. évi feltárást szelvénye hozott új eredményeket. A sánctól kb. 60 méter hosszán átvágtuk a kaputoronytól D-re eső részen. Megállapítottuk, hogy az első építési periódus során a sánctól rétegenként döngölt sárgahomokos agyagból építették, belső cölöpszerkezet és sövényfonat nélkül. A sánc vállán paliszádfal futott végig, amely kihegyezett végű cölöpből állt. A paliszádfalat alkotó cölöpök között sövényfonat lehetett, amelyet talán sárral betapasztottak. A földvár második építési periódusában az eredeti sánctól megmagasították, és szélességét is megnövelték. Ekkoriban a sánc belső, védett oldalán, a sánc lábánál csapadékvíz-elvezető árkot alakítottak ki, amelynek a betöltéséből XIII–XIV. századi edénytörredékek kerültek elő. A második építési periódust ezek a leletek kelteztek.

A földvárnak a Körös zugban elhelyezkedő részén (belső vár) a felszínen több helyen is nagyobb, teljesen átégett paticsdarabokat találtunk. A kisebb-nagyobb göcökben megfigyelhető paticstörredékek már a több évtizeddel korábban folytatott terepbejárások kutatóit

is foglalkoztatták. A kaputorony fent vázolt cölöpszerkezetének és a paliszádfal meglétének igazolása magyarázatot adhat a felszínen gyűjthető átégett agyagrögök előfordulására. Az elszórtan ma is megtalálható paticstörredékek valószínűleg a sárral betapasztott felületű rönkfa- és deszkaszerkezetű toronyépítmény, valamint a paliszádfal leégésével és a pusztulás utáni tereprendezéssel, a sánc megújításával hozhatók összefüggésbe.

A sánctól átvágó szelvényünk meghosszabbításával alkalmunk volt kutatást végezni a sánc külső oldala és a Körös közötti területen is. Megállapítható volt, hogy a sánctól a Körös felőli oldalról nyert agyagos földből emelték, és az így keletkezett mélyedés a sánc külső oldalán, a sánccal párhuzamosan futó további védműként szolgált. Ennek a mélyedésnek a feltöltésében Árpád-kori, X–XI. századi edénytörredéket találtunk, amelyek az első építési periódust kelteztek. A feltöltődést hamus, paticsos réteg zárja, amely összefüggésben lehet a sánc első építési periódusának pusztulásakor keletkezett, a kaputorony feltáráskor már megfigyelt elplanírozott omladékréteggel. A sánc második építési periódusában két párhuzamosan futó, keskeny árkot alakítottak ki az addigra már feltöltődött mélyedés területén, a Körös és a sánc között.

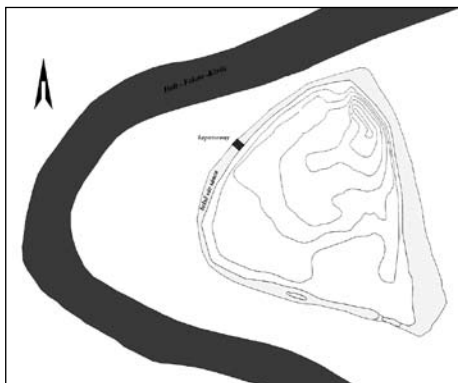
Doboz környéke az Árpád-korban sűrűn lakott terület volt. Kovalovszki Júlia terepbejárásai és ásatása nyomán Doboz Árpád-kori előzményeinek területe, több falu, kisebb szállás azonosítható. A korabeli apró falvak lakossága, különösen az Árpád-kor korai szakaszában refugiumként, alkalmi menedékhelyként használhatta a Körös védett zugában megépített Sámson várat. A feltárt kaputorony a belső várnak azon a részén helyezkedett el, ahonnan a közeli Hajdúirtáson előkerült településrészlet és az egykori Alsó-Doboz irányá-

Az új kaputorony a dobozi Sámson vár sáncán
The new gate tower over the fortification of the Sámson earthwork in Doboz

ba nyílik kilátás. A sáncba döngölve megtalált X–XI. századi kerámialeletek tanúsága szerint a földvárat az Árpád-kor elején építették. Az ehhez az időszakhoz köthető írásos források Dobozt a királyi kondások falujaként említik. Érdekes, hogy 200 évvel később, egy 1273-ban keletkezett oklevélben is említést tesznek a királyi disznókról, ami legalábbis arra enged következtetni, hogy a Doboz környéki erdőkben évszázadokon keresztül sertéseket makoltattak. A Sámson vár alkalmi menedékhely szerepe és a királyi konda jelenlétére utaló adatok közötti esetleges összefüggést érdemes lenne a jövőben tovább vizsgálni.

A sánc belső, védett oldalán nem folytattunk ásatást, de Kovalovszki Júlia kutatásai alapján elmondható, hogy huzamosabb ideig használt lakóobjektumok nyomai nem kerültek elő erről a területről, bár ő a belső vár ÉNy-i oldala mentén épületmaradványokat sejtett. A vár tehát valószínűleg tartósan nem volt lakott, a refugium szerepe mellett esetleg különböző javak, állatállomány, élelmiszer raktározására használhatták. Történeti adatokkal egyelőre nem tudjuk alátámasztani azt a régészeti megfigyelést, amely szerint a sánc első (X–XI. századi) építési periódusát követően a kaputorony, illetve a sárral

*A dobozi Sámson vár sáncának térképe
The map of the fortification of the Sámson earthwork in Doboz*

betapasztott teljes palisádfal leégett. Ezek után a kaputornyot megszüntették, a helyét feltöltötték, és a sáncot megmagasították. Ez utóbbi átépítés, amelyet második építési periódusként definiáltunk, néhány kerámiatöredék alapján a XIII–XIV. század során zajlott le. Az átépített földsánc későbbi használatáról nincsenek adatok, de az évszázadokon keresztül erdővel borított építményről született legendák jelzik, hogy a várat mindig számon tartották a doboziak.

A 2006 szeptemberében elvégzett ásatást meglátogatta Kovalovszki Júlia, aki sok értékes adatot osztott meg velünk a több mint 40 évvel korábbi feltárásának megfigyeléseiből. Az 1964–65-ös ásatás eredményeit a friss hitelesítés adataival összevetve pontosabb képet rajzolhatunk a Sámson vár keletkezéséről és történetéről. A helyszínen 2006 novemberében elkészült, Kiss Zsolt építész által tervezett faszerkezetű kaputorony méltó emléket állít az Árpád-kori földvárnak.

The Sámson Earthwork in Doboz

South of the village of Doboz, in Békés County, the remains of a 10th–11th century earthwork are to be found. In 1950 the area was officially regarded as a protected archaeological site. In 1964 the work of excavation was started run by Júlia Kovalovszki, who was able to identify the borders and elements of the earthwork: the Sámson earthwork consists of 2 parts: the inner part is an 80 x 100 meter triangle; the mounds of the outer earthwork is situated east of the inner earthwork. Kovalovszki also found the fragments of a gatehouse. In 2005 the municipality of Doboz decided to reconstruct the gatehouse and initiated the start of further excavations. The author of the article, the archaeologist leading the project, gives an account of the examination of the area.

A kétpói ezüstcsésze

Szathmáry István

A szolnoki Damjanich János Múzeumban Árpád fejedelem halálának 1100. évfordulója alkalmából többek között egy különös beccsel bíró honfoglalás kori leletet állítottak ki, az egykor feltehetően egy törzs fejének tulajdonában levő kétpói ezüstcsészét. Dr. Madaras László népvándorlás-koros régész, a szolnoki Damjanich János Múzeum munkatársának tájékoztatása szerint Jász-Nagykun-Szolnok megye kifejezetten gazdag a honfoglalás korának emlékeiben. Például a Kárpát-medence egyik leggazdagabb, a mellékletei alapján egy nagyon előkelő honfoglalóhoz, feltételezhetően az egyik törzs fejéhez köthető sírja is itt került napvilágra.

A kétpói sírról van szó, amit az ötvenes években találtak egy técszistálló építkezése során. A gyorsan széthordott leletanyagot az akkori múzeumigazgató, Kaposvári Gyula szedte össze, többsége így került be a szolnoki Damjanich János Múzeumba, ahol ma is látható. Ebben a sírban egy ezüst- és egy aranyveretes övet, egy ezüstveretes lószerszámot, és ami a legfontosabb, egy palmettákkal díszített ezüstcsészét találtak. Az ezüstcsésze csak a legelőkelőbbek tárgya volt. Az ezüst volt a magyarok szent fémje, amit gyakran díszítettek tűziaranyozással. A Kárpát-medence X. századi régészeti leletanyagában összesen

három darab ilyen ezüstcsésze ismert. Egyik nem sírból került elő, a másik hasonló pedig szintén egy feltűnően gazdag zempléni sír melléklete volt. Ez egyértelműen arra utal, hogy a kétpói sírban nyugvó személy is kiemelkedő helyet töltött be a korabeli hierarchiában.

A lelet honfoglalással egyidős voltát egyértelműen igazolja a Kárpátokon kívül, Kriloston a harmincas években talált, teljes hasonlóságot mutató aranyöv. Fettich Nándor írta le a harmincas években, és időben nagyon közel állnak egymáshoz. A lelőhelyből következően annak tulajdonosa még közvetlenül az új hazába való belépés előtt hunyt el.

Honfoglaló törzs nagy valószínűséggel élt ezen a tájon is. Az ásatások leletanyaga alapján a Tisza mentén három honfoglaló népesség szálláshelyét lehet elkülöníteni. Az egyiket észak-kelet Magyarországon Révész László azonosította, a másik terület Szeged táján kezdődik és az Al-Dunáig tart, leletanyagát Kürti Béla munkássága révén ismerjük. Végül a kettő között a Közép-Tisza vidékén, Tokajtól Szegedig található a harmadik azonosítható szállásterület, amihez a kétpói sír is tartozik. E szállásterület kutatása Selmeczi László és Madaras László nevéhez fűződik.

Azt a kérdést, hogy itt melyik törzsről van szó, a mai ismeretek alapján szinte lehetetlen eldönteni. A sírban nyugvó előkelőség személyét pedig név szerint meghatározni teljesen

Fotó – Photo: Bugány János

reménytelen feladat. Meg kell maradni annál a vélekedésnél, hogy egy ma már ismeretlen, de előkelő, feltehetően honfoglaló törzsfő, Árpád egyik harcostársának emlékét őrzi a kétpói sírlelet.

The Silver Cup from Kétpó

The János Damjanich Museum of Szolnok exhibited a really valuable object on the 1000th anniversary of Árpád chieftain's death; a silver cup which probably belonged to a tribal chieftain from Kétpó. The region is extremely rich in archaeological finds from the Migration and Settlement period of Hungarian history, including the grave of a noble chieftain, where the silver cup was found.

A jászberényi Nagyboldogasszony római katolikus templom kriptájának feltárása

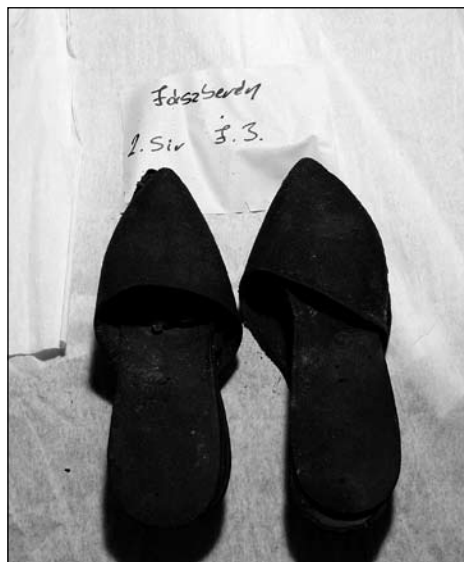
Bathó Edit

A jászberényi Nagyboldogasszony templom kriptáját 1782. július 28-án nyitották meg, ekkor szentelte fel gróf Eszterházy Károly püspök. Ezt követően ide temetkeztek a város jeles polgárai, s a közéletben jelentős szerepet játszó személyek (jászkapitányok, papok, orvosok, táblabírók, jegyzők) és családtagjaik. A kriptában közel száz kriptafülkét alakítottak ki. A betemetés után fatáblákra festették, később pedig vörös márványtáblára vésték az ott nyugvó személyek nevét. A festett fatáblák az évszázadok alatt sajnos elenyésztek és a legtöbbjük egyszerűen leesett a falról. A márványtáblák sokkal időállóbbak voltak, mert közülük jó néhány mind a mai napig a helyén van.

Az 1930-as és az 1960-as években sajnálatos módon számos kriptát – személyre való tekintet nélkül – kiürítettek és értékesítettek. Ennek az akciónak esett áldozatául, sok egyéb jeles személy mellett, kőhalmi Horváth Péter, a Jászkunság első történetírója, valamint rapéni Steösszel József nádori főkapitány sírja is.

A kriptá napjainkban is működik, a régi kriptafülkék közül azonban mintegy negyvenet semmilyen tábla nem jelölt már, így azt sem lehetett tudni, hogy ki nyugszik benne. A katolikus egyház tervbe vette a kriptá felújítását, amelyhez első lépésként feltétlenül meg kellett állapítani a kriptákban nyugvó személyek azonosságát. Mivel az újságokban való több hónapos hirdetés-

Bőrpapucs
Leather slippers

Bartal Ferenc festett koporsója 1800-ból
The painted coffin of Ferenc Bartal, from 1800

re egyetlen kriptában nyugvó hozzátartozója sem jelentkezett, így megkezdődhetett a negyven jeltelen kriptafülke szakszerű feltárása. Dr. Medvegy János apát úr a Jász Múzeumhoz fordult segítségért. Hortiné dr. Bathó Edit múzeumigazgató megszerezte e munkához a budapesti Természettudományi Múzeum, a szekszárdi Wosinkszky Mór Múzeum, valamint a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága szakmai támogatását. Ezt követően állt fel a munkacsoport: dr. Selmeczi László régész (Budapest), dr. Szabó Géza régész, Mármaros Anita asszisztens (Szekszárd), Papp Il-dikó antropológus (Budapest), Bennert Zsolt antropológus (Budapest), valamint dr. Bathó Edit néprajzos és Bugyi Gábor asszisztens (Jászberény). Az előkészületek után február 12-én, hétfőn délután kezdődött el a tényleges munka, a kriptafülkék feltárása. A munkában kezdettől fogva aktív partnerként segédkeztek a jászberényi Iusta Temetkezési Szolgáltatás dolgozói, Nagy Gábor igazgató irányításával.

Már az első néhány fülke feltárása komoly meglepetéssel szolgált. Rendkívül szép és aránylag jó állapotú festett, illetve gömbölyű fejú szögekkel kivert koporsók kerültek elő, amelyeken olvashatók voltak a nevek. Ennek köszönhetően azonosítani lehetett az elhunyt személyt, sőt a halotti anyakönyvvel összevetve, még bővebb információ birtokába is juthattunk. A kopor-

sók közül kuriózumnak számított Dósa József jászkapitány második felesége, Fehér Erzsébet és úrményi Pintér Mihály édesanyja, Kosótzky Terézia fehér porcelán szögekkel kivert koporsója.

A kriptában mérhető 100%-os páratartalom sajnálatos módon a csontokat teljesen szétporlasztotta, csupán nagyon kevés épnek nevezhető csont maradt fenn. Ugyanakkor elfogadható állapotban kerültek elő a különböző ruhadarabok, textíliák. A feltárt koporsókból nagyszámú néprajzi anyag, elsősorban textília került napvilágra, amely rendkívül jelentős információkkal szolgál Jászberény XVIII–XIX. századi viseletét illetően. A ruhadarabok közül különösen értékesek a csipkével borított fátyolfőkötők, a selyemből, taftból készült, különleges szabású ún. *halóruhák*, a vállkendők, ruhagallérok és kötények. A különleges szabású női *halóruhák* elöl igen díszesek voltak, hátul azonban egyszerűek és minden esetben nyitottak. A beszegett oldalakat a nyaknál vékony selyempertli fogta össze, ezért a ruhák köpenyszerűek. A főkötők formagazdagsága különösen érdekes. Az ún. fátyolfőkötők nagy számban kerültek elő. A főkötők két oldaláról lelógó hosszú, széles csipke beborította az egész testet, s leért egészen a bokáig. Csupán a kezét kulcsolták össze rajta a medence tájékán. Az 1803-ban elhunyt, 24 esztendőes Mizsei Klára főkötője már azt a formát mu-

tatja, amelyet a XX. században „kerekélyes féketőnek” ismerünk.

A férfiruhák közül kevesebb maradt épségben. Legnagyobb örömeinkre aránylag jó állapotban maradt meg egy posztóból készült zsinóros nadrág és dolmány, a hozzá járó nyakravalóval együtt. Egyes ruhadaraboknál tökéletesen megfigyelhető a rafinált szabásminta, öltéstechnika és a díszítési mód is. Viseleti kuriózumnak számít a 18 éves korában villámcsapás miatt 1794-ben elhunyt Kállai István koporsójában talált széles karimájú, magas tetejű posztókalap, ami szinte teljesen épen került elő. Különösen nagy számban maradtak meg az ún. *sárga bőrcapcák* és a lábbelik is: bőrcipők, steklis sarkú, ráncos csizmák, selyem papucsok.

Minden koporsóban találtunk imakönyvet, amelyek 1842-ig kivétel nélkül kinyitva kerültek az elhunyt ölébe. Mivel az imakönyveknek csak a bőr borítója és a csatja maradt meg épségben, így nem lehet tudni, hogy egy bizonyos oldalon voltak-e kinyitva, vagy pedig mindegyik másik imádságnál. Különösen nagy változatosságot mutattak a kezekre kulcsolt olvasók is. A legtöbbjük faragott és áttört faszemekből készült, de volt közöttük egy kuriózumnak számító darab is. Az 1795-ben elhunyt Márhoffer Eleonóra olvasóján a tizedeket csontból faragott kéz- és lábfejek választották el, a végén pedig egy aprócska fém kulcs függött.

*Zsinóros posztódolmány
a XVIII. század végéről
Felt overcoat with cords
from the late 18th century*

*ifj. Kállai István posztókalapja 1794-ből
The felt hat of István Kállai Jr. from 1794*

Bizonyos jelenségek révén megismerhetjük a régi temetkezési szokásokat is: például a már korábban említett ifj. Kállai Istvánt vőlegényként temették el. Jól mutatta ezt a fejére helyezett rozmarinkoszorú és a kezében lévő rozmaringág. Szinte minden koporsóban fennmaradtak az állkötők és a lábat összekötő selyemszalagok. Két koporsóban is találtunk ürömfüvet. Az 1788-ban elhunyt Valner Katalinnak a szoknyájára terítették az üröm-csokrot, míg egy ismeretlen férfinak a feje alatt terítették szét.

Az egy héten át tartó feltáró munka nagyon sok leletet eredményezett, amelyek rendkívül fontosak a helytörténeti, néprajzi és kultúrtörténeti kutatások szempontjából. Külön kuriózumnak tekinthető, hogy a személyek azonosítása után egyértelműen kiderült, a feltárt koporsók zöme a kriptanyitás idejéből származik, vagyis az előkevert leletanyag az 1786 és 1842 közötti időre datálható.

Mizsi Klára kerepélyes főkötője 1803-ból
The headdress of Klára Mizsi from 1803

A feltárt leleteket szakszerűen dokumentáltuk. Közülük a csontok a Természettudományi Múzeumba kerültek további kutatás céljából. A textil-, bőr-, fém- és fatárgyakat pedig Szolnokra szállítottuk, a Damjanich János Múzeumba, ahol a restaurátorok a fertőtlenítést követően az eredetihez közel hasonló páratartalmat alakítottak ki a leletek tárolásához, elkerülve az anyag kiszáradását, ami a felbecsülhetetlen értékű leletek teljes pusztulását eredményezné.

A jászberényi kripta feltárásának legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy nagyon ritkán adódik lehetőség XVIII–XIX. századi feltárásokra. Hiszen ez az időszak már nem kimondottan a régészet időszávjába tartozik. Valójában ez az időszak az újkori ré-

gészet és a történeti néprajz területét öleli fel. A néprajz szempontjából pedig azért is különösen fontos, mert bizonyos tárgyak nevek csak a levéltári forrásokból ismertek (pl. halóruha, fátýolfőkötő, bőrkapca stb.), e feltárás során azonban tárgyi formában is megismerhetők és megvizsgálhatók.

A feltárással és a fertőtlenítéssel voltképpen lezárult e nagy jelentőségű munka első szakasza, de előttünk áll a még jelentősebb második szakasz, amelyben sürgősen meg kell oldanunk a feltárt anyag állagmegóvását és restaurálását. E munka azért is különösen sürgető, mivel a tárgyak jelenlegi állapota nem tartható fenn sokáig, hozzá kell kezdeni az állagmegóvásukhoz. Ehhez azonban az előzetes felmérések alapján

közel 30 millió forintba lenne szükségünk, amelynek előteremtése bizony nem tartozik az egyszerű feladatok közé. Természetesen mindent el fogunk követni, hogy a szükséges összeget pályázatok, támogatások és adományok révén megszerezzük.

Éppen ezért tisztelettel fordulunk minden hagyománytisztelő jászhoz és nem jászhoz, hogy adományaikkal segítsenek nekünk e páratlan értékű leletanyag megmentésében, hogy azokat mielőbb restaurálathassuk, majd pedig egy látványos kiállítás keretében, a Jász Múzeumban a nagyközönség előtt bemutathassuk. Akiknek lehetőségük van e munkát anyagilag támogatni, kérjük a reánk szánt összeget a Jász Múzeumért Alapítvány 10104260-07259252-00000008 sz. számlájára átutaltatni. Az adomány postai úton is befizethető, amelyhez csekk a Jász Múzeumban kérhető.

The Uncovering of the Crypts at the Our Lady Roman Catholic Church in Jászberény

The crypts at the Catholic church in Jászberény were opened in 1782, where the notable, important personalities of the town were buried for a long time. There were nearly 100 crypt chambers, marked with wooden tablets, which have deteriorated completely, and marble tombstones, which have preserved the names of the deceased. Unfortunately, several crypts have been emptied and resold and there were nearly 40 chambers found without any marking. The Catholic Church initiated the renovation of the crypts, which was preceded by the identification of the buried persons. A team of professionals from different museums was set up to investigate the crypts. Fortunately all of the people could be identified and although the bones were decomposed, several textile and other auxiliary finds were discovered, providing information on clothing, burial customs, ethnographical and other valuable information. The second large stage of the project is yet to be done: the conservation and restoration of the finds.

Gyűjtési felhívás

Anekdóták és történetek a magyar néprajztudomány köréből

A Magyar Néprajzi Társaság 2009-ben fogja ünnepelni megalapításának 120. évfordulóját. Erre az alkalomra tudománytörténeti gyűjteményt szándékozunk összeállítani, amelyet a gyűjtők, emlékezők, illetve a szerzők nevének feltüntetésével a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában helyezünk el. A legtanulságosabb, legérdekesebb eseteket, anekdotákat, „igaz történeteket” kötetben kívánjuk megjelentetni.

Kérjük a hivatásos néprajzkutatókat és az önkéntes néprajzi gyűjtőket, hogy az anyaggyűjtés munkáját bibliográfiai adatokkal, már publikált cikkek, könyvrészletek másolataival és új, még közöletlen írásokkal szíveskedjenek segíteni! Minden ötletet, útmutatást és visszaemlékezést köszönettel veszünk.

A gyűjtemény tervezett tematikája:

- *névezetes esetek a magyar néprajztudományban (emlékezetes viták, betiltott könyvek és cikkek, hamisítások, perek stb.);*
- *klasszikusaink és a mai kutatók gyűjtési „kalandjai”, tanulságos és humoros élményei;*

- *néprajzkutatók által, valamint néprajzkutatókról, illetve adatközlőkről írt versek;*
- *nyomdahibák által megváltozott értelmű szövegek;*
- *humoros levelek;*
- *különlényomatokon, illetve könyvekben szereplő tréfás dedikációk;*
- *tanárok és egyetemi hallgatók „aranyköpései”, bakijai (órákon, vizsgákon stb.);*
- *néprajzkutatók írói álnevei, névváltoztatásai, betűjelei;*
- *történetek tudományunk mecénásairól;*
- *néprajzkutatókról készített szobrok fényképei, festmények, rajzok, karikatúrák, humoros fotók másolatai stb., stb.*

A küldeményeket Hála József választmányi tag, a gyűjtemény megbízott összeállítója nevére, legkésőbb 2007. október 31-ig az alábbi címre várjuk: MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG 1055 Budapest, Kossuth tér 12.

E-mail: mnt@neprajz.hu

A gyűjtemény összeállítójának munkahelyi telefonszáma: 06-1-251-09-99/219

Visszatekintés

Ferenczy Ida „kincsei”

Péterné Fehér Mária

Ferenczy Idáról, Erzsébet királyné felolvasónőjéről Franz Horst festett impozáns, egész alakos képet a XIX. század végén. A kép a millenniumi díszmagyar ruhában ábrázolja a diadémmal, gyöngyökkel, karkötővel felékesített ősz hajú dámát. (Erzsébet királyné óhaja volt, hogy a millenniumi ünnepségeken az összes hölgyével, kivétel nélkül magyar díszben jelenjen meg.) Ferenczy Ida – akiről tudjuk, hogy úrnője szolgálata jelentette élete értelmét – egyszerű hölgy maradt a külsőségekre sokat adó bécsi Hofburgban, feltehetően többre becsülte ékszereinél azokat a rendjeleket, insigniákat, melyeket ezen a festményen viselt. Ezek közül azonban még csak kettő volt birtokában a millennium alkalmával, amikor Erzsébet királyné kíséretében részt vett a magyarországi ünnepségeken. Amíg az első és második jelvénynek – az adományozás idején – szívből örült, a harmadik, az utolsó megszerzése a büszkeségen túl mély fájdalommal töltötte el.

Mik voltak ezek a „kincsei” Ferenczy Idának?

Az 1839. április 7-én Kecskeméten született Ferenczy Ida regénybe illő körülmények között jutott a vidéki magyar köznemesi családból, a „hírös városból” a császárvárosba, a Hofburgba, 1864 őszén. 1863 februárjában Erzsébet királyné kierőszakolta, hogy magyarul tanulhasson. Ferenc József és Zsófia főhercegné ellenezték a dolgot, arra hivatkozva, hogy a magyar nehéz nyelv. Az ellenvetés a magyar tanulására sarkallta az ifjú császárnét, és néhány hónap alatt jelentősen előrehaladt nyelvtanulásában. Ennek köszönhetően 1864-ben el tudta érni, hogy egy magyar társalkodónót vehessen maga mellé, akivel a nap nagy részében gyakorolhatta a beszédet, bővíthette szókincsét.

Az arisztokrata aspiráns hölgyek nevét tartalmazó listáról, melyen utolsóként, idegen kézírással ott állt egy egyszerű név: vecseszéki Ferenczy Ida, Erzsébet az utolsó név tulajdonosát kérte magához. Első találkozásukkor Erzsébetben szimpátia alakult ki Ferenczy Ida iránt, a kecskeméti nemes lány pedig a császárné varázsa alá került. „Sohasem álmodtam – beszélt el később Ferenczy Ida Karafiáth Márius doktornak –, hogy ilyen csudálatos szépség és ennyi báj létezhet. Szemem rezgett, elbűvölten, önfeledten bámultam ezt a tündér csudát. Elfeledtem hol vagyok, miért vagyok ott, mindent. Bársonyos barna szeme megigézett. Csak néztem, néztem ezt a gyönyörű álomképet és abban a pillanatban éreztem, hogy sorsom eldőlt s örök életemre rabja,

hűséges szolgája leszek ennek az álomképnek.” Beszélgetésük alkalmával a császárné meggyőződött arról, hogy Ida egyszerű, tiszta, nemes lélek és szolgálatába fogadta.

Ferenczy Ida nem lehetett udvarhölgy, mert ez a cím csak a főúri családok hölgytagjainak volt fenntartva, sőt a Hofburgba kerülésekor még udvarképes sem volt. Udvarképesnek, vagyis az udvarnál való megjelenhetési jog birtokosának ugyanis azt tekintették a Habsburg udvarnál majdnem fél évezreden át uralkodó spanyol etikett szerint, aki ősi próbát

tett. Az ősi próba a tiszta nemesi leszármazás bizonyítását jelentette.

Ferenczy Ida tehát nem lehetett udvarhölgy, mégis sokkal bizalmasabb kapcsolatba került a fiatal császárnéval, a magyarok szeretett királynőjével, Erzsébettel, mint az arisztokrata udvarhölgyek bármelyike. Ez derül ki Erzsébet királyné számos, meghitt hangú leveléből, melyeket felolvasónőjének írt „Kedves Idám!”, vagy „Édes Idám!” megszólítással, és általában így zárt: „...hű barátinéd Erzsébet”. („Sokszor gondoltam rád, és nagyon

Franz Horst: Ferenczy Ida portréja. Olaj, vászon, magántulajdon

Franz Horst: The portrait of Ida Ferenczy. Oil on canvas, private property

Csillagkeresztes Dámák Rendje, Hadtörténeti Múzeum
The Dame Order of the Star-Cross, War Museum

is hiányoz nekem, a hosszú fészülködés alatt, a séták közben, és úgy ezerszer a napban” – írta pl. 1865. július 12-én Erzsébet Ferenczy Idának, aki éppen családja látogatásán Kecskeméten tartózkodott.)

Ida távol tartotta magát a pletykáktól, nem barátkozott senkivel, szívvel lélekkel Erzsébetet szolgált. Mindent elmondott úrnőjének otthonáról, addigi életéről, arról, amit a kecskeméti Ferenczy házban összegyűlt ismerős urak a haza sorsáról tárgyaltak, azokról az igazságtalanságokról, amit a nemzet az elnyomatás idején elszenvedett. Ezzel méginkább felkeltette Erzsébet rokonszenvét Magyarországra. Nem egy történész szerint Ferenczy Ida közvetítő szerepet játszott a kiegyezést kereső liberálisok, főleg gr. Andrássy Gyula és Deák Ferenc, valamint Erzsébet között. Tény, hogy Andrássy Gyula a kiegyezés előtt és után is több – köztük személyesen neki szóló, baráti hangvételű – levelet írt Ferenczy Idának.

Ida igaz hűséggel, önfeláldozóan gondoskodott úrnőjéről, ismerte és vigyázta annak

minden titkát, gondozta és intézte legszemélyesebb levelezését. Nélkülözhetetlen volt Erzsébet sokféle kívánságának teljesítésében, sőt javaslatokkal állt elő, amiket úrnője többnyire megfogadott. Ida ajánlotta pl., hogy tartson a lainzi kastély körüli vadaskertben pár tehenet a királyné különleges étkezési szokásait kielégítendő, friss tejjel való ellátása végett. A Kecskeméten készült tervek alapján kialakított „majorság” felügyeletével Idát bízták meg. Ida tanácsára kezdte Erzsébet királyné pénzét értékpapírokba fektetni. A befektetett pénz szép summát tett ki a királyné halála után. Mária Valéria – Erzsébet királyné kedvenc lánya – ezt így örökölte meg naplójában: [1898.] szeptember 20-22. „... Aztán áthozták a végrendeletet, tudomást szereztünk a nagy, az ijesztően nagy vagyonról, amit a Mama Gizellára és rám hagyott.”

Idővel Ferenczy Ida lett a királyné „kamara vezetője”. A személyzettel való rendelkezés, a bevásárlások és egyéb gazdasági ügyek intézése tartozott feladatai közé. Erzsébet

megkülönböztetett szeretettel volt Ferenczy Ida iránt. A Burgban és Gödöllőn Ida szobái a királyné lakosztályához csatlakoztak, Schönbrunnban is kiemelt helyen voltak, míg az udvarhölgyek szobái egy mellékszárny harmadik, vagy negyedik emeletén. Erzsébet királyné szívében viselte Ferenczy Ida érzéseit, ez kitűnik többek között abból az Írországból írt leveléből is, melyben Idának apja halála miatti együttérzését fejezte ki: „Kedves Idám! ... Szívből sajnállok, mert tudom mennyire oda lesz az Atyád halála miatt. De remélem, ha elmúlt az első nagy fájdalom, be fogod látni, hogy jobb így, mint ha betegesen végig húzta volna életét hónapokon át... Szívből csókol legőszintébb részvétellel szerető Erzsébet.”

Hogyne hálálta volna meg ezt a megbecsülést, együttérzést, barátsággal való megtiszteltetést Ferenczy Ida. Csüggött úrnője minden kívánságán, nehéz óráiban – Rudolf trónörökös 1889. január 30-i halálakor, Mária Valéria férjhezmenetelekor – amit Erzsébet nehezen viselt – támasza volt.

Ez a szeretet és hűség indíthatta Erzsébet királynét arra, hogy Ferenczy Idát a Habsburg-ház dinasztikus rendjével, az egyik legmagasabb női kitüntetéssel, a Csillagkeresztes Dámák Rendjével ajándékozza meg 1891 elején.

1890. július 31-én kelt Ischlsen Feifalik Hugónak Erzsébet Cs. és királyné titkáranak levele, melyben értesítette a Csillagkeresztes Rend tekintetes Kancelláriáját, hogy Őfelsége, a Cs. és királyné ezen a napon hajnácsközi Vécsey Mária bárónőnek, Mária Valéria főhercegnő udvarhölgyének, és Ferenczy Idának, a királyné legnemesebb felolvasónőjének a Csillagkeresztes Rend jelvényét adományozta. Az adományozás tényét e levél alapján vezették be a Csillagkeresztes Rend anyakönyveinek IX. kötetébe 413. illetve 414. szám alatt. Óriási megtiszteltetés és különös kegy volt ez az adományozás a királyné részéről, és nagyon személyes gesztus Ferenczy Ida felé.

1891. január 11-én egy rövid tudósítás jelent meg a Kecskeméti Lapok „Különfélék” rovatában: „Csillagkeresztes hölgyvé nevezték ki Ferenczy Ida cs. és kir. alapítványi hölgyet, Ő Felsége a királyné magyar felolvasónőjét, városunk nemes lelkű szülöttjét. E ritka kitüntetés maga Ő Felsége, a királyné adta át a kitüntetett hölgynek. Kitüntetés feletti örömnünknek mi is óhajtunk kifejezést adni.”

Erzsébet királyné kedvenc lányának, Mária Valériának férjhezmenetele (1890. július 31) után évente csak pár hetet töltött Bécsben. Keresztül-kasul bolyongott Európában hol vasúton, a saját szalonkocsijában, hol a császári jachtokon (Greifen, Miramar). A királyné nyughatatlan lelke bárhol volt, elvágott onnan. (Görögországi birtokán sem tudott megmaradni, ahogy elkészült az Achilleon-kastély, már nem érdekelte igazán.)

Ferenczy Ida, a császárné és királyné hű barátnője és „társalkodónője” nem vett részt ezeken az utazásokon rossz egészségi állapo-

ta miatt. Gróf Festetics Mária udvarhölgy, báró Nopcsa Ferenc főudvarmester levelekben számoltak be a királyné bolyongásairól és az ő megpróbáltatásairól Idának. 1894-től a fiatal gr. Sztáray Irma váltotta fel a megfáradt Festetics Máriát és Berzeviczy Ádám került a nyugdíjba vonult Nopcsa Ferenc helyére. Ők kísérték tovább úrnőjüket szerte Európában. Erzsébet királyné sokszor megváltoztatta úti célját, amellyel nagy zavart okozott a főudvarmesteri hivatalban. Maga Ferenc József is keveset tudott hitvese útitervéről, még kevésbé befolyásolhatta azt. Sem a császár, sem Berzeviczy Ádám nem tudták megakadályozni, hogy 1898. szeptember elején Genfben menjen Erzsébet, ez a cél nem szerepelt az útitervben. Itt, a Genfi-tó partján szúrta le Ausztria-Magyarország császár- és királynéját 1898. szeptember 10-én Luigi Lucheni olasz anarchista.

Erzsébet királyné temetése szeptember 17-én rendkívüli gyászpompával, szomorúsággal és részvétellel ment végbe Bécsben. A temetés után szinte azonnal feloszlatták a királyné magyar udvartartását. Az udvar kiközösítette őket, csakúgy, mint Rudolf halála után a trónörökös barátait. Még Mária Valéria is felháborodottan állapította meg (noha ő igazán sokszor volt féltékeny az udvarhölgyekre és Ferenczy Idára), hogy „szegény Ferenczy Ida egészen összetört attól, ahogyan az udvar vele és a Mama többi bizalmasával bánik. Papának természetesen mindent másképp állítanak be... Így bosszulja meg magát az udvar rajta, akit éveken át csendben, de eredménytelenül gyűlölt, így kell most mindannyiuknak bűnhődniük mindazért, amiért bűnösnek találják őket, noha nem is tudják, mit követtek el. Ezek az ellenséges táborok – az egyik párt ugyanolyan, mint a másik – képezik az «udvart». Hát hogyan tennék meg mindent, hogy távol tartsam a gyermekeket az efféléktől!”

Ferenc József nem üres kézzel „eresztette szélnek” a királyné udvartartását. Berzeviczy Ádámot „Erzsébet Császárné és Királyné oldalán áldozatkész gondoskodással és legteljesebb odaadással teljesített hű szolgálatai elismeréséül” a Vaskorona Rend első osztályával tüntette ki az uralkodó. Gróf Festetics Mária és Ferenczy Ida pedig 1898. szeptember 21-én megkapta a pár nappal előbb – szeptember 17-én – alapított Erzsébet Rend első osztályát. Erről közleményt adtak ki: „Ő császári és apostoli királyi Felsége, folyó évi szeptember hó 21-én kelt legfelsőbb kézirat, a néhai Császárné és Királyné Ő Felsége udvartartásának felosztása alkalmával, gróf Bellegarde Ferenc titkos tanácsosnak, mint néhai Ő Felsége főudvarmesterének, kötelességű odaadással teljesített kitűnő szolgálataért, legmagasabb köszönetét és elismerését nyilvánítani, tolnai gróf Festetics Mária udvarhölgynek pedig, valamint Ferenczy Ida fölolvasónőnek, a néhai Ő Felsége oldalán sok éven át fáradhatatlan odaadással teljesített hű szolgálataik elismeréséül, az Erzsébet-rend első osztályát legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.”

Magát az Erzsébet Rendet Ferenc József 1898. szeptember 17-én, a temetés napján alapította a tragikus körülmények között elhunyt neje, Erzsébet, és az ő védőszentje, Árpádházi Szent Erzsébet (férje után Thuringiai Szent Erzsébet) tiszteletére. Az Erzsébet Rend első kitüntetettje, az uralkodónő bizalmas udvarhölgye gr. Sztáray Irma volt, aki halála órájában is Erzsébet mellett volt. A Rend alapítása napján nagykereszttel tüntette ki Ferenc József császár és király.

Ferenczy Idának 1898-ban azonban a rendjellel való kitüntetés miatti örömenél sokkal nagyobb volt bánata, amit úrnője elvesztése miatt érzett. Az Erzsébet királyné által még holtában is megnyilvánuló szeretete ál-

tal vezéreltetve őrzött, gyűjtött minden ereklyét, ami királynéjával volt kapcsolatos. Élete végéig (1928. június 28-án hunyt el Bécsben) nem tudta megbocsátani magának és a királyné környezetének, hogy nem tudták megakadályozni a genfi utazást és (az előre nem látható) tragédiát: „Mi voltunk az okai a jóságos királyné halálának – mondta évtizedekkel később Krúdy Gyulának –, mert nem tartottuk meg a szigorúan előírt úti programot, amelyet pedig nem hiába adott kezünkbe a bécsi főudvarmesteri hivatal. Sem Esterházy uram, a királyné udvarmestere, sem Berzeviczy uram, a királyné útimarsallja nem tiltakozott elég erélyesen, hogy Franciaországból és a bernáthegyi barátok kolostorából jövet a királyné őfelsége ne töltsön néhány napot Genfben is, amely város az itteni szabadságok miatt mindig tele volt egzaltált emberekkel. Hagytuk a királynét Genfben utazni, pedig ez nem is volt az úti programban... Azóta lettünk mindannyian kegyvesztettek a bécsi udvarnál.”

A Franz Horst által festett képen talán ez az önvád jut kifejezésre azzal a szomorkás félmosollyal, amellyel Ferenczy Ida maga elé tekint.

„Treasures” of Ida Ferenczy

At the end of the 19th century an impressive whole-figure portrait of Ida Ferenczy, the reader companion of Queen Elisabeth, was completed by the painter Franz Horst. The painting presents the grey-haired lady in Hungarian ceremonial attire, decorated with pearls, bracelet and coronet (it was the queen's wish that all her ladies-in-waiting should wear Hungarian-style dresses during the Millennial Celebrations in 1896). Ida Ferenczy – of whom we know that serving her queen was the meaning of her life –, remained a simple lady in the Hofburg in Vienna, where almost all were particular about appearances. It is most probable that she valued her orders (as seen in the picture) much more than any jewel she ever wore. The author of the article gives an account of the life of Ida Ferenczy as a friend of Queen Elisabeth.

Az első gyűjtéstől a „Mesés tárgyak”-ig

B. Varga Judit – Heilauf Zsuzsanna

Budapest XVIII. kerületének egyetlen muzeális közgyűjteménye tavaly ünnepelte alapításának félévszázados évfordulóját. Az 1956 őszen kezdődött gondos gyűjtőmunka eredményét az alapító, Tomory Lajos huszonöt év után a kerületnek ajándékozta. A lokálpatrióta gyűjtő önzetlen felajánlásából nőtt ki magát a XVIII. kerületi, *pestszentlőrinci Pedagógia- és Helytörténeti Gyűjtemény*, amely 1990 óta minisztériumi működési engedély birtokában folytatja – a nehézségeket többnyire leküzdve – tevékenységét. Az intézmény számá-

ra nem egyszerű a kiállítások szervezése és kivitelezése, mivel székhelyén, a Pedagógiai Intézet és Helytörténeti Gyűjtemény épületében nincs saját kiállítóhely. Ezért sokáig kérdéses volt az alapításra és az 56-os forradalom helyi eseményeire emlékező kiállítások megvalósítása is. Az eltökélt szándék és a kitartó munka, ha nem is végleges, de átmeneti megoldást hozott. A kerületi Vagyonkezelő Rt Pestlőrinc központjában, egy új társasház földszinti helyiségében két nagyobb teremből és egy összekötő folyosóból álló, közel száz négyzetméteres akadálymentesített teret biztosított a gyűjteménynek, a szükséges kiszolgálóhelyiségekkel együtt.

A „*Múltunk 1948–1956*” című tárlat rendezői, dr. Schmidt Jánosné és Heilauf Zsuzsanna olyan kiállítással kívántak tisztelni a kettős évforduló előtt, amely minden modern elvárásnak megfelel. A korszak bemutatásán túl, melyet számos, szorosan a XVIII. kerülethez, Pestszentlőrinc-Pestszentimréhez köthető tárgyi és dokumentumanyaggal oldottak meg (1950-es évekbeli iskolai, úttörő-emlékek, zászlók; lakószoba-, illetve konyhaenteriór, eredeti plakátok, kitüntetések, korabeli motorke rékpár); megemlékeztek az alapító Tomory Lajosról is – személyes tárgyai segítségével. Tomory az 1956-os kerületi események hű krónikása és fotósa volt, valamint

korabeli röplapok és újságok gyűjtője. Ez az anyag a kiállítás második felében kapott helyet, a rendelkezésre álló fotókkal, dokumentumokkal és a szemtanúk rajzaival, grafikáival kiegészítve. Az enteriőrök kialakításában egy helyi mester segített, aki húsz év után először vette újra kezébe a festőhengert, hogy a megfelelő falakra korabeli hengerelt minta kerülhessen. Az ötvenes évek rádióadásából és zenéből összeállított válogatás fogadta a látogatót, sőt a kölcsönkapott helyiségek okos kihasználásával még egy vetítőterem is, ahol a korszakot bemutató film és híradófelvételek megtekintésére nyílt lehetőség.

A kiállítás ideje alatt (2006. október 27. – 2007. május 31.) általános iskolai csoportok számára – korosztályokra szabott, különféle tematikájú – ingyenes tárlatvezetést és foglalkozásokat tartottak a gyűjtemény munkatársai. A kiállítás sikeresnek bizonyult, az egyéni látogatókon túl 18 iskolai és számos felnőtt csoport vett részt a programokon. De a legnagyobb eredménye az, hogy a gyűjtemény visszakerült a helyi köztudatba, az adományozók száma megnőtt és a kutatóforgalom is közel kétszeresére emelkedett.

Az intézmény másik, 2008 júniusáig látható kiállítása, a „Mesés tárgyak” szintén hasonló sikereket könyvelhet el közel egy éves létrejötté óta. A helyszín ezúttal az egyik helyi óvodában van (Eszterlánc Óvoda, XVIII. kerület, Kondor Béla sétány 3.). Itt a gyűjtemény anyagából elsősorban a népmesék világához kapcsolható tárgyakat állítottak ki, egy-egy témához csoportosítva. Helyet kaptak a sütés-főzés, mosás, az állatok körüli és a mezeli munkák, a szövés-fonás eszközei, ci-

*Részlet a Mesés tárgyak című kiállításból
Detail of the exhibition “Fabulous Objects”*

pész- és asztalos-szerszámok, világítóeszközök. A hagyományos néprajzi kiállítások fotóanyaga helyett eredeti ötletként a tárgyakat, tárgycsoportokat ábrázoló meseillusztrációkat használták háttérnek. Elsősorban a XVIII. kerületben meghirdetett, országos „Üveghegy” pályázatra beérkezett művek közül válogattak a kiállítás készítői: Heilauf Zsuzsanna, Szege-diné Mucsi Eleonóra, dr. Schmidt Jánosné és Ritter-né Pajor Csilla. A megnyitón Dala Sára népmesekutató, a Hagományok Háza munkatársa beszélt a népmesék tárgyi világáról.

Az 55 m²-es kiállítóhelyet – mely egy ma is működő óvoda épületében található, a kerületi óvodai módszertani központban – 2005 nyaratól használja a gyűjtemény. Felújították, kimondottan 4–10 évesek számára alakították át a helyiséget (alacsony vitrinek, plexi búrák és előlapok), valamint már az akkor nyíló kiállításához is csoportfoglalkozásokat szerveztek a szomszédos előadóteremben. A játékiállítás sikeres volt, azonban több óvónő megfogalmazta egy néprajzi tárgyakat bemutató kiállítás igényét is.

A meseillusztrációs pályázatra beérkező alkotások inspirálták a munkatársakat a két anyag összekapcsolására. Az elképzelés megvalósítását a Fővárosi Önkormányzat és a Budapesti Történelmi Múzeum pályázati támogatása segítette. A kiállítóteremben az egyes eszközöket, tárgyakat, illetve azok csoportjait bemutató közismert mesék illusztrációi láthatók, az előadóterem falain pedig a rajzpályázaton helyezést elért más témájú alkotások. Csoportok számára a tárlat bemutatásán túl, előzetes időpontegyeztetéssel (a nyitva tartástól eltérő időpontban is!) ingyenes kézműves foglalkozásokat tartanak a helyszínen, ahol lehetőség van egy-egy

*Részlet a Múltunk 1948–1956 című időszak kiállításából: a lúdtollból készült műfenyőt 1956 karácsonyán is feldíszítették
Detail of the temporary exhibition “Our Past, 1948-1956”: the artificial pine tree, made of goose feather, was also decorated on the Christmas Eve of 1956*

mese felolvasására, eljátszására is. A kiállítás anyagából CD-rom készült; ezeket a kerületi oktatási intézmények között osztották szét. 2007 őszétől a CD-t meseajánló bibliográfiával (mely eszközök, milyen mesében szerepelnek), illetve további tárgyak fotójával és rövid leírásával bővítik ki.

A fenti két kiállítás követendő példája egy kiállítóhely nélküli muzeális intézmény tudatos és lelkes feladatvállalásának, az öt éve stabilan 12 ezer körüli, illetve a feletti éves látogatószám pedig a körülményekhez való sikeres alkalmazkodásnak.

From the First Collecting to the „Fabulous Objects”

The only museum of the 18th district of Budapest celebrated the 50th anniversary of its establishing last year. Two unique exhibitions were arranged with which the museum commemorated its establishing and the history of the district. The first one called “Our Past, 1948-1956”, presented the 8 years of every day life of the inhabitants of the district, the second one, titled Fabulous Objects covered a theme much closer to the world of children. Objects from the collection of the museum were displayed, connected to folk tales, arranged according to certain subject-matters. The tools of cooking, washing, weaving and spinning, shoemaking or agriculture were all played important parts in the show.

A Nagyatádi Városi Múzeum késő reneszánsz ládájának helyreállítása

Kutas Eszter

2006 januárjában kapott megbízást a Szép Mesterségek Restaurátor Kft a nagyatádi múzeum tulajdonában lévő XVII. századi kelenyeláda restaurálására. A konkrét munkák megkezdését alapos felmérés, állapotleírás, és költségbecslés előzte meg. A láda története után kutatva kiderült, hogy az korábban a Hochenlohe család kaszópusztai vadászházát díszítette. Feltételezhetjük, hogy eredetileg a család valamelyik kastélyának bútorai között szerepelt, és csak a láda divatjának elmúltával került a vadászházba. 1945 után a láda egy környékbeli erdész tulajdonába került, és ő ajándékozta a múzeumnak.¹

A láda helye a magyar bútorművészetben

A nagyatádi láda jól illeszkedik a XVII. századi kelenyeládák sorába. A korabeli szóhasználat megkülönbözteti a festett „hímes” és „iratos” díszítésű darabokat, valamint a „rakott művű” vagy „rakottas” ládákat, melyek intarziával borítottak. Ládánk előlapjának ábrázolásai a kelenyeláda szerepet erősítik meg. A két boltív alatt álló szent figurája részben arra utal, hogy első tulajdonosaik katolikus vallásúak voltak. Csak feltételezhetjük, hogy a boltíves mezők figurái a tulajdonosok névadó szentjei lehetnek: evangélista Szent János és Mária Magdolna.² Ugyanakkor összekötheti a

A láda állapota a múzeumba kerülésekor

The stole of the chest vohen taken in to the museum

két szent alakját a közös attribútum. A legenda szerint Szent János hitének bizonyoságaként méreggel telt kehelyből ivott, melyre előtte a kereszt jelét vetette, és semmi sérelmet nem szenvedett. A szokásos ábrázolásnak megfelelően János jobb kezét áldásra emeli, s ettől a baljában tartott kehelyből „kibújik” a kígyó, ládánkon sárkány formájúra stilizálva. A legendának köszönhetően a középkorban a kehely és a kígyó a patikák cégérébe is bekerült, mint ahogyan a közkedvelt Fekete sas vagy Arany sas patika elnevezések is János evangélistára utalnak. Gyógyító vagy kenetes edény vált Mária Magdolna megkülönböztető jelképévé, melyet Krisztus sírjához vitt a holttest balzsamozásához. A szentek egymás felé fordulásával, és jelképek hasonlatosságával talán a házasságra lépő pár kapcsolatát nemesítik meg.

A láda belsejében megmaradt német felirat arról tanúskodik, hogy a XIX. században a ládát még eredeti funkciója szerint használták. A tető belső oldalán ugyanis felsorolják a tárolt textilíákat:

- 15 Stück Forháng
- 14p. Fenster Hängers
- 8 Stück Tür Forháng 3 Kurze
- 9 Leiner Decke gestickt
- 13 gestickte unbeschlichtiche(?) Decke.³

A láda szerkezete és formái az Észak-Magyarországon az 1600-as években készült ládákkal mutat rokonságot. A bútor készítői egy reneszánsz épület formájából indultak ki, melynek homlokzatát oszlopok és boltívek tagolják.

Hasonló ládákkal találkozunk a XVII. századi szepességi bútorasztalosok munkái között. A mintaként szolgáló előképek az antik római építészet formakincsében lelhetőek föl. A közkedvelt „colosseum motívum” csaknem minden korabeli ládán és szekrényen megfigyelhető.⁴ Ennek lényege, a támaszgerendás és az íves rendszer egyéves komponálása boltívvel és a falszakaszokat tagoló áloszlop-rendekkel. Így jelenik

meg ládánk homlokzatán a négy nagyobb pilaszter mellett négy keskenyebb kísérő pillér. Ezeket nyugszik a boltíveket tartó vállpárkány. A nagy pillérek fejezete a triglif-es-metopés dór párkányzatra emlékeztet. A láda díszítőmotívumai is a XVII. század bútorművészetének megfelelőek. Az ún. „beschlagwerk” motívumok borítják a díszített felületeket, amelyek a fémveretek formáiból képeznek díszítőmotívumokat.⁵ Olyannyira vereteket imitálnak ezek az intarziadíszek, hogy a szegecseket, amelyekkel az eredeti vereteket rögzítették, szintén falemezecskékből kivágva, beapplikálták a díszekbe. A négy nagyobb pilaszter betétmezői közvetlen rokonságot mutatnak egy Észak-Magyarországról való kisláda tetődíszével. Ez a motívum, melybe rejtetten állatfigurák és groteszkek simulnak a levélindák közé, tipikusan reneszánsz ábrázolás. Mind a két láda készítője valószínűleg mintakönyv alapján alkotta meg a díszítményeket.

A többször átalakított láda jelenlegi méretei: szélessége 78 cm, magassága 60 cm, hossza 170 cm. A tetőt a ládatesthez két ónozott vaspánt rögzíti. Belül baloldalt ládafia található, és alatta egy, kesőbbiekben beépített osztott polc. Az egész bútort fenyőfából készítették, a külsejét keményfával és nemes faanyaggal borították. A legtöbb információt a homlokzata hordozza. Nemcsak azért, mert a ládának ez a része a legdíszesebb, hanem itt történt az évszázadok elteltével a legkevesebb változtatás. A három fő részre osztható láda előlapjának középső részét a kulcslyuk és az azt körülvevő pajzs foglalja el. Két oldalán felül íves mezőkben a női és a férfi szent figuráját találjuk. Itt meg kell említeni a különlegesen szép motívumot, amely a boltívek két-két oldalának ívháromszögeit díszíti: középen kettős tulipánnal megrajzolt szimmetrikus indadísz, amely magyar motívum, és a „beschlagwerkek” mellett hatásosan egészíti ki a díszítményeket. A mezőket két oldalról pilaszterek határolják, melyeket szintén veretmotívumok ékesítenek. A láda oldalai ugyancsak keményfával borítottak, s két kovácsoltvas fogót helyeztek rá, melyvel mozgatták a ládát.

A láda fenyőfából készített vázát fecskéfarok fogazással kötötték egymáshoz, melyeket minden oldalról (kivéve a hátoldalt) eltakar a nemes faborítás. A tetőn csupán két négyzet alakú kazetta maradt meg, melyeket sötétbarna színű fa keretéz. Ezeket a fenyő alapba süllyesztették be, és csak töredékesen kerültek elő.

Ládakészítő műhely az 1600-as években
Chest-maker workshop in the 1600s

A faberakás technikái

A láda homlokzatán az intarzia módszerének három változatával is találkozunk. Az egyik fajta berakás esetében két különböző színű és anyagú vékony falemezt egymásra helyezve egyszerre fűrészeltek ki, majd ezeket újrakták össze, hogy a sötét fába a világos betétet és a világosba a sötétet helyezték el. Az így összerakott mintát ragasztották fel a megfelelő helyre. Ezt a technikát figyelhetjük meg a pilaszterek középdíszeinél.⁶

Már a késő középkorban feltűnik a kétféle fából készített szegélydísz, amely esetünkben a fekete ében és a világos jávor kontrasztját használja ki. Mindkét fából vékony csíkokat vágnak, és ezeket egymáshoz ragasztják. Az így kialakított csikozott lemezt keresztbe fűrészelték úgy, hogy a leeső darabban négyzetes formájú sötét és világos mezők váltakozzanak. Több ilyen csík összeillesztésével sakktábla mintát tudtak elérni. A szegély kialakításánál a sakktábla mintát változtatták a csíkos elemekkel, s ez utóbbiak rendre hosszabbak voltak. Az összerakásnál gondosan ügyeltek arra, hogy a sötét mező mellé mindig világos kerüljön, beleértve a sarkok 45 fokba vágott találkozásait is. Mivel ez a fajta bordúr hosszú időn át jellemzi a legkülönfélébb asztalosmunkákat, felmerült annak lehetősége, hogy külön iparágként készítették ezeket a szegélydíszeket. Elsősorban az erdélyi reneszánsz alkotásokon figyeltek meg restaurátorok pontos méretazonosságokat a Szászföld gyakran távol eső helyein.⁷

A láda két figurájánál megfigyelhetjük, hogy az intarzia vágott széleinél a lemezek sötétebb tónusúak. Az intarziakészítők által satírozásnak nevezett technika a XVIII. században érte el virágkorát, de a mai kereskedelmi termékeken is találkozhatunk vele. Készítését jól ábrázolja J. A. Roubo 1772-ben megjelent könyvének egyik metszete. A gyalupadra állított kis tűzhelyen homokot izzítottak egy vaslábasban, és az asztalos hosszú fogóval tartja a kifűrészelt lemez szélét a forró homokhoz. Túl azon, hogy a lemezek széléit pörköléssel hangsúlyozták, amely sokat segít az alakok megjelenésén, az egyes részeket – testfelületek, ruha, köpeny stb. – más-más színűre pácolták. A falemezeket, annak ellené-

re, hogy majd mindegyik hársfából fűrészelt, különböző színű pácokban főzték, és csak ezután vágták őket megfelelő formájúra. Háttérként függőleges szálirányú, egyszínű világos falemezt alkalmaztak.

Az intarziák bemutatása után foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel, hogy milyen lehetett a láda eredeti megjelenése? A korunk ránk maradt kelengyeládáinál azt látjuk, hogy a hasonló felépítésű darabok általában egy ún. zsámolyon állnak. Egy elméleti rekonstrukció megalkotásához mindenképpen a láda fenéklemezét kell tüzetesen megvizsgálnunk. Azt látjuk, hogy a vastag fenyődeszkából készített fenéklemezt kovacsoltvas szögekkel rögzítették a ládához. Ugyanakkor néhány facsapolásra utaló nyomot is találtunk. Egészen biztosak lehetünk abban, hogy ehhez az alsó lemezhez nem csatlakoztak lábak, mivel semmilyen illesztésre utaló nyom nem maradt. Szemügyre véve azokat a ládákat, amelyek egy alsó építményhez csatlakoznak, azt tapasztaljuk, hogy a két rész szilárd kötések nélkül illeszkedik egymáshoz. A felső ládárész leemelhető az alsó lábazati építményről, ám ennek ellenére szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Ezt úgy érték el, hogy a zsámoly felső profillécei mintegy keretet alkottak, amelybe a láda fenéke beleült. A nagyatádi láda fenéklemezének kialakítása megenged egy ilyen szerkezetű megoldást. Amikor kísérletet teszünk a zsámoly elméleti rekonstrukciójára, elsősorban az a szándék vezet bennünket, hogy

egy XVII. századi láda illúzióját nyújtsuk a múzeum látogatóinak, de az új és a régi rész világosan elváljon egymástól.

A kelengyeláda történetének második korszaka

A kelengyeládák, mint ezt sok példa mutatja, az évtizedek, évszázadok múltjával sem veszítettek jelentőségükből. A házasulandó gyermekek, unokák gyakran örökölték a kiemelten szép, műves kelengyeládákat, és kisebb-nagyobb átalakítással aktualizálták a kornak és az új tulajdonos igényeinek megfelelően. A mi esetünk erre nagyon jó példa. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha a ládafedél belsejében megmaradt leltárszerű felsorolást és a különböző átalakításokat azonos időpontra helyezzük. Részben a

Az ún. "beschlagwerk", veret motívum
The so called "beschlagwerk" motif

szöveghez használt írásmód, és a historizáló szellemben végzett változtatások a XIX. század második felére jellemzőek. Ebben a korban az eredeti megjelenés még nem játszott szerepet az átalakításnál, de a láda stílusa már irányadónak számított az új neoreneszánsz formák és színek kialakításához.

A legerőteljesebb változtatás a láda tetejét érintette, talán éppen azért, mert ez használódott el a legjobban. Itt olyan alapvető átalakításokat végeztek, hogy az eredeti szerkezetre még csak következtetni sem tudunk. A tetőn lévő eredeti díszléceket eltávolították, azoknak a töredékeknek a kivételével, amelyeket a restaurálás során megtaláltunk. Ezek a léctöredékek a sima felületű tetőbe voltak besüllyesztve. Az átalakítás során fenyőfából olyan széles díszléceket készítettek, amelyek eltakarták a régi minta maradványait. A profillécekből két kazettaformát

alakítottak ki, melyek nem egyszerű négyzetformát mutatnak, hanem tördelt, ki-be ugró oldalakat formáznak. Így kialakult nyolc olyan sarok, amelyre a házasság dátumát és a nevek kezdőbetűit ráfesthették. Az évszám-ból szerencsénkre a két középső szám maradt ében, a 8-as és 6-os, vagyis az 1860-as években történt a láda felújítása. A szignóból két német gót betű maradt meg, ami esetleg a későbbi kutatásokat segítheti.

A láda tetejének egész felületét festették az akkor használatos kék és piros színekkel. A pigment-vizsgálatok, azt mutatják, hogy a pi-

A kész rekonstrukció
The completed reconstruction

ros pigment cinóber, a kék pedig mesterséges ultramarin, ami a kornak teljesen megfelel.⁸ A kazetták belső sarkai az átellenes oldalakon sablonfestéssel díszítettek. Ezt a cinóberrel sablonált sarokmintát ötletesen a láda elejét díszítő eredeti, és a már korábban említett kettős tulipános sarokmintáról másolták le. Ez akkor derült ki, amikor lemásoltuk pausz-papírral az elég kopott mintát a tetőről, majd a hiányait kirajzoltuk. Igen szellemes és kézenfekvő megoldásnak tartom, ami lehet, hogy az asztalosmester ötlete volt, de az is lehetséges, hogy a tulajdonos kérte erre, s ezzel is a kontinuitást hangsúlyozta. A láda elején nem találunk erre a korszakra utaló fakiegészítéseket, de az ún. építészeti elemeket – oszlopfőket, vállpárkányokat, triglifeket –, amelyek tölgyfából készültek, és nem borította őket intarzia, átfestették piros és kék színnel. Az oszlopfők tetejét vékony fehér-piros, illetve fehér-kék csíkozással tették változatosabbá.

Szerkezetileg is bizonyos átalakításon esett át a láda. Talán a régi zárat már nem tudták kijavítani, így azt leszerelték, és egyszerűbb megoldást kerestek a zárhatóságra. A tetőre vaspántot készítettek, amelyhez hasonlót a korabeli, 1800-as években készült ládákon alkalmaztak. A láda elején a régi kulcscímer fölött az intarziás dísz közepébe nagy lukat fúrtak, ide helyezték a kampót, amelyre rácsukódott a hajlított vaspánt. Ebbe már egyszerű volt egy lakatot tenni, amellyel lezárhatták a ládát.

A láda restaurálása

A ládát sokáig meglehetősen rossz körülmények között tárolták. Az évek alatt ráakódott szennyeződéstől meg kellett szabadítanunk.

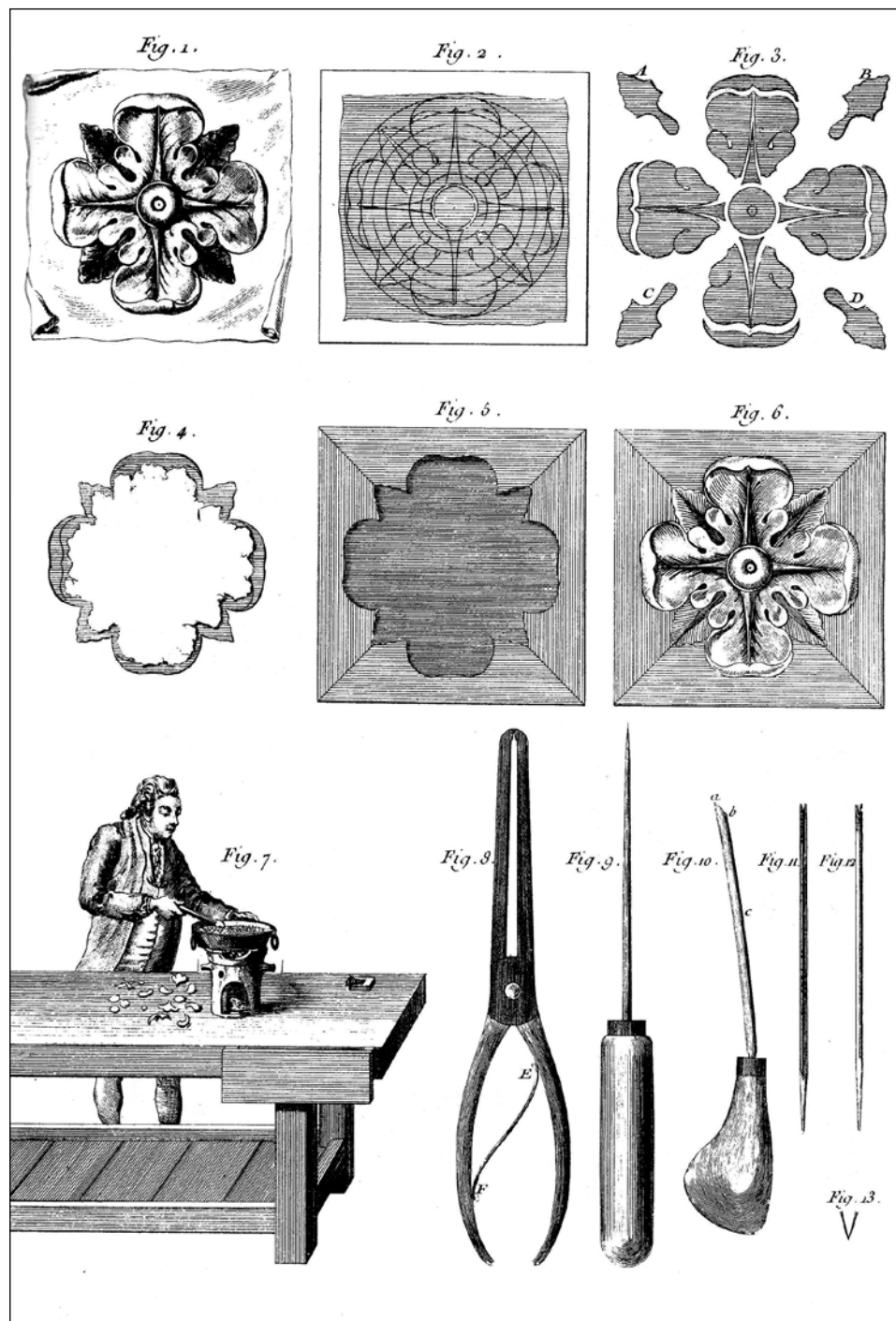
Először porszívóval eltávolítottuk a rágcsálók nyomait, majd enzimes tisztítószerezelle oldottuk a mechanikusan el nem távolítható piszkot. A tetőről az 1800-as években rákerült díszítőmennyeket óvatosan lebontottuk. Erre azért volt szükség, mert nagyon sok helyen mozogtak, tisztításuk és visszaillesztésük csak úgy volt lehetséges, ha először lefejtjük a helyükről, majd a hátoldalukon lévő előregedett csontenyvet eltávolítjuk. Az így kapott tiszta felületeket már vissza tudjuk illeszteni. Csak azokat vettük le, amelyek sérülésmentesen leszedhetők voltak.

A láda minden részén a hiányzó faelemeket a megfelelő faanyaggal pótoltuk. Az előlapon lévő plasztikus elemek tölgyfából

készültek. A faberakások faanyagát megvizsgálva kiderült, hogy szinte mindegyiket hársfából készítették. Egyedül a pepita bordúrt hozták létre nemes fából, ében vagy paliszander filéket használva hozzá. A hiányzó hársfaelemekhez hasonló vastagságú hársfaanyagot diófa pácban főztük addig, amíg a megfelelő színárnyalatot megkaptuk. A bordúrhöz legyártottuk jávor- és ébenfából a ragasztott lemezeket, majd ezt felszeletelve pótoltuk a hiányzó részeket.

Konzerválás, szerkezeti megerősítés. A láda faanyaga nem volt korhadt, rovarrágott, kivéve a fenékdeszkát, és láda alsó részét, amely a fenékdeszkával érintkezett. Itt a rágcsálók nyomain kívül gombás része-

Metszet J. A. Roubo 1772-ben megjelent könyvéből, intarziakészítő
Woodcut from J. A. Roubo's book published in 1772, inlay-maker

A XIX. századi
átalakítás
kiegészítése
The addition
of the 19th century
modification

A láda „zsámolyának”
első rekonstrukció
rajza
The first
reconstruction sketch
of the “stool” of the
chest

ket is találtunk. Elvégeztük ezek konzerválását *Embaleum LX Hártend* fakonzerváló anyaggal, amely segít kikeményíteni a belső szerkezetében meggyöngült faanyagot. A hiányzó részeket megfelelő vastagságú fenyődeszka beszabásával pótoltuk. A kiegészítéseket facsapokkal rögzítettük a láda oldalaihoz. A láda alja eredetileg nem volt enyvezve, úgyhogy mi sem ragasztottuk. A láda oldalai fecskefark fogazását, ahol ezek széthúzódtak a száradástól, óvatosan összehúztuk, s így stabilabbá tettük a kötést. A láda két „bütü”-jét borító keményfalemezeket, melyek a láda vasfogantyúit veszik körül, visszarakasztottuk, és kisméretű faszögekkel rögzítettük a hordozóhoz.

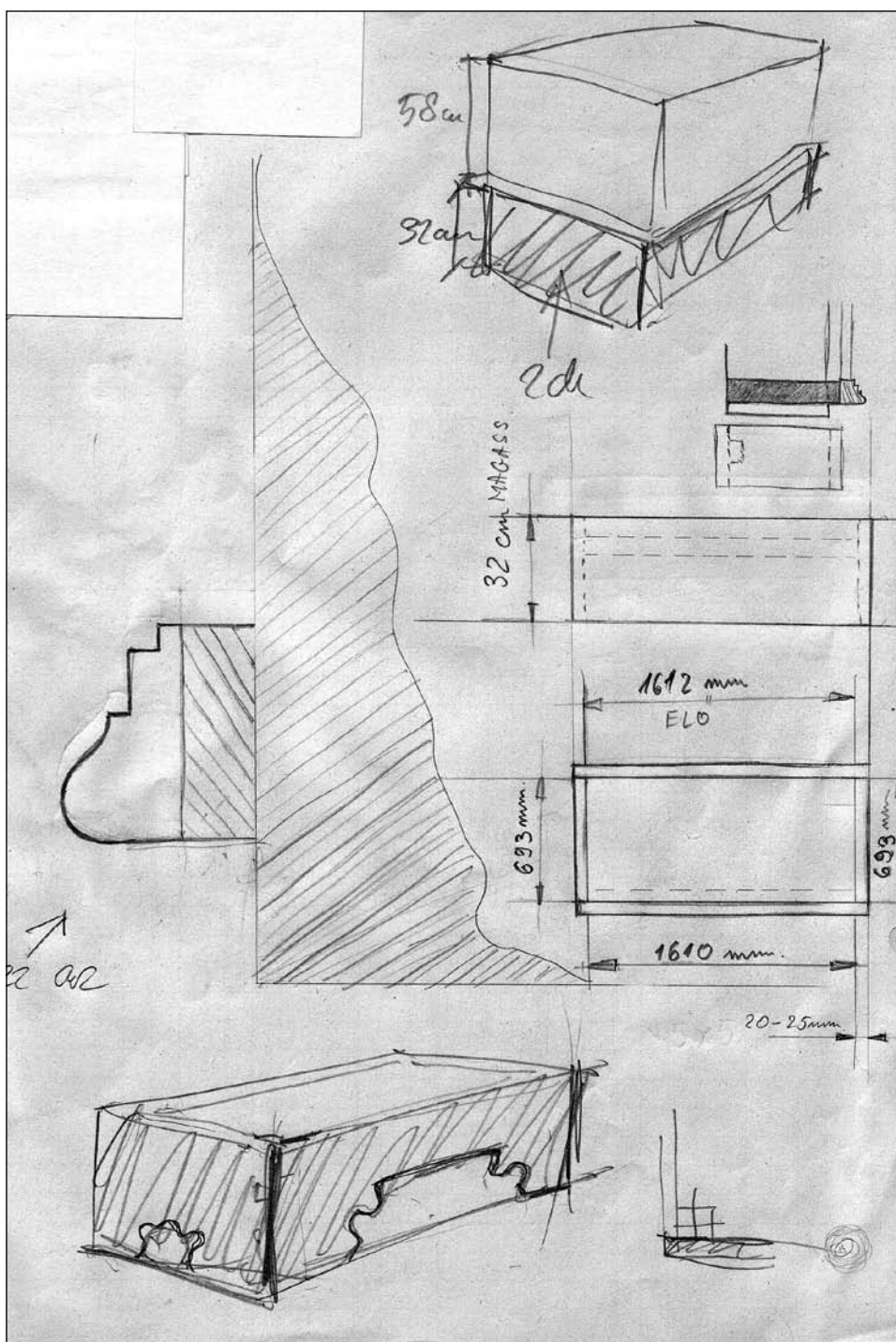
Intarzia kiegészítések. Az intarziák is ott sérültek meg leginkább, ahol a faanyag elfertőződött, illetve ahol átalakításokat végeztek a ládán. A legtöbb kiegészítést a pilasztereken körülfutó bordűrökön kellett elvégezni. Ehhez a már fentebb említett technikával legyártottuk a kiegészítéshez szükséges lemezeket, majd nagy türelemmel visszarakasztgattuk a hiányzó helyekre. Természetesen először itt is a hordozó anyag hibáit kellett korrigálni száraz fenyőfával, majd amikor elkészült a stabil alap, akkor beilleszteni az intarziát. Száraz hársfából lemezeket készítettünk. Ezeket páclében addig főztük, amíg a megfelelő színeket elértük. A falemezeket száradás után beszabtuk a megfelelő helyre, ahol ezek hiányoztak, majd meleg enyvvvel rögzítettük. Így fokozatosan elkészültek a pótlások.

Színezés. Több konzultáció után úgy döntöttünk, hogy a láda homloklapján a második korszakban rákerült átfestéseket megőrizzük, mivel hozzátartozik a láda történetéhez, és kapcsolatban áll a láda tetejét teljesen átalakító korszakkal. Ha eltávolítanánk az elejéről az átfestést, nagyon idegenül, és indokolatlannak hatna a tető megjelenése.

Zsámoly, és szegőléc rekonstrukciója. A láda alját ért komolyabb sérülés azt is eredményezte, hogy az eredeti szegőléc, amely lezárta formailag a láda alját, teljes mérté-

kig hiányzott. A megjelenéshez és a láda alsó traktusának visszaállításához feltétlenül szükség van a szegőléc rekonstrukciójára. Ennek megtervezésében segítségünkre volt a pilaszterek fejezete. A sok analóg darabot végignéve, mindenhol azt tapasztaltuk, hogy a fejezet és az alsó szegőléc formailag szoros rokonságot mutat. Így megrajzoltuk az alsó díszlécet az adott méretnek megfelelően, és tölgyfából legyártottuk. Rögzítését faszögekkel végeztük. A zsámoly rekonstrukciójára a teljesebb megjelenés és a kiállíthatóság érdekében volt szükség. Szintén az analógiákat hívtuk segítségül a tervezésnél, s ennek megfelelően építettük fel ezt az alsó traktust, amelyen ül a restaurált láda.

A láda felületkezelését viaszos bevonattal végeztük. A bevonat egy rész karnauba-vi-

A rekonstruált „zsámoly” – The reconstructed “stool”
Fotók – Photos: Kutas Eszter

aszt (pálmaviasz) és két rész méhviaszt tartalmaz. Vékony rétegben hordtuk fel a láda egész felületére, majd száradás után finom kefe és szösmentes textilanyag segítségével felfényeztük. Ez a bevonat azon túl, hogy

védi a felületet a külső hatásoktól, feltüzésíti a színeket, és kellemesebb megjelenést ad a műtárgynak.

A láda restaurálásában Fogarasi Csongor segédrestaurátor vett részt, akinek ezúton mondunk köszönetet.

Jegyzetek

¹ Hauptman Gyöngyi néprajzkutató szíves közlése.

² Szilárdfy Zoltán művészettörténész szíves közlése.

³ Magyarul: 15 darab függöny 8 darab ajtó függöny 3 rövid 9 hímzett len terítő 13 hímzett terítő.

⁴ Zádor Anna: Építészeti szakszótár. Budapest, 1984. 28.

⁵ Vadászi Erzsébet művészettörténész szíves közlése.

⁶ Kovalovszki Júlia: Gótikus és reneszánsz bútorok. Corvina, Budapest, 1980.

⁷ Mihály Ferenc restaurátor szíves közlése

⁸ Sajó István kémikus (MTA Központi Kémiai Kutató Intézet – Pordiffrakciós Laboratórium) vizsgálati eredménye, és szíves közlése.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

The Restoration of the Late Renaissance Chest of the Nagyatád Town Museum

The restoration of the 17th century trousseau chest kept in the museum of Nagyatád started in January 2006. The work was preceded by a thorough survey of the chest, including its history. The researches revealed that it was kept in the hunting lodge of the Hochenlohe family in Kaszópusztá. It is most probable that originally the chest had been among the furniture of one of the family's mansions and only later was taken to the hunting lodge. After 1945 the chest became the property of a hunter from the neighbourhood and it was he, who donated it to the museum eventually. The author gives a detailed account of the restoring of the chest.

A Ludwig Múzeum látogatóinak elvárásai egy felmérés tükrében

Fáykiss Katalin – German Kinga

Ami a kiállítási tartalmak és műalkotások közvetítését illeti, a magyarországi kiállítótérek, múzeumok kurátorai és vezetői kétféle beállítódással rendelkeznek: sokan bíznak a műtárgyak aurájában, szépségében és a kiállításokat elsősorban a „szakmának” szánják. A másik, a progresszívebb csoport, empátiával és felelősségtudattal rendelkezve, nagyon komolyan veszi a múzeumok azon küldetését is, hogy nevelő és szolgáltató intézményként, valamint a látogatókért folytatott kemény harcban, a közlendő értékeket, tartalmakat olyan formában mutassa be, és olyan módszertannal közvetítse, ami a különböző szintű és arányú megértést szolgálja. Európában már nem e két beállítódás „harca” folyik, hiszen a látogatók megnyerése már régen az egyik legfontosabb múzeumi célkitűzés. A diskurzus inkább a közvetítés formáinak típusai mentén folyik, az arányok, a lehetőségek körül. A nehéz és sokrétű múzeumpedagógusi szakmát már „nem illik” lenézni vagy megkérdőjelezni, a legtöbb múzeum önálló művésztközvetítő részleget és állandó külső munkatársakat tart fenn.

Lényeges, hogy a múzeumpedagógiát és a kortárs művészetet érintő kérdések nem csak e szaklap hasábjain vagy a már hagyományt teremtő Múzeumpedagógiai Évnyitókon, hanem akár alternatív fórumokon, mint például az *Index* 2007. júniusi számában is teret kapnak.¹

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem művészettörténész hallgatóinak egy része 2007 márciusában és áprilisában² felmérést készített a Múzeumpedagógia II. című speciális

kollégium keretein belül. A felmérés célja az aktuális múzeumlátogatási szokások megismerése volt, és a már kiértékelt Múcsarnok, Ernst Múzeum és Kiscelli Múzeum helyszínei után³ most a budapesti Ludwig Múzeumra esett a választás.⁴

A vizsgálat eszköze a már használt, standardizált kérdőív volt, mely 21 zárt és egy nyitott kérdést tartalmazott.⁵ A kérdőív első fele (1–16. kérdésig) a múzeumlátogatási elvárásokra és szokásokra irányult, a második (17–21. kérdésig) pedig a látogató személyére utaló kérdéseket tartalmazott. A 22. nyitott kérdésként a látogató megjegyezhetette saját észrevételeit.

Igen feltűnő jelenség az, hogy a megkérdezettek nagy része külföldi állampolgár volt (46%).⁶ A következő jelentősebb csoportot a budapesti lakosok (38%) alkották, s elenyésző volt azok száma, akik messzebről, esetleg vidékről érkeztek (7%). E tekintetben helyes döntés volt a magyar nyelvű kérdőívet angol és német nyelvre lefordítani, hogy a külföldieknek is legyen lehetőségük válaszolni a kérdésekre egy kortárs művészetet bemutató magyar múzeummal kapcsolatban. A külföldi látogatók nagy száma eredményezhette, hogy a kérdőívet kitöltők közel 70%-a most járt itt először, s csupán 16% mondhatta el, hogy már járt itt korábban.

Az ismertség forrásával kapcsolatban kijelenthetjük, hogy a legjobb „reklám” továbbra is a barátok, ismerősök, rokonok ajánlása, de a Ludwig Múzeum szórólappjai és programfüzetei is jelentősen növelik a látogatók számát (24%). Az igényes honlapon információkat szerezhettünk az aktuális kiállításokról, megtalálhatjuk a különböző programokat, és akár a korábbi

helyszínű Ludwig Múzeum honlapját is megnézhetjük. Ezt az információs csatornát közel annyian használták, mint a hagyományos hirdetések printmédiákban vagy a rádióban, televízióban (11% és 13%).

A legtöbben nem egyedül, hanem baráttal, ismerőssel érkeztek (42%), partnerükkel is sokan, (31%), de csupán 3% volt az, aki gyermekét is elhozta magával. Személyes tapasztalat, hogy ebbe a 3%-ba a 25–35 év közötti „gyermekek” is beletartoztak, pedig a kisebb korosztályt sem kéne óvni a kortárs művészettől. Megjegyzendő, hogy a kisgyermekes családok talán inkább a gyakori családi programokra koncentrálnak és ezeken jelennek meg.

Érdekes, hogy azonos azok aránya, akik tudatosan, előre megtervezték a LUMU meglátogatását és azoké, akik spontán döntés alapján sétáltak be az épületbe és a kiállításokra (31%–31%). Informáltság tekintetében szintén közel fele-fele arányban oszlanak meg a vélemények. 48% pontosan nem tudja, hogy itt mit állítanak ki,⁷ ám 52%-nak vannak előzetes információi a Ludwig Múzeum kiállításairól kapcsolatban. Közel 70% választotta látogatása megvalósítására a BKV járműveit.

Örömmel tapasztalható, hogy a válaszadók több mint fele azzal a szándékkal érkezik, hogy körülbelül 1–2 órát tölt majd el a múzeumban, vagyis bő időt szán a látogatásra. Így rengeteg lehetőség nyílik a különböző igények kielégítésére, melyekről a későbbiekben ejtünk szót. A többség, érkezésekor, kifejezetten számol írott anyaggal, mellyel hiányos ismereteit bővítheti: 61% szereti az ingyenes, akár elvihető, rövid, magyarázó szöveges lapokat,

36% várja el és szívesen olvassa az általános információkat közlő falszövegeket, paneleket. Nagy igény lenne a koncentrált tartalmakat közlő vezető füzetekre is. Sőt, 26% akár egy rövidebb filmet is megtekintene a kiállított tárgyakról vagy az alkotóról.

A múzeumpedagógiai igényeket vizsgálva kiderült, hogy a látogatók 45%-a nem szeretne tárlatvezetést vagy speciális foglalkozást igénybe venni, míg 33% mégis mutat egyfajta érdeklődést a különböző programok iránt. A többiek bizonytalanok, tehát a potenciálisan megszólíthatók táborát képezik. Azok aránya, akik mégis hajlandók lennének pénzt is fordítani a múzeumpedagógiai ajánlatokra, meghaladja a nemmel válaszolókat, így igénylő potenciál azoknál is feltételezhető, akik még elzárkóznak a közvetítés általuk ismert formáitól.⁸ A múzeumpedagógiai szolgáltatásokra fordított anyagi hozzájárulások középaránya 950 forint.

Nagy igény van a sokféle tárgyat és könyvet árusító múzeumi bolt meglérére is, a válaszolók negyede akár 3.000 forintot is elköltene ott, de akadnak olyanok is (19%), akik bármekkora összeget kiadnának, ha megtetszene nekik valami.⁹ Elképzelhető lenne tehát iparművészek és dizájnerek konkrét felkérése a múzeumi boltban kapható tárgyak elkészítésére.

A megkérdezettek fele-fele arányban szeretnének élményekben gazdagodva *kikapcsolódn*, vagy *általános műveltségüket* növelni. A látogatók több mint fele (60%) várja el egy kiállítástól a látványosságot, sokan fontosnak tartják azonban a közérthetőséget is (29%), és azt, hogy tudományos alapokra épüljön. Ezek a válaszok is azt mutatják, hogy a kiállítótér a pozitív konnotációk tere, ami alatt a látogatók egyenlő mértékben igénylik az élményszerzés lehetőségét és a tudástartalmak széles körű elsajátítását. A Ludwig Múzeum látogatói tehát mindkét aspektust, szolgáltatást elvárják a háztól.

A visszatérő látogatók közül csupán hárman gondolták úgy, hogy élnek az utolsó pontban szereplő kritikai véleménynyilvánítás lehetőségével. Tekintve a megjegyzések alacsony számát, ezúton közöljük őket:

– „*Nem kéne beépíteni a színház és a múzeum környékét, ritka a sok szabad tér Pesten. Nagyon kellemes és speciális hangulata van*” (20–29 év közötti nő).

– „*A ruhatár szélén elhelyezkedő művirágot ízléstelennek tartom*” (15–19 év közötti fiú).

– A harmadik vélemény a múzeum megközelítésével volt kapcsolatban. Egy 40–49 év közötti német férfi nehezen találta meg a múzeumot, tekintve, hogy nincsenek kitéve táblák, melyek segítenék az eligazodást.¹⁰

Összességében, a LUMU esetében is,¹¹ egy magasan képzett, művelt múzeumlátogató körről beszélhetünk, ugyanis a megkérdezettek több mint fele évi öt alkalomnál gyakrabban jut el múzeumba, és közel 80%-uk rendelkezik (vagy fog hamarosan rendelkezni) főiskolai vagy egyetemi diplomával. 2% megy el csupán évente egyszer múzeumba, kiállításra, és szintén alacsony azok száma is,

akik csak érettségivel vagy szakiskolai végzettséggel rendelkeznek.

A látogatók többsége (51%) a 20–29 éves korosztályba tartozik,¹² csak 6% kerül ki a nyugdíjasok köréből, és sajnos a 19 év alattiak száma is rendkívül alacsony (8%).¹³ Ha a 30–39 és a 40–49 évesek nagyobb számarányú csoportjait összeadjuk, akkor ők állnak – közel 29%-kal – a második helyen. Pozitívumként értékelhetjük, hogy a látogatók foglalkozását illetően a tanulók és egyetemi vagy főiskolai hallgatók után a magáncégek alkalmazottjai, majd pedig az alkalmi munkából élő személyek következnek a sorban. Ez is azt mutatja, hogy a múzeumnak rendkívül széles réteg igényeit kéne kielégíteni, hisz minden társadalmi rétegben felfedezhető vagy mobilizálható a vonzódás a művészetek iránt.¹⁴ A kortárs művészettel szembeni averziókat és távolságtartást csak egy tudatosan koordinált, intézmények közreműködésén alapuló, és az állami, valamint a magánszféra támogatási potenciálját kihasználó múzeumpedagógiai attitűddel lehetne enyhíteni.

A Budapest közeli települések lakói, a távolabb élő vidékiek és az alacsonyabb iskolai végzettségűek képezik azt a megszólítható csoportot, amely még egyáltalán nem ismeri a kiállítótereket és intenzív múzeumpedagógiai programjaikat.¹⁵ A nagy számban érkező turisták számára elengedhetetlen a többnyelvű audio-guide-rendszer megléte, esetleg helyben olvasható vagy elvihető teremszövegek magyar, angol és német nyelven. Mindezek nem kisebbítenék a műalkotások „auráját”, de hozzásegítenék a látogatókat informálódási igényeik kielégítéséhez, egy nemzetközi hírű kutató- és szolgáltatóhelyhez illően. Mindehhez sok sikert kívánunk!

Jegyzetek

¹ Index. A művészet helyszínei. No. 46. június 2007. E szám szerkesztője Hemrik László, a LUMU múzeumpedagógiai részlegének vezetője volt.

² 2007. március 20–25; április 11–15; április 17–22. Köszönettel tartozunk a LUMU vezetőségének, mindenekelőtt dr. Néray Katalin főigazgatónak, hogy támogatta projektünket, valamint minden kérdőívésznek, aki hozzájárult a sikerhez. Név szerint: Csókás Noémi, Déri Eszter, Láda Bertalan, Melegh Enikő, Papp Éva, Vikár István, Wieszt Eleonóra, Somogyi Zsófia, Szűcs Boglárka és Zombori Mónika. Köszönettel tartozunk a németországi Bundeszentrale für politische Bildung médiapedagógiai részlegének is, amely ingyen bocsátotta rendelkezésünkre a kiértékelő programot.

³ A három helyszín kiértékelését vö.: German Kinga – Tökési Diána – Dóczy Erika: A kortárs kiállítások közönsége egy felmérés tükrében. In: Magyar Múzeumok 2006/4. Budapest 2007. 3–6. Magyarországon 2006. március 31. óta olvasható az NKA megbízásából készült felmérési akció eredményeinek internetes közzétele. „A látogatóbarát múzeumok elméleti megalapozása” címmel. Letölthető a www.muzeumokmindenek.hu weboldaltól. További magyarországi felmérések csak 2003-ban születtek. Bárdosi – Lakatos – Varga: A kultúra helyzete Magyarországon. Budapest, 2003.

⁴ Művészetek Palotája, 1095 Budapest, Komor Marcell utca 1.

⁵ Az összes, említett helyszínen azonos kérdőívet használtunk, így a továbbiakban az eredmények egymással is összevethetőek.

⁶ Itt jegyezzük meg, hogy az első héten még csak magyar és német kérdőívvel rendelkezünk. Ha már ekkor lett volna angol nyelvű kérdőívünk is, akkor a külföldi látogatók aránya a kiértékelésben elérte volna az 50%-ot.

⁷ Ez a magas arány elgondolkodtató. Sokan lehetnek közöttük olyanok, akik a XX–XI. század művészeit jelenségeikhez nem állnak túl közel, ezért az ő informálásukra is gondolni lehetne.

⁸ Fontos kiemelni, hogy általában sok látogatónak negatív tapasztalata van a szokványos tárlatvezetésekkel kapcsolatban, és így ezt a LUMU-ban sem igényli. De a LUMU esetében az is meggondolandó, hogy a magasan képzett, pl. külföldi látogató tábort nem szeretné szabadidejét vezetéshez vagy foglalkozáshoz kötni, inkább saját maga tájékozódna a látottak és az írott információk alapján.

⁹ Jelenleg egy könyvesbolt üzemel az épületen belül, a bejárat vonzáskörében.

¹⁰ Eredetileg „*Bitte das Museum besser an der Strasse ausschildern. War schwierig zu finden.*”

¹¹ A többi helyszínen is ezzel a jelenséggel találkozunk, de csak az Ernst Múzeumban volt ennyire magas a képzettségi arány.

¹² Itt is tovább erősödött az a felismerés, hogy a magyarországi (és külföldi) magas kulturális affinitással rendelkező látogatók a 20–29 évesek köréből érkeznek, bár ez Nyugat-Európában általában 10 éves eltolódást mutat. Az általunk mért helyszínek közül a Múcsarnokban 72% volt a 30 év alatti látogatók aránya, tehát továbbra is oda megy be a legtöbb fiatal. Különös, hogy míg Nyugat-Európában a nemek megoszlása egyenlő mértékű, és ez a budapesti többi helyszínen is nagyjából megfigyelhető volt, addig ezen a helyszínen jóval magasabb volt a női látogatók aránya (58,5%–45,5%).

¹³ A kérdőívet a 14 év fölöttiek tölthették ki.

¹⁴ Külön kiemelendő, hogy a LUMU önálló múzeumpedagógiai részleggel rendelkezik, mely jól felszerelt gyermekfoglalkoztató teremben, a kiállítóterben és kortárs múzeumpedagógiai szemléletű munkatársakkal dolgozik.

¹⁵ Ezekbe a csoportokba tartozó személyek különösképpen nem hagyhatóak egyedül a műalkotásokkal, hiszen nem rendelkeznek olyan előzetes tudással, ami által kontextualizálni tudnák a műveket, és otthonosan mozognának a LUMU termeiben.

Visitors' Expectations in the Light of a Survey at the Ludwig Museum

The visitor survey of the Ludwig Museum was carried out in March and April 2007 by a group of art history students of the Pázmány Catholic University as part of their course requirements at a Museum Education course. The aim was to investigate current visitor habits, which was done by conducting and analysing questionnaires at the Múcsarnok Art Gallery, the Ernst Museum, the Kiscelli Museum and now the LUMU. The standardised questionnaire was made up of 16 questions on habits and expectations while visiting a museum, there were 5 questions concerning the person (age, occupation, sex etc.) and at the end there was an open question for comments. The questionnaire was available in 3 languages, which resulted in a high number of respondents from abroad. Most of the respondents were first-time visitors, accompanied by family or friends, willing to spend a few hours and some money on their stay, mostly in order to relax or to enhance their general knowledge.

Nemzetközi kapcsolatok

Menekülés Bécsbe. Magyarország 1956 – Flucht nach Wien. Ungarn 1956 Kiállítás a Wien Museumban

Sedlmayr Krisztina

A magyar forradalom ötvenedik évfordulóját az osztrák fővárosban is gazdag programso-rozart köszöntötte. A megemlékezések az ősz folyamán egymást érték, a tanulmányok, kö-tetek mellett pedig több időszaki kiállítás is készült. Erich Lessing megrázó fotóit a Leo-pold Museum tágas alagsori termeiben állí-tották ki. A Collegium Hungaricum Ata Kan-dó magyar menekülteket ábrázoló képeivel várta látogatóit, és részt vett egy másik ki-állítás készítésében is: a *Forradalom, mene-külés, integráció* címmel rendezett tárlat a bécsi belvárosi Porcia Palotában, a Bundes-kanzleramt kiállítótermeiben került megren-dezésre.

A Wien Museum Bécs közelmúltbeli tör-ténetét gyakorta és mindig nagy siker-rel mutatja be a Karlsplatzon álló modern épületében. A nagy érdeklődésre való tekintettel ezúttal is meg kellett hosszabbítania az őszi szezon legfontosabb tárlatát: az 1956-os magyar forradalom bukását köve-tő emigráció bemutatását.¹ Nem csoda, hi-szen a „Flüchtlinge” nagylelkű befogadá-sa, segítése a város mitológiájának szerves része, a múltnak olyan eleme, amire min-den bécsi szívesen emlékezik. A kiállítás tehát egy többé-kevésbé ismert történe-tet beszélt el, pontosított, árnyalt. A ren-dezőket semmilyen elfogultság nem kötötte. Nem akarták cáfolni a bécsi narratívát, de melléállították a sajátjukat is, mely a me-nekültekkel szembeni előítéletekről és tü-relmetlenségről is szól. Nem riadtak vissza a különböző forráscsoportok használatától, keverésétől sem. Emlékeztették a látoga-tót a forradalom és a menekülés Bécsben is ismert históriájára, felidéztek jelképe-it, hangulatát. Amennyiben ezt tartalmilag szükségesnek látták, fontos dokumentu-mok másolatait is az eredeti anyag közé il-lesztették. A „Menekülés Bécsbe” azonban nem az események történetét beszélte el, hanem a forradalomról való beszédet egy lényeges, új szemponttal bővítette: a bécsi magyar emigráció asszimilációjának egyé-ni és kollektív emlékezetével.

A tárlatot évekig tartó gyűjtés és kuta-tás előzte meg. A munka oroszlanrészét a múzeum három munkatársa: Peter E-pel, Werner Michael Schwartz és az „56-os családból” származó Béla Rásky végez-

te. Témájukhoz közgyűjteményekben és családi archívumokban is bőséges anya-got tártak fel. Gyűjtöttek a határ innenső és túlsó oldalán – a tárgyak, fotók és do-kumentumok nagyobbik része kölcsönzés formájában került bemutatásra. A kiállítás valamennyi felirata és a katalógus² teljes szövege két nyelven készült. A plakát és a szórólapok már nyár közepén megjelentek Bécsben, rajtuk fiatal férfi kezében beb-ugyolált csecsemővel a bécsi repülőtéren – a fényképész a továbbutazás előtti pillanatot örökítette meg.

A kiállítás a történeti muzeológia hagy-ományos eszközeivel közelített: sok fotó, korabeli újság, irat, kevesebb, de gondo-san kiválasztott tárgy borította a falakat, töltötte meg a tárlókat. Viszonylag hosszú szövegek és feliratok értelmezték a lát-ványt, és adtak hozzá sokféle külön infor-mációt. A rendezők az anyag egyszerű, ér-telmező megjelenítése mellett döntöttek, a szűkös tér egyébként sem engedett volna mást. A hideg világoskékre festett falak, a puritán tárlók és a fémlapok, melyekre a fotókat másolták, egyaránt az elidegenítést szolgálták. A szikár, szürkés-kék látványt a szövegek személyes tónusa ellenpontozta: a rendezők reflexiói, egyéni szempontrend-szere kivételesen izgalmas kiállítási olvas-mányt eredményezett.

A forradalom és a menekülés drámai he-tei, a várakozás és az ideiglenesség hónap-jai, majd a beilleszkedés évei – ekképpen tagolódt a vizsgált idő. A kiállítás közép-pontjába a szent család Egyiptomba va-ló menekülését ábrázoló olajkép került.³ A bibliai párhuzam az 1956-os magyar emi-gránsok ábrázolásának visszatérő toposza, olyan képi közhely, amely figyelmen kí-vül hagyta, hogy a menekültek többnyire egyedülálló, vagy baráti társaságba ver-ődő fiatalok voltak. A rendezők joggal szá-míthattak a festmény sokkoló hatására: a Schottenkirche oltárképének 1937-ben ké-szült másolata olyan „menekültábrázolás”, melyet minden osztrák látogató elemi isko-lai tankönyvből jól ismer.

Néhány felkavaró filmrészlet a pesti ut-cai harcokról, tucatnyi, számunkra immár jól ismert fotó, többek között a Nemze-ti Múzeum '56-os kiállításának plakátké-pe a ledöntött Sztálin szoborral, valamint az elmaradhatatlan jelkép, a lyukas zászló fogadta a Bécs történetét bemutató állan-

dó kiállításból belépő látogatót. A rendezők természetesen itt támaszkodtak legjob-ban a magyar kölcsönnyagra. Ide került a Nemzeti Múzeum Fényképtárából száрма-zó képek többsége, valamint a Textiltárából a kivágott Rákosi címer és a forradalom nemzetiszínű karszalagja. Ezt a részt gaz-dagította Pinczehelyi Sándor alkotása is, a feliratos utcakövek halmaza a budapesti Ludwig Múzeumból. Mindez persze inkább csak bevezetés, az események, hangulatok felidézése volt. Átlátszó, súlyos műanyag-függöny osztotta a teret ketté, ezen át jut-hattunk a terem nagyobbik, az ausztriai eseményeket bemutató részébe.

Hogyan fogadta Ausztria a csaknem száznolcvanezer magyar menekültet? Kik hagyták el az országot, és milyen indítékok vezették őket? Hogyan történt a beilleszke-dés, melyek voltak az asszimiláció állomá-sai? Ezekre a kérdésekre kereste a választ a kiállítás. Ausztria valóban nagylelkűen bánt a Magyarországot elhagyókkal, akik az 1951-es genfi menekültügyi egyezmény szerint minden különösebb eljárás nélkül, automatikusan jutottak kollektív mene-dékjoghoz. A segítőkészség az első néhány hónapban szinte az egész osztrák társa-dalmat áthatotta, az élelmiszer és ruhase-gélyek már a forradalom napjaiban megje-lentek Budapesten. A határ menti osztrák falvak kiemelkedő szerepet játszottak a menekültek ellátásában. Családok ezrei ad-tak ideiglenes szállást és minden elképzel-hető segítséget a zöldhatáron átkelőknek. A menekülttömeg elhelyezését és ellátását azonban alapvetően állami szinten, első-sorban menekülttáborokban oldották meg. Ezt idézi fel a kiállításban elhelyezett eme-letes vaságy a korabeli gyapjúpokróccokkal a híres traiskircheni menekülttáborból.

Egyesületek és magánszemélyek ver-sengtek a segítségnyújtásban: volt, aki kirándulást ajánlott, sok egyesület kará-csonyi ünnepséget rendezett. Osztrák jó-tékonyasági szervezetek gyűjtötték és jut-tatták el a menekültekhez és az ellátási nehézségekkel küzdő magyar fővárosba a világ minden pontjáról érkező segélyszál-lítmányokat. A kiállításon gazdag fénykép-és dokumentumanyag reprezentálta e ne-mes gesztusokat, sokféle jótéteményt. Két konzervdobozt is bemutattak, a budapesti Kófalvi családban maradt meg az amerikai Vöröskereszt által juttatott jókora ömlesz-

tett sajtós doboz, a kibontatlan tejporost, az amerikai nép ajándékát pedig a Rásky családban őrizgették, Bécsben. Megható fotót láthattunk banánt majszoló magyar gyerekekről, megsárgult újságlapot a bécsi karácsonyi forgatagban önfeledten ámuló „Kohács” családról. A rendezők ugyanakkor felhívták a figyelmet, hogy mindez kitűnő alkalmat adott Ausztriának arra, hogy második világháborús szerepét a világgal feledtetni tudja.

Az első felbuzdulást hamarosan kétkedő hangok követték: képes-e az ország ennyi menekültet ellátni, jogos-e a sokféle kedvezmény, ingyenes juttatás? Megjelentek a kritikus megjegyzések is a kávéházban lebzselő, ingyenélő magyarokról. Ehhez a témakörhöz a Magyar Nemzeti Múzeum egy 1957 tavaszán a bécsi Graben egyik luxusüzletében vásárolt dzsekit bocsátott a Wien Museum rendelkezésére – a divatos ruhadarabot a menekült család itthon maradt tagja számára küldte ajándékba.

A menekültek jelentős része ugyanakkor csak tranzitállomásnak tekintette Ausztriát. Legtöbbször az Egyesült Államokba vágytak, s mivel ekkor a bevándorlók inkább kívánatos munkaerőnek, mint tehernek számítottak, nagy részük valóban kijutott az Újvilágba. A Magyarországot elhagyó csaknem kétszázézer ember tekintélyes része fiatal, nagyobbik része férfi és egyedülálló. Minden adott tehát ahhoz, hogy a háború utáni konjunktúrát kihasználva gyorsan beilleszkedjenek, és egzisztenciát teremtsenek. Bevándorlási kérelem, az USA bécsi nagykövetségén készült fotók, schwechati várakozás, majd 1958-ból egy másik kép: fiatal magyar nő immár Marylandben áll mosolyogva autója mellett. A Nemzeti Múzeumban ehhez is került egy sokatmondó tárgy: „Schwechater” sör-alátét, rajta magyar búcsúfelirat és immár „Thomas” aláírás.

Térkép és pontos adatok tájékoztatták a kiállítás látogatóit a befogadó országokról és a menekültek számáról. Néhány fénykép, dokumentum és tárgy utalt az '56 utáni magyarországi helyzetre is: Kádár János baboskendővel a fején horgászik a Balaton-parton, a Munkásőrség emblémájával díszített kávéskészlet – a szocializmus e pár bornírt aprósága persze kevés volt ahhoz, hogy ezt a történetet elbeszélhesse. A rendezőket amúgy is jobban érdekelt az osztrák társadalomnak és politikának a magyarországi eseményekhez és a menekültek kérdéséhez való viszonya. A dokumentumok tükrében érzékelhettük, hogy a pártok és a különböző szervezetek miként ítélték meg a magyar forradalmat és annak következményeit.

A kiállítás társadalomtörténeti szempontból legizgalmasabb része az Ausztriá-

ban maradt csaknem tizennyolcezer ember sorsát vázolta, azt a folyamatot, ahogyan a magyarok észrevétlenül a többségi társadalom részévé váltak. Iskolai és egyetemi értesítők, munkakönyvek, lakáskérvények az első időkből – megannyi emléke annak az igyekezetnek, amely a beilleszkedésre, boldogulásra irányult. Az emigránsok a következő évtizedekben a befogadó ország megbecsült állampolgárai lettek. Elsajátították nyelvét, de megőrizték a sajátjukat is: az '56-os családokban többnyire két-nyelvű gyerekek nevelkedtek. A hatvanas évek közepén a magyarországi családtagok meghívólevéllel látogatást tehettek „nyugatra távozott” rokonaiknál. Erre utalt a kiállításban az a fotóalbum, amely egy kettőszakadt család első találkozását örökítette meg 1964 nyarán Bécsben. A fiatalasszony a két gyerekkel utazott, az apa abban az évben nem kapott útlevelet. Mégis ez a felirat került az album első oldalára: „Egy szép nyár emlékére...” A kapcsolattartás az évtized előrehaladtával intenzívebbé válhatott, a hetvenes évektől „a bécsiek” ebben a családban is rendszeresen látogatást tettek Budapesten.

A rendezők – és ebben elsősorban a témát „belülről” ismerő Ráskyé az érdem – számos érzékeny megfigyelést tettek a magyar identitás őrzésének formáiról. A Magyarországról küldött ajándékok között rendre előfordultak a népművészeti tárgyak, a hungaricumnak tekinthető élelmiszerek, a gyerekeknek szánt „kötelező olvasmányok”. Közülük a kiállításba egy konyakos-meggyes doboz került, azé az édességé, melynek minősége otthonról ajándékozáásra alkalmasnak tűnt. A magyar népművészeti tárgyak az emigránsok otthonában jellemzően helyet kaptak. A Rásky család modern lakásába is ajándékként került a kalotaszegi írásos párna, egykori budapesti otthonukban sem használati, sem díszítő funkcióban nem volt magyar népi tárgy. Egy másik emigráns család esslingi (Bécs külvárosa) lakását ábrázoló fotón a modern ebédlőt ugyancsak népművészeti párna díszítette. Gyakori ajándék volt a népi hímzéssel díszített blúz, gyerekruha – a kiállításon pártás, magyarruhás kislányt láthattunk egy 1961-ben készült fényképen. Ellenpontként a rendezők egy olyan felvételt is szerepeltettek, melyen fiatal menekült nő osztrák viseletben, „dirndlben” mosolyog a gép lencséjébe.

„Az 1960-as évek elején a legtöbb magyar esetében véget ért a menekültlét. Állampolgárság, munka, tanulás, saját lakás, az osztrákokhoz fűződő kapcsolatok és barátságok lassanként a normális bécsi élet jeleit mutatják. Ettől az időtől kezdve ezek az életrajzok elveszítik kényszeres kollektivitásukat és már nem különböztethetők

meg az egyedi osztrák életperspektíváktól” – áll a katalógusban. A kiállítás utalást tett néhány kiemelkedően sikeres „56-os” menekült munkásságára: Paul Lendvai újságíró, Josef Czeglédi atléta, a Rómába utazó osztrák olimpiai csapat tagja, vagy a rendszerváltás után visszatelepült Megyik János festőművész az idegen közegben is kiemelkedő teljesítményt nyújtó emigráns életútját példázta. A magyar menekültek befutott vállalkozásai közül Julia Roth jól menő divatcégét és a Stephan Giczy által immár 28 éve vezetett burgassei Adlerhof vendéglőt villantotta fel.

Korántsem e sikeresség felmutatása, vagy az osztrák társadalom nagylelkűsége miatti nemzeti büszkélkedés volt a rendezők célja. Az 1956-os menekülés Magyarország számára súlyos, nehezen kiheverhető veszteséget jelentett. A beilleszkedés mindkét részről nagy erőfeszítést kívánt. A kettős identitás minden emigráns jellemzője, az első generáció életét végigkísérte, meghatározta, terhelte. „Ezen a ponton véget ér az egyik történet. Egy másik elkezdődött. Bécsiek lettünk” – Sebestyén György e szavait választották a kiállítás mottójául.

Gazdag szempontrendszere és személyes hangvétele tette izgalmassá ezt a kiállítást, letehetetlen olvasmánnyá a hozzá készült katalógust. Az évforduló egyik legfigyelemreméltóbb alkotásává azonban az egyéni életutak és a kollektív emlékezet kivételesen érzékeny egymásra vetítése emelte.

Jegyzetek

¹ A kiállítást 2007. január 10-ig meghosszabbították.

² Menekülés Bécsbe. Magyarország 1956 – Flucht nach Wien. Ungarn 1956. Szerkesztette: Peter Eppel, Béla Rásky, Werner Michael Schwartz. Czernin Verlag, Wien, 2006.

³ Berthold Löffler: Menekülés Egyiptomba, 1927. A Schottenkirche oltárképének (1469-1474) másolata. Olajfestmény, 82,2 x 90 cm. Wien Museum, Inv. Nr. 51223.

Escaping to Vienna. Hungary 1956 - Flucht nach Wien. Ungarn 1956 Exhibition in the Wien Museum

The 50th anniversary of the Hungarian Revolution was commemorated in Vienna with a rich series of programs. Celebrations were organised in a row, besides essays and other publications several exhibitions were also arranged during the Autumn of 2006. The soul-stirring photographs of Erich Lessing were displayed in the spacious halls of the Leopold Museum. The Collegium Hungaricum opened an exposition of Ata Kandó's pictures of Hungarian refugees, also took part in the making of another exhibition titled „*Revolution, Escaping, Integration*”. The exhibition was opened in the Porcia Palace in Vienna, in the halls of the Bundeskanzleramt. The author of the article gives a detailed account of the show.

Kiállítások

Múzeum és piac

A Szépművészeti Múzeum perui kiállítása ürügyén

Gyarmati János

A véletlen úgy hozta, hogy ez a cikk éppen akkor született, amikor a Szépművészeti Múzeum „...és akkor megérkeztek az inkák” címmel május 18-án megnyílt kiállítása a százazredik látogatóját fogadta augusztus harmadik hetében. A hazai viszonyok között három hónap alatt ez szép sikernek mondható. Ez éppen annyira a kiállítás, mint a múzeum sikere. Egyik sincs a másik nélkül. Az előbbi a *termék*, az utóbbi a *márka*, amelyet természetesen az egyes kiállítási termékek „építenek fel”, és minden további kiállításnak tovább kell építenie, különben a márka elértéktelenedik. Meggyőződésem, hogy ebben a százazredik látogatóban éppúgy benne vannak a Szépművészeti Múzeum előző ún. megakiállításai, mint e perui tárlat 324 tárgya, installációja, meg persze a professzionálisan felépített reklámkampánya.

Noha a Szépművészeti Múzeum utób-

bi évekbeli kiállításainak témaválasztását érték bírálatok, legalább két fontos dolgot egyértelműen bebizonyítottak. Egyfelől azt, hogy hosszú évek hullámvölgyét követően meglepően nagy tömegek hozhatók be Magyarországon is egy-egy múzeumi tárlatra, megfordítható a kiállításlátogatók számának éveken át tartó csökkenő trendje, és ebből következően egy kiállítás lehet rentábilis, sőt nyereséges, alkalmas lehet komoly szponzori támogatás vonzására, ezen keresztül pedig akár hozzá is járulhat egy-egy állandóan forrásszűkében levő múzeum fejlesztéséhez. Ezzel a kiállítási politikájával a Szépművészeti Múzeum követ dobott a magyar múzeumok állóvizébe. Kihívást intézett hozzájuk: felveszitek a kesztyűt, vagy szembe kell néznetek azzal, hogy jelentéktelenné váltok a kiállítási piacon. Merthogy tetszik, nem tetszik, ez is a piac, pontosabban a kulturális piac része, ahol mind több szereplő – a hagyományosnak nevezhető kulturális szolgáltatóktól

kezdve a kulturálisnak álcázott legkülönfélébb vállalkozásokig – versenyez a potenciális fogyasztók figyelméért, idejéért és persze pénzéért. Ezen a piacon mutatott – egyfajta – néhány más múzeum által is bizonyos mértékig követni próbált mintát a Szépművészeti Múzeum.

De mint mindegyiknek, ennek az éremnek is két oldala van. Megvan az a veszélye, hogy elfedi a magyar múzeumok általános nehézségeit. Ha volnának is, ne legyenek illúzióink! Magyarországon legfeljebb egy-két olyan múzeum van, amelyik arra alkalmas vezetéssel, megfelelő kiállítás-szervezési és marketing stábbal alkalmas lehet egy kiállítási nagyüzem fenntartására. Ám egy idő múltán még ezeknek is ki kell lépniük saját gyűjtőkörükből, mint tette ezt az európai képzőművészetnek és az ókori civilizációknak otthont adó Szépművészeti Múzeum jelen perui kiállításával, hogy látogatottságukat folyamatosan fenn tudják tartani. Ez nyilván feltétele a megfelelő szponzori

Részlet a kiállításból – Detail of the exhibition

Kómaszk. Chavin-kultúra, i. e. 900 – i. e. 200
Stone mask. Chavin, 900 B.C. – 200 B.C.
Museo de América

Kótál. Cupisnique-kultúra, i. e. 1200 – i. e. 200
Stone bowl. Cupisnique, 1200 B.C. – 200 B.C.
Museo de América

támogatásnak, és ne feledjük, a kiállítási költségvetés mind nagyobb hányadát egyre inkább kényszerűen kitevő reklámköltségek viszonylag alacsonyan tartásának. Ez utóbbi csak akkor lehetséges, ha az illető múzeum folyamatos megrendelő a reklámpiacon, ami természetesen e tekintetben is kényszerpályát jelent: folyamatosan szállítani kell az újabb és újabb népszerű kiállításokat. Ilyesfajta „üzemszerű termelésre” azonban mindössze a legnagyobb múzeumok lehetnek képesek, közülük is elsősorban azok, amelyek elsőként léptek be ebbe a ma még szűk piaci szegmensbe. Mellettük még néhány olyan további múzeum van, amely élve gyűjteményei adta lehetőségeivel, időszakonként előrukkolhat egy-egy „százszáz kiállítással”. „Mögöttük” pedig ott a sok-sok kis vagy nem is olyan kis múzeum, ahol a helyi igények kiszolgálására nemegyszer nulla forintból kell kiállítást előállítani. Ennek a néhány éve megjelent kiállítási stratégiának, különösen a mai viszonyok között, amikor az állam a múzeumi szférából is mindinkább visszahúzódik (lásd költségvetési támogatás csökkenése, szűkülő pályázati lehetőségek, létszámleépítések), van egy további veszélye is: a politika számára túlzottan is nagy a kísértés, hogy népszerűséget szerezzen egy-egy ilyen látványos külső megjelenést felmutatni képes múzeumba történő egyszeri nagy összegű állami beruházás révén. Ilyen lépésekkel lehet sikereket aratni, ugyanakkor ezek elfedik az egész közművelődési szféra súlyos forráshiányát, miközben a magyar lakosság általános műveltségi szintje évtizedek óta nem látott mélységbe süllyedt.

Mindezzel távolról sem kívánom azt mondani, hogy a külföldről hozott „sztárkiállításoknak” nincs helyük a hazai kulturális piacon. Sőt, azzal, hogy általánosságban emelik a múzeumok presztízsét, közvetett módon elősegíthetik, hogy hosszabb távon más múzeumok is pótolni tudják a kieső állami/önkormányzati támogatást a piaci szférából. Azok a múzeumok, amelyek képesek kiállítási stratégiájukat legalább részben átállítani, példát szolgáltathatnak arra, hogy az állami finanszírozás csökkenése legalább részben kompenzálható a szabadpiacról megszerezhető forrásokból (jegybevétel, kiállításokhoz kapcsolódó járulékos bevételek, szponzoráció). Ennek persze ára is van: olyan kiállításokat kell rendezni, amelyekre vevő a nagyközönség. Szerencsére a kiállítási lehetőségek tárháza végtelen, kielégíthető belőle a közönség érdeklődése és a muzeológus/múzeumvezető szakmai ambíciója egyaránt. Csupán szakmai ismeret, kellő fantázia, merészség és elszántság kell hozzá. Ha mindez együtt van, pénz is könnyebben kerül.

Ez az a múzeumi/kiállítási környezet tehát, amelyben „az inkák Budapestre érkeztek”. A kiállítás – mint fentebb már utaltam rá – a Szépművészeti Múzeumnak abba a *Monet és barátai* című tárlattal 2003-ban elindított nagy ívű kiállítás-sorozatába illeszkedik, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy az egyetemes művészet legkiválóbb alkotásait hozza el Budapestre. Annyiban azonban mégis egy új, bár nem teljesen járatlan útra lépett, hogy eltávolodott a magyar közönség által ismert és nagyra értékelt európai művészettől, és egy csaknem

teljesen ismeretlen világba kalauzolja el látogatóit. A 2005-ben bemutatott *Fáraók után* című kiállítás már ebbe az irányba indult el, ám még egy olyan kultúrát mutatott be, amely az európai keresztény kultúrkör peremén létezett, s mint olyan, nem volt teljesen ismeretlen a hazai látogatók számára, továbbá gazdag írásbeliséggel rendelkezett.

A most felvonultatott tárgye gyűjtes ezen az úton lép tovább. Egy hasonlóan nagyszerű, évezredes civilizációt állít eléünk, ám nem pusztán egy európai szemnek szokatlan kultúrkörbe vezet el bennünket, hanem olyan hajdani birodalmak világába, amelyek írás nélkül virágoztak évszázadokon át, azaz, egy olyan világba, amelyből nem ismerünk neveket – sem a bemutatott műalkotásokon látható személyekét, sem azok alkotóiét –, eseményeket, de még pontos időpontokat sem. A tárgyelíratokon ezért találkozunk ilyen különös elnevezésekkel, mint Mosolygó vagy éppen Botos isten stb.

Egy ilyesfajta, évszázados múzeumi gyűjteményekből merítő kiállítás további sajátossága, hogy a kiállított tárgyak döntő többségének nemhogy régészeti kontextusa, de még pontos lelőhelye sem ismert. Azaz az alkotások magukban, leletösszefüggések nyújtotta háttérinformációk nélkül állnak, és ha funkciójukat, díszítéseik jelentését próbáljuk felfejteni, szinte kizárólag csak a tárgyakra hagyatkozhatunk, ami erősen korlátozza a róluk elmondható információk mennyiségét, s egyszersmind meghatározza a bemutatás módját. Valójában különálló alkotásokat állítunk a látogatók elé, még ha egy-egy vitrinbe több,

korban vagy stílusában összetartozó tárgyat zártunk is. Ezeket a tárgyakat mi, európai kultúrán nevelkedett látogatók elsősorban művészeti alkotásnak tekintjük, de ne feledjük, hogy készítésük elsődleges oka nem a gyönyörködtetés, hanem valamilyen, általunk már csak töredékesen megismerhető, társadalmi, vallási mondanivaló közlése volt.

A Budapesten bemutatott tárgye gyűjtemes alapját a madridi Museo de América egy 2006-os kiállítása képezte, amelyben egy 2004-ben a spanyol állam által megvásárolt magángyűjteményt mutattak be, kiegészítve a múzeum korábbi tárgyaival. Ezt a mintegy 200 műalkotást egészítettük ki további csaknem 130 műtárggyal a berlini Ethnologisches Museumból, a stuttgarti Linden-Museumból, a limai Museo Rafael Larco Herrerből, a budapesti Néprajzi Múzeumból, illetve a nagykanizsai Thúry György Múzeumból és egy budapesti magángyűjteményből (a valenciai Museo Prehistorico Budapestre érkezett tárgyai már a madridi kiállításnak is részét képezték). A kiállítás bővítésének az volt a feltétele, hogy megtartsuk annak eredeti koncepcióját és szerkezetét. Ez a koncepció a kulturális, vallási, művészeti és technológiai folyamatosságot állította a középpontba, azt hangsúlyozva – amint arra a kiállítás címe utal –, hogy a nagyközönség által szinte kizárólag ismert és a spanyol hódítás előtti utolsó évszázadot fémjelző Inka Birodalom valójában nem létrehozója, hanem „csupán” összegzője volt annak az évezredes kulturális hagyománynak, amit perui vagy pontosabban fogalmazva andesi civilizációként ismerünk. Az elmúlt száz év régészeti kutatásai egyértelműen rávilágítottak arra, hogy sok olyan vívmány, ismeret, vallási hiedelem, amelyet a spanyol krónikások elbeszélése alapján az inkáknak tulajdonítottak, évezredekkel korábban megszületett, és ha nem is változatlan formában, de az egyik civilizációról a másikra szállt, mígnem az inkák alig száz évvel a spanyol hódítást megelőzően az Ecuadortól Chiléig terjedő birodalmukban szintetizálták az évezredek során felhalmozott tudást.

Ebből a koncepcióból kiindulva a kiállítás e civilizáció közel háromezer évét a perui régészet által felállított öt korszak – három, Peru nagy részére kiterjedő ún. *horizont* és az ezek felbomlását követő két *átmeneti periódus* – alapján tekinti át. A bemutatott 324 tárgy hűen tükrözi az ősi perui művészet három különösen kiemelkedő színvonalat képviselő ágát: a kerámia-, a textil- és a fémművességet, ezzel is lehetővé téve, hogy aprólékosan szemügyre vehessük ugyanazon formák, díszítőelemek továbbhagyományozódását.

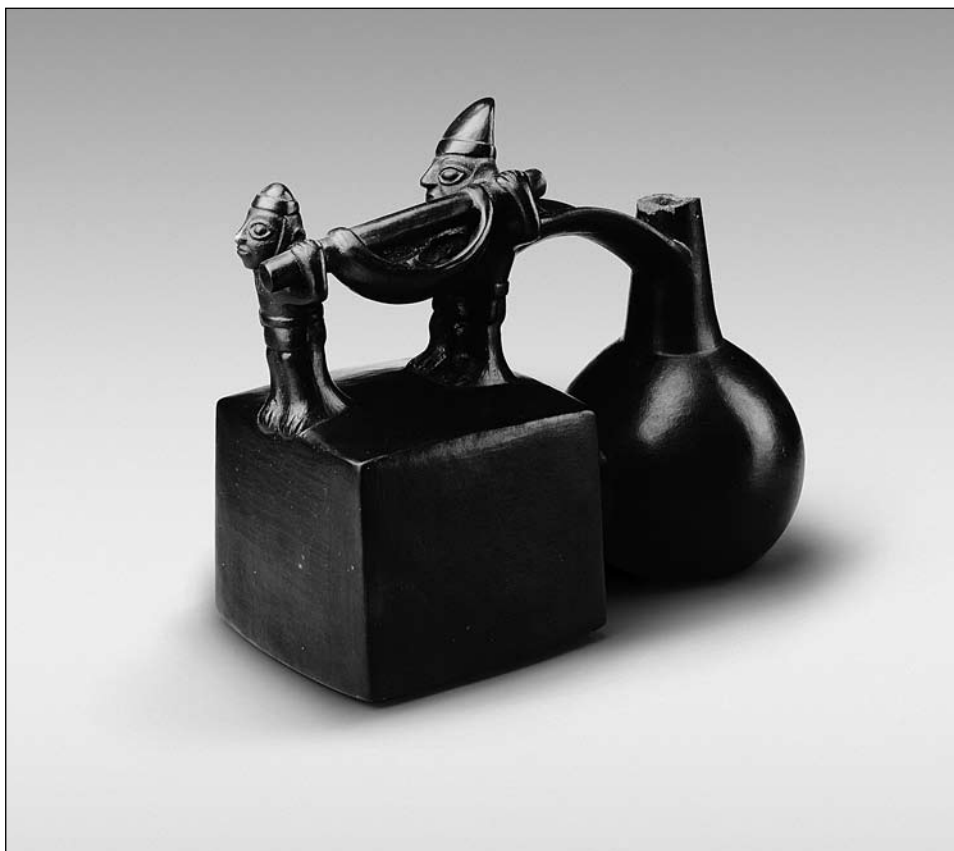
A kiállítás installációját tekintve úgy vélem, bátran kijelenthetjük, méltó a bemutatott műtárgyak színvonalához. A körbejár-

ható, sarokmerevítők nélküli, részben belső világítással is ellátott vitrinek, a kellő mennyiségű külső világítással együtt igazán élvezhetővé teszik a látványt. Ez utóbbit emeli az a több esetben alkalmazott ötletes megoldás, amellyel a plexi talapzatra állított tárgyakat alulról is megvilágították oly módon, hogy a talapzatot fedő, fényt át nem eresztő borítást a tárgy körül kivágták, ezáltal állíva elő egy különleges fényhatást.

Az installáció szerves részét képezte a vakok és gyengén látók számára készült tapintható tárlat egy része is, ami úgy volt megvalósítható, hogy a tapintható tárlat nem elkülönítve, hanem a kiállításba integrálva kapott helyet. Ezt az tette lehetővé,

rai átmeneti periódusból való dombormű a Holdpiramisról és egy késői átmeneti periódusbeli piramisrekonstrukció Túcumból) a másolata is, amellyel azokat a hajdani kultikus központokat, városokat kívántuk felidézni, ahonnan a bemutatott tárgyak származnak.

Mindezen pozitívumok mellett szükséges egy kritikus, önkritikus megjegyzést is tennünk. Ez pedig a műtárgyfeliratokra vonatkozik. Dacára minden törekvésnek, azt ez esetben sem sikerült maradéktalanul megoldani, hogy valamennyi felirat megfelelően megvilágított és olvasható legyen, továbbá a teremfeliratoknál is szerencsésebb lett volna nagyobb betűfokozatot választani.

Figurális edény. Kerámia, Chimú-kultúra I. sz. 1000 – 1470
Effigy vessel. Ceramic, Chimu 1000 – 1470 AD
Museo de América

hogy a padlóburkolatba eltérő textúrájú sávokat illesztettünk, amelyek a tapintható tárgyakhoz vezették a fogyatékos látogatókat anélkül, hogy a vitrineknek ütköztek volna. A tapintható tárlathoz készült tárgyak legtöbbje egy-egy kiállított műtárgy másolata volt, kivéve a textileket, amelyek esetében különösen fontosnak tartottuk a tapintással érzékelhető anyagot. Ezért erre a célra olyan hagyományos technikával készült alpaka gyapjú szőtteket szereztünk be a dél-perui hegyvidékről, amelyek leginkább megközelítik a kiállított régészeti textileket. A tapintható tárlat s egyszerűsmind az installáció részét képezte annak a három építészeti elemnek (egy korai horizontbeli kőfaragvány Chavínból, egy ko-

Végezetül szólnunk kell a kiállítás katalógusáról és honlapjáról is. Az eredeti, madridi kiállításához egy igen komoly, hét tanulmányt (négy az andesi civilizációk társadalom- és vallástörténetével, egy-egy pedig a perui művészet három fő ágával foglalkozik) magában foglaló katalógus készült. Mindezen túlmenően számos tárgyfoto mellett valóságos minitanulmány kapott helyet. Magyar fordításban nem csak ez a katalógus jelent meg, hanem belekerült valamilyen olyan tárgy is, amelyet kiegészítésként választottunk a kiállításba. Mindehhez azt is érdemes hozzátennünk, hogy a magyar kiadás műtárgyfotóinak, illusztrációinak minősége messze felülmúlja az eredeti kiadásét, csakúgy, mint az egész kötet kiállí-

Fej formájú serleg. Ezüst, Ica-Chincha-kultúra I. sz. 1000 – 1400
Head-shaped cup. Silver, Ica-Chinca 1000 – 1400 AD
Museo de América

tása. A kiállításához készült kétnyelvű honlap gazdag, informatív voltáról pedig mindenki maga győződhet meg: www.inkak.hu.

Kiállítási koncepció: Ana Verde Casanova (Museo de América), María Jesús Jiménez Díaz (Museo de América). A budapesti kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: Gyarmati János (Néprajzi Múzeum), Lantos Adriána (Szépművészeti Múzeum). Látványterv és kivitelezés: Narmer Építészeti Stúdió, Megyesi Zsolt, Vasáros Zsolt, Kormányos Anna. Világítás: Lysis Rt. Tapintható tárlat: Fogyatékosok Közalapítványa, György Eszter, Hudák Zsuzsa. A katalógust tervezte: Hegyi Márta. Nyomdai előkészítés: Eper Stúdió. Honlap: Webconsult Kft., Hudák Zsuzsa, Romek Dóra.

Lásd még – See also: Képmellékelt II–III.

Museum and Market **In Connection with the Peru Exhibiton** **of the Museum of Fine Arts**

A new exhibition was opened at the Museum of Fine Arts on the 18th of May, 2007, bearing the title „...and the Inkas Arrived”. The exposition belongs to the series of inspiring shows arranged in the museum; it presents 3000 years of the ancient Peruvian civilizations, focusing on the cultural, religious, artistic and technological aspects of these civilizations and on that of their continuity. It tries to draw the attention of the public to the fact, that the Inka Empire, which dominated the last century before the Spanish conquest, was not the creator of this cultural tradition, “only” the one that summarized all that had been achieved throughout the millennia.

Dzsingisz kán és a tatárjárás

Csorba Csaba

Évtizedeken keresztül kénytelen-kelletlen hozzászoktunk ahhoz, hogy akit a világ nevezetes múkincsei érdekelnek, annak egyetlen lehetősége van azok megtekintésére: a legnevezetesebb külföldi múzeumok fölkeresése. Azok a szerencsés „kiváltságosok”, akik hivatalos kiküldetéshez jutottak, vagy azok, akik kellő mennyiségű pénzzel rendelkeztek, megcsodálhatják a távoli tájak értékeit, a többiek (a többség) azonban csak álmodozhatott erről, s jó, ha könyvtárak drága könyveinek lapjain szemlélheti a különleges látnivalók reprodukcióit. A rendszerváltás után a korábbi időkhöz képest összehasonlíthatatlanul szabadabban juthatnak el hozzánk is vendégkiállítások formájában

a külföldi múzeumok különleges, féltett értékei. Napjainkban lényegében az ország pénzügyi lehetőségeinek függvénye, hogy mit láthat nálunk a külföld múzeumi anyagából a magyar múzeumlátogató.

Nagysikerű képzőművészeti kiállítások után 2007-ben két történelmi jellegű vendégkiállítás jutott el hozzánk: a Magyar Nemzeti Múzeum a *Dzsingisz kán és öröksége* c. kiállítást mutatta be május 7. és szeptember 2. között, s nagyjából ezzel egy időben volt látható a Szépművészeti Múzeumban az inkák tárgyi örökségét (művészetét) bemutató tárlat.

A Magyar Nemzeti Múzeum 16 mongol múzeum, tíz külföldi (európai és ázsiai) múzeum, valamint a budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményeiből válogatott régészeti, történelmi és művészeti anyag

segítségével mutatja be Mongólia történetét a XX. századig. Ez a „vándorkiállítás” első változata Bonnban volt látható, majd Münchenben, aztán az ausztriai Schallaburgban, Isztambulban, s onnan jutott Budapestre, ahol kiegészült további mongóliai tárgyi anyaggal, meg a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum jelentős buddhista gyűjteményének egyes tárgyaival. További pluszt jelentett a Magyar Nemzeti Múzeum meg tizenhat magyar múzeum anyagából összeállított tárlat *A tatárjárás (1241-42)* címen.

Mongólia múltjának tárgyi emlékeit eddig a magyar múzeumlátogató nagyközönség nem ismerte (kevesen jutottak el társasutazás formájában ebbe a távoli országba). A legendás Dzsingisz kán népének életéről (tárgyi emlékeiről) a nyugat-európai érdeklődő még ke-

vesebbet tudott. Mongólia hatalmas területű ország, tizenhatszorosan múlja felül Magyarországot. Ezt a jórészt sivatagos, ill. hegyes területet azonban kevesebb, mint 3 millióan lakják. Az egykori Mongóliának jelentős területei tartoznak Kínához, ahol 5 millió mongol él. De még az Orosz Föderációban is élnek mongolok (mintegy 300 ezer). A zord tél és a forró nyár, a kevés csapadék meglehetősen behatárolja az életmódot. Hatalmas kiterjedésű a kavicsos és köves Góbi-sivatag. Maig meghatározó az állattenyésztés (birka, kecske, tevé és lótarás). Védett területeken még élnek ázsiai vadlovak (taki). Maig találkozhatunk olykor jakok vontatta kétkerekű kocsiival is. A jórészt buddhista vagy sámánista mongolok nemzeti sportja a birkózás, az íjászat és a lóverseny. Legkedveltebb szálláshely maig is a nemez jurta (eszgi ger). A táj és életmód leginkább a kiállításához készült, gyermekeknek szánt „felfedezőfüzetből” (*Dzsingisz kán és öröksége. Az örökkévaló kék ég népe*) ismerhető meg (szerzője Birtalan Ágnes). Felnőttek számára is élvezetes, kitűnő olvasmány.

Kétségtelen, hogy aki eljutott a Magyar Nemzeti Múzeum két kiállítására, az maradandó élménnyel távozhatott. Már a múzeum előtt fölállított mongol jurta is egzotikumnak számított, s az ott kapható érdekes és sokféle ajándéktárgy addig nem volt hozzáférhető a magyarországi látogatók számára. A mongóliai kőemlékek (eredetiben vagy másolat-

Részlet a *Dzsingisz kán és öröksége c. kiállításból*
Detail of the exhibition "The Heritage of Genghis Khan"

ban), az aranykincsek, a ruházat, a fegyverek és zászlók, pénzek, krónikák, a különféle ábrázolások, a buddhizmus emlékei különleges látványosságok.

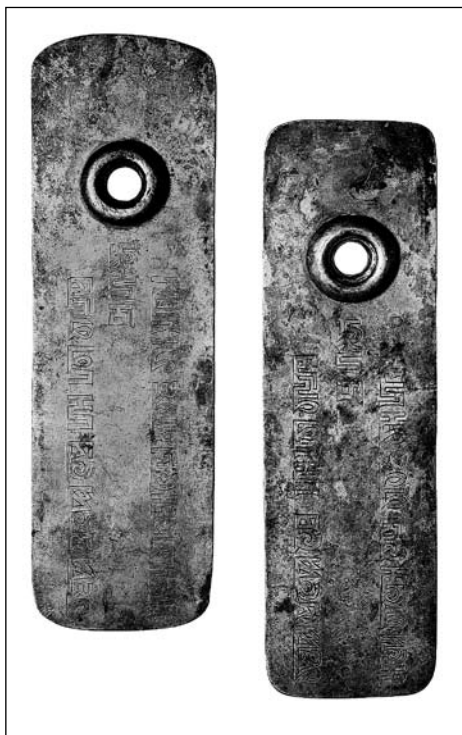
A tatárjárás emlékanyagát bemutató kiállítás is kuriózum. A legutóbbi évtizedekig a magyarországi régészeti leletanyagban az esemény fontosságához és tragikumához képest meglehetősen kevés nyoma volt a tatárjárásnak. Az újabb ásatások során szerencsére a leletanyag megsokszorozódott. Ez lehetővé tette, hogy négy részre tagoltan (I. Támadás és védekezés; II. Települések pusztulása; III. Elrejtett kincsek; IV. A tatárjárás után...) kerüljön bemutatásra múzeumbaink válogatott anyaga. Sőt még egy animációs film is megeleveníti a tatárjárás korát. A kiállítás célkitűzéséhez képest azonban a rendelkezésre álló kiállítási tér szűkösen bizonyult. Az installáció, meg a kiállítási technika nem eléggé ötletes, főleg ha összehasonlítjuk a Szépművészeti Múzeum inka-kiállításával. Néhány jó makett és terepasztal nagyon hiányzott.

Porcelán oroszlán.
Karakórum, XIV. század.
Mongol Tudományos
Akadémia, Ulanbátor
Porcelain lion. Karakorum,
14th century. Mongolian
Academy of Sciences,
Ulanbator

De örülhetünk, hogy legalább Dzsingisz kán apropóján egyáltalán sor kerülhetett erre a kiállításra. Hiszen jellemző módon 1991-ben, a tatárjárás 750 éves évfordulóján sehol sem próbálkoztak hasonló kiállítás megrendezésével, s a „csatateren” fölállított emlékmű is inkább sajátos látványával, meg költséges mivolta révén érdemel figyelmet, mintsem a múlt földidézését segítené. Ennek kapcsán érdemes lenne elgondolkodni azon is, hogy nagy nemzeti sorsfordulónk közül sem a honfoglalásnak, sem a tatárjárásnak, sem a török-magyar harcoknak (amikor egész Európa elsősorban ránk figyelt!), sem szabadságküzdelmeinknek nincsenek olyan nagyszabású, reprezentatív központi kiállításai (az ország különböző pontjain látható kisebb kiállításokat nem számítva), amelyek méltó módon (érdekesen és látványosan) mutatnák be a magyar és a külföldi látogatók számára ezeket az eseménysorokat. Úgy véljük tehát, hogy belátható időn belül célszerű lenne egy nagy, reprezentatív állandó tatárjárás kiállítás létesítése (nem Budapesten, hanem a Sajó-menti csata ürgyén a borsodi régióban). Hasonlóképpen a mohácsi csata emlékhelye is megérett a teljes átalakításra (tavaly volt a csata 480. évfordulója), mert mind a jelenlegi, mind az eredeti formájában alkalmatlan a kiállítás a tragikus esemény méltó földidézésére.

Egy nemzetközi kiállítás színvonalát a számkra rendelkezésre bocsátott tárgyi anyag nagysága (a tárgyak darabszáma) és színvonala határozza meg. A mongóliai kultúra mintegy másfél évezredének bemutatására a Budapestre érkezett anyagban ugyan a legjellemzőbb tárgycsoportok eredetiben vagy másolatban, ill. fotók formájában megtalálhatók, azonban a kollekció egészét tekintve bizony viszonylag szerény – mondhatni szegényes. Ez azonban részben érthető is, hiszen pó-

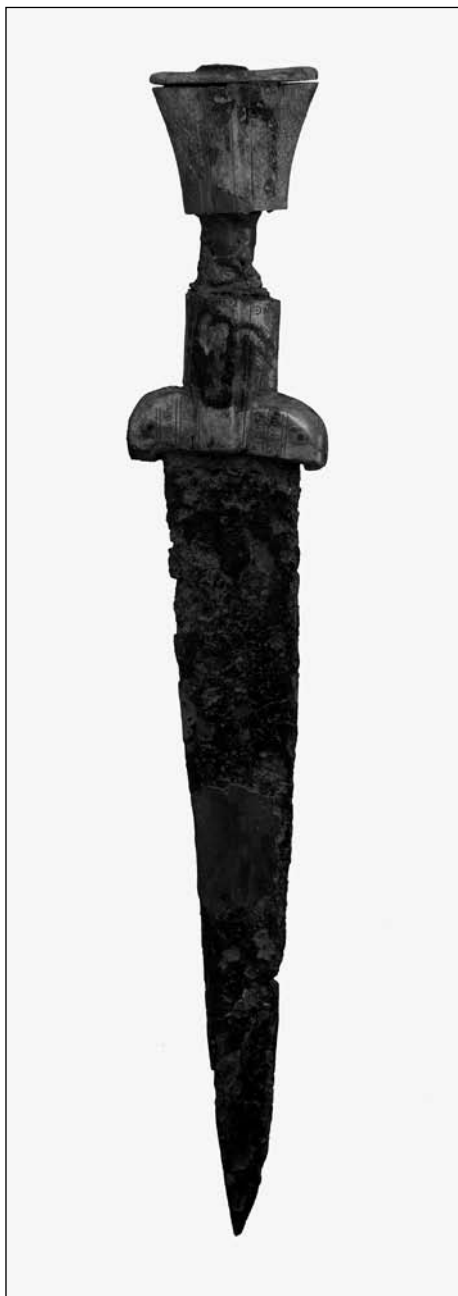

Pajadze, ezüst úti okmány. Mongólia, XIII. század. Ermitázs, Szentpétervár
Two paizas, silver travel document. Mongolia, 13th century. State Hermitage Museum, St. Petersburg

Egyélű tőr. Visegrád Alsóvár, XIII. század.
Mátyás Király Múzeum, Visegrád
One-edge dagger. Visegrád Lower Castle, 13th century. King Matthias Museum, Visegrád

tolhatatlan (olykor terjedelmes) műkincseket ilyen nagy távolságokra utaztatni rendkívüli veszélyeket rejthet magában. Tudva azt, hogy az emberi művelődésnek mennyi értéke pusztult el (vagy kallódott el) akár a régmúltban, akár csak az utóbbi évtizedekben is, önmagában már az is meggondolandó, hogy szabad-e egyáltalán kisebb távolságokra is műkincseket utaztatni (akár könyveket, akár képző- és iparművészeti alkotásokat, akár néprajzi, régészeti stb. tárgyi anyagot)? E sorok írója (a műtárgyak féltése okán) inkább amellett van, hogy ne a műtárgyakat utaztassuk, hanem inkább az emberek tömegei számára tegyük lehetővé a nevezetességek fölkeresését eredeti őrzőhelyükön (ami persze a jelenlegi magyar jövedelmi viszonyok mellett sajnos jórészt csak álom).

De térjünk vissza a kiállításra. A tárlat nyitva tartásának időpontja nagyrészt az iskolai szünetre esett, így sajnálatosan igen kevés iskolásnak volt alkalmja arra, hogy szervezett formában megtekintse az eddig soha nem látható tárgyakat. Nagy a gyanúnk, hogy a történelem (és más rokon) szakos egyetemi és főiskolai hallgatóknak is csak kis töredéke juthatott be a tárlatra. Többgyermekes családok számára a külföldi kiállítások belépődíja (a kedvezményt is figyelembe véve) olyan jelentős, hogy esélyük sincs a bejutásra (még

Elrejtett ezüstpénzlelet. Jászdózsza-Jászapáti, 1188-1235. Damjanich János Múzeum, Szolnok
Hidden silver coin. Jászdózsza-Jászapáti, 1188-1235. János Damjanich Múzeum, Szolnok

kevésbé, ha a vidékiek megnövekedett utazási költségeit is beleszámítjuk).

Időszaki kiállítások esetében évtizedeken keresztül az volt a (jórészt kényszerű) szokás, hogy a plakáton kívül legfeljebb csak egyszerű szóróanyaghoz juthatott hozzá múzeumainkban a látogató. Sokáig csak álmodhattunk arról, hogy különböző részletességű katalógusok és egyéb ismertetőik révén megőrizhetjük (főldézhethetjük) a kiállítások emlékét. Nyugati mintára az utóbbi másfél évtizedben természetessé váltak az alapos (bár borsos árú) tudományos katalógusok. Az inka kiállításra készült is ilyen, a Dzsingisz kiállításra megjelent vékonyka füzet azonban a már meghaladni vélt „régmúltat” idézi. A tanulmányokat ugyan a kiállítás tárgyaival illusztrálták, azonban a félezer tárgy helyett csupán néhány tucatnyinak a képét szemléltethetjük, s a tárgvismertetőik szűkszavúak, különösen bántó a méret-adatok hiánya. Mind a kiállítás ismertetőjéből, mind a kiállításról hiányzik a magyar kutatóknak a bemutatása. Az ajánlott irodalomban alig akad magyar nyelvű (magyar szerzők munkái!), holott több tucatnyi olyan kötet van (nem is beszélve tanulmányokról, cikkekről), amelyek mind a tudományos kutatás, mind az ismeretterjesztés szempontjából nemzetközi összehasonlításban is kitűnőek.

A tatárjárás kötet történeti tanulmányai rövid, elnagyolt, hevenyészett írásművek, több erősen vitatható részlettel. Az is nehezen érthető, hogy a tatárjárás kétoldalas térképe miért fekete-fehér színű, és miért nem magyar kartográfusok alkotása, miért egy német térképet vettek alapul, s magyarították annak a névanyagát. A térképnek az európai része meglehetősen zűrzavaros, különösen zavaró az országhatárok föltüntetetésének hiánya. Szende László írásában (12. o.) a pusztítás mérlege (elfoglalt terület kiterjedése, áldozatok száma) egy orosz szerző alapján megal-

Az ötvenzedik látogató fogadása a Nemzeti Múzeumban
 The reception of the 50 thousandth visitor at the Hungarian National Museum
 Fotók – Photos: Dabasi András

pozottnak aligha nevezhető. Kovács S. Tibor „mértékadó forrásra” hivatkozva azt is „tudja”, hogy a Sajó mellett 10 ezer magyar harcospusztult el, ami a sereg 35-50%-a lehetett. Sőt azt is tudja, hogy a csatában a magyar haderő legfeljebb 50-60%-a vehetett részt. Az effajta íróasztal melletti számítások tetszetősek ugyan, de megalapozatlanok, s ebben a formában ezért fölöslegesek. Az viszont már eredménynek tekinthető, hogy a mongolok kivonulásának okát nem abban látja, mint a régi szakirodalom, de megfogalmazásával azt sugallja a szerző, hogy az okfejtés egyes

egyedül az ő leleménye (legalábbis lábjegyzetben nem hivatkozik senkire).

Clissa várának egyetlen kicsiny falszakaszát mutató kép (14. o.) ebben a formájában semmitmondó, fölösleges. Nem értjük, miért került a „Támadás és védekezés” fejezetbe a Képes Krónika erősen fölnagyított miniatúrája, aminek az utolsó tanulmányban lenne a helye (egyébként nem hiteles ábrázolás, hanem több mint egy évszázaddal későbbi fantáziakép). A leggyengébb írás Tolnai Gergelyé, aki a tatárjárás korabeli erősségekről próbált számot adni. Leghasznosabb a térképe lehetne, de ebben

a formájában használhatatlan, erődítmény-kategóriái kissé zavarosak, adatbázisa hiányos, a szakirodalom egy részét mellőzi.

A kötet legnagyobb értékét az újabb ásatásokról szóló rövid beszámolók és adattárak (Esztergom, ötvösség és fémművesség, kincsleletek) jelentik, jó minőségű képanyaggal. Egy részük már korábban is megjelent. A kötet egészére jellemző, hogy valamiféle „hibrid” műfaj. A történeti-régészeti, stb. tanulmányok mellett célszerűbb lett volna egy olyan rendszerű katalógus összeállítása, mint amelyet a honfoglalás korát bemutató kiállításához készítettek. Talán az időhiány lehetett az oka annak, hogy a mongol és magyar kiállításához nem készült olyan színvonalú katalógus, mint amilyenek az utóbbi években a Szépművészeti Múzeum esetében (francia festők, Zsigmond, inkák) megszoktunk. Ne feledjük azonban, hogy a legjobb magyarázat sem helyettesítheti a magas szintű (elvárható) produktumot...

Lásd még – See also: Képmelléklet IV., Hátsó borító – Back Cover

Genghis Khan and the Mongolian Invasion of Hungary

The exhibition on the Mongols was opened in the Hungarian National Museum in May 2007. A special selection of the materials of sixteen Mongolian museums, 10 European museums and the Ferenc Hopp East-Asian Museum of Budapest presents the history of Mongolia up to the 20th century. The traveling exhibition could first be seen in Bonn, then in Munich, later in Istanbul and from there it was taken to Budapest. The author of the article gives a thorough review of the show.

Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen A Kováts-napfényműterem száz éve

Máté György

A Néprajzi Múzeumban új kiállítás nyílt 2007. március 20-án *Képgyártó dinasztia Székelyudvarhelyen* címmel. Az ünnepségen Schneider Márta kulturális szakállamtitkár, valamint Fejős Zoltán, a múzeum főigazgatója méltatta a tárlatot, mely ez év szeptember végéig volt látogatható. A bemutatásra került 400 fotó a székelyudvarhelyi Kováts fényképészdinasztia tulajdonát képezi, de ez csak egy töredéke annak a hatalmas anyagnak, mely több mint száz esztendő alatt felhalmozódott a „napfényműtermükben”. E képek segítségével nem csak a család története rajzolódott ki a látogatók előtt, hanem ennél jóval több is: a Székelyföld eme szegletének egy mozgalmas százada jelent meg arra az időre, amíg végigsétáltak a múzeum földszinti terméin.

A jelenleg is működő műterem 1906-ban nyílt meg Székelyudvarhelyen. Életre keltője id. Kováts István volt, aki huszonevesen a csődbe ment mesterétől, Ferentzy Lukácstól vásárolta meg a felszerelését és önállóította magát. Őt követte fia, a jelenleg a kilencvenedik életévén is túl járó ifj. Kováts István. A konkurenciának és a technika rohamos fejlődésének is betudható változások okozta nehézségeket jelenleg a „harmadik generáció” tagja, Kováts Árpád próbálja leküzdeni, életben tartani nagyapja, apja örökét. A Kováts családot a településen mindenkor megbecsülés övezte, id. Kováts jó barátságban volt például Nyíró Józseffel és Haáz Rezsővel. Felvételeiket számos újság, könyv, plakát, képeslap és más nyomtatott forrás is őrzi, elég csak Bátky–Györffy–Viski vállalkozásaira, mint a *Magyar népművészet* (1928) és *A magyarság néprajza* (1933–1935) munkákra gondolni.

Id. Kováts István az 1930-as évek elején
 István Kováts Sr., early 1930s

A Kováts-műterem az 1920-as években – The Kováts-studio in the 1920s

A száz éves hagyatéknak – mint már említettük – csak a töredéke került kiállításra. A képek kiválogatásáig igen hosszú út vezetett – szó szerint is, mivel a Budapest és Székelyudvarhely közötti távolságot jónéhányszor megtette a rendező, Fogarasi Klára muzeológus, fotótörténész. Az olykor kisebb-nagyobb nehézségekbe ütköző kutatómunkát már a kilencvenes évek közepén elkezdte ugyan, de a tapogatódzásnak tekinthető kezdeti szakaszt leszámítva, csak 2002-től vett nagyobb lendületet ez a vállalkozás. Első feladatként a család történetével ismerkedett meg, majd később, illetve ezzel párhuzamosan, betekintést nyerhetett a képanyagba, amelyben részben tudatosan, részben véletlenszerűen próbált tájékozódni. A látott anyagból mintegy 700 darabot sikerült már digitalizálni, és ebből válogatta aztán össze a kiállítás anyagát. Rendszerezési elvként az időbeliséget követte, de megjelennek kisebb egységek, tematikus blokkok is (pl. a műterem változásai, társadalmi kapcsolatok, portrék, stb.). Ezenkívül párhuzamosan jelennek meg a műtermi- és a „kinti” jelenetek, így a „korabeli képi krónika” által élénk tárulkozik például az Udvarhely környéki faluból vi-seletben érkező székely család, a „magyaros” ruhába bújt városi lány alakja, vagy a mások által is többször bemutatott fiatal, szakállas Bartók Béla gyergyószentmiklósi képe (lásd Magyar Múzeumok 2006/1. címlapja), csakúgy, mint az elfogott orvvadászokkal együtt fényképezkedő rendőrök csoportja. De láthatunk baleseti helyszínelést, ravatalt, futballcsapatot, fotókat a „magyar világ”-ból, illetve a szocializmus időszakából, a '70-es nagy árvízről, valamint napjaink szüreti báljairól.

Ezek a képek így elrendezve megannyi információt hordoznak. Szembetűnő például, hogy a XX. század első felében a „klien-sek”, azaz a műtermi fotókat megrendelők között csak az udvarhelyiek, illetve a környező településekről a módosabb paraszti réteghez tartozók tűnnek fel, azonban a nagyobb események megörökítésére – pl. esküvő – olykor hívták Kovátsékát mások is. A nagyobb fényképezkedési hullám tulajdonképpen a „magyar világban” indult meg. Megfigyelhető az is, hogy a műterem vonzáskörzetébe tartozó, közel kétszáz falu lakosságának sokáig szinte csak ez volt az egyetlen lehetősége, hogy megörökítsék magukat, így a piacokra, vásárookra érke-ve a családok, jegyespárok, besorozott le-

Rendőrok az elfogott orvvadászokkal. Udvarhely m. 1930-as évek
Policemen with the captured poachers. Udvarhely c., 1930s

gények be-betértek a Napfényműterembe. Ezeken kívül persze jónéhány vizsgálható témát („jó fénykép–rossz fénykép”, viselkedés a fényképeken, gesztusok, a nemzetiségek aránya, stb.) hordoz ez az anyag, amire a kiállításrendező szerző utal is az időközben megjelent katalógusban (Fogarasi Klára: *Képgyártó dinasztia. A Kováts-napfényműterem száz éve*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2007. 235 p.). Ebben bővebben feltárja a visszaemlékezések alapján a család, a műterem történetét, röviden bemu-

A katalógus címlapja
Cover of the catalogue

tatja magát Székelyudvarhely városát (a Székelyföld központját), illetve kutatómunkájának egyes fázisait osztja meg az olvasóval. A nagyon igényes kiadvány második felében a kiállítás anyaga kap helyet, hogy a napfényműterem „visszaköltözése” után is maradjanak képek a Kováts-család len-csevégre kapott száz évéről. A képanyag a

Néprajzi Múzeum után Székelyudvarhelyen, saját környezetében is kiállításra kerül.

A katalógus ifj. Kováts István ajánló sorraival indul, amelyből álljon itt néhány sor egy értékes kezdeményezés, a Kováts István Fotóarchívum Egyesületre vonatkozóan: „Székelyudvarhelyen 2004-ben alakult meg a Kováts István Fotóarchívum Egyesület, amely azt jelölte meg fő tevékenységének, hogy intézményes-hivatalos keretek között – hasonlóképpen a kultúra egyéb területein összegyűjtött muzeális jellegű értékekhez – műtárgyvédelmi szempontból is megfelelő körülményeket és védelmet te-

remtve őrzi meg az 1906-ban létesült Kováts-napfényműterem tekintélyes mennyiségű képanyagát. Az egyesület célja, hogy szakmai kritériumok szerint kialakított rendszert létrehozva lehetővé tegye a szakemberek és az érdeklődők számára a kutatót, hogy ezáltal minél többen megismerhessék családjuk és településük múltját.”

Az egyesület hosszú távú programjának első nagyobb állomását ez a kiállítás jelenti, de remélhetőleg minél hamarabb megnyugtató híreket kapunk a mennyiségében, de méginkább értékében felbecsülhetetlen anyagról.

Picture Maker Dynasty in Székelyudvarhely One Hundred Years of the Kováts Sunshine Studio

A new exhibition was opened in the Ethnographical Museum in March bearing the title „Picture Maker Dynasty in Székelyudvarhely”. 400 photographs were displayed, presenting the history of the Kováts family and their oeuvre, but the every day life of the town Székelyudvarhely can also be drawn with the help of the pictures. The studio was established in 1906 by István Kováts Sr. His son, István Kováts Jr carried on with the tradition, and the youngest member of the family, Árpád Kováts tries to give answers to all the challenges the photography of today has to face.

„Művészet-történet”

A Pesterzsébeti Múzeum új állandó helytörténeti kiállítása

„Miután Erzsébetfalván van a Kossuth-tér, a Kossuthfalvaiak most létesítenek Erzsébet-teret.”

(Erzsébetfalvai Petőfi Naptár, 1922., Humor rovat)

Tóth Anita – D. Udvarý Ildikó

Az 1951-ben létrejött Pesterzsébeti Múzeum kiállítótermeiben, mely jelenleg az 1906-ban épült neogótikus stílusú Bocsák villában található, több évtizedig nagy volt a mozdulatlanlanság. Bár olykor a tárgyak változtak, újak kerültek fel a raktár mélyéről, de az alapvető hangulat érintetlen maradt. 2005. november 24. óta azonban gyökeresen megváltozott ez a helyzet. Ekkor nyitotta meg a Pesterzsébeti Múzeum állandó helytörténeti kiállítását az Alfa-program támogatásával.

Igyekezünk a XXI. századi elvárásoknak megfelelő korszerűen installált, magas szakmai színvonalú, élvezetes és szórakoztató kiállítást készíteni. A terembe belépve színes képi, tárgyi és szöveges anyagot egyaránt tartalmazó látványvilág, a tipikus helyi életmódokat megjelenítő enteriőrök fogadják a látogatókat. Igyekezünk mind tematikusan, mind a történelmi időrendet követve feleleveníteni Pesterzsébet múltjának történetét.

A látogató a kiállításon először Dél-Pest régészeti emlékeiről kap áttekintést. Az óskori és a középkori tárgyi anyag mellett, amelyet a Budapesti Történeti Múzeumtól, illetve az Aquincumi Múzeumtól kölcsönöztünk, az ásatásokat bemutató ismertető és jelentős képanyag található. A középső bronzkori Vatyá-kultúrából származó urnaedényeket és tálat, illetve a számos XIV–XV. századi szerszámot, patkót, szekercét és kisebb tárgyakat múzeumunk korábban még egyszer sem állította ki. Így ez az első alkalom, hogy nemcsak időszakosan, hanem az állandó kiállítás részeként megtekinthetőek a helyi ásatások leletei.

Ezt követi a település alapításának törté-

nete. A török uralom elejétől a XIX. századi parcellázásokig mutatjuk be Gubacspusztai birtokosainak, tulajdonosainak történetét, Grassalkovich Antaltól, a Sina családon keresztül a településalapítókig. Erzsébetfalva kialakulásának, elnevezésének története, alapító okiratok és egyéb dokumentumok, a területről készült térképek, és a település alapítóinak portréi színesítik a kiállításnak ezt a szakaszát. Őriástérképen megtekinthető Erzsébetfalva 1905. évi utcaserkezete is. Akinek kedve van, a kiállítás előterében összehasonlíthatja az utcaserkezet változását egy az 1940-es években készült őriástérképpel.

Ezután az egykori polgármesteri szoba enteriőrébe léphet a látogató, ahol akár le is ülhet a robusztus íróasztalhoz, amelyen dokumentumokat olvasgatva a hivatali élet legfőbb kelékeit, korabeli írógépet, tűzőgépet, itatóst, és még számos tárgyat szemlélhet meg. A sok fotóval illusztrált ismertető a városalapítást követő hivatali dokumentumokat, a községrendezést, a városfejlesztés történetét követi végig a századfordulótól egészen a 70-es évekig. A legérdekesebb dokumentumok azok a fotók, amelyek a község háza '44-es bombázások utáni maradványait örökítik meg, illetve a község háza meg nem valósult első terve 1903-ból, amely az épületet még a mostaninál is monumentá-

A régészeti tárló – The archaeological showcase

lisabrá álmotta meg. A hivatali élet miliójét egészíti ki Nagy György István pesterzsébeti főjegyző (1898–1931) ünnepi öltözeke és a hivatali pecsétek vitrinje.

A következő enteriőr Suda János helyi ügyvéd és településalapító szalonjába vezet. A századforduló után készült családi fényképekkel körülvett bútorok, amelyeket a Kiscelli Múzeum gyűjteményéből kölcsönöztünk, jellegzetes századelős polgári hangulatot varázsolnak a kiállítóterbe.

Nagyszámú fotóval, tervrajzzal, dokumentummal igyekezünk bemutatni Pesterzsébet egyházi életének és iskolatörténetének alakulását a kezdetektől napjainkig. Ennek megfelelően bemutatásra kerülnek a református és katolikus egyház legnagyobb pesterzsé-

Részlet a képzőművészeti kiállításból
A detail of the art exhibition

beti templomai, különösen Nagy Sándor festőművész egyedülálló századfordulós freskói és üvegablakai a Szent Erzsébet templomban, valamint a mára már teljesen lecsupaszított és eredeti stílusjegyeitől megfosztott zsinagóga története, és a baptista gyülekezet tevékenysége. Rendkívül sok információt kaphatnak az érdeklődők a legfontosabb helyi iskolák történetéről is.

A településen működött iparosok hirdetései-vel vettük körül a gyűjteményünkben válogatott iparos eszközöket. Láthatunk itt kádár, cipész, bogárnár, asztalos és kovács szerszámokat, üzletük előtt álló helyi kereskedők fotóit, számlákat, nyugtákat és rövid ismertetőt olvashatnak a helyi kisiparosok és gyárak történetéről.

Erzsébetfalva kulturális életében meghatározó szerepet játszottak a helyi mozik, színházi kezdeményezések, a különböző iparoskörök, dalárdák, egyesületek hagyományai. A hajdani Pflum moziból származó széksor és vetítőgép enteriőrjét számos filmplakát és kistárgy egészíti ki.

Kiállításunk legszínesebb, a korábbi állandó tárlatokhoz képest leginkább új eleme a XX. század közepét idéző konyharészlet, helyi eredetű bútorokkal, használati- és dísz tárgyakkal. Nagy örömmel fedezik fel az idősebb látogatók azokat a bútorokat, konyhai eszközöket, amelyek sok esetben még saját háztartásukban is megtalálhatóak. Újdonságként hat a fiatalabb korosztályok számára a korabeli kispolgári életforma számukra már ismeretlen hangulata.

A legtöbb nevezetes, sok esetben már lebontott épületet a századfordulón emelték. A kiállítás utolsó szakaszában korabeli tervrajzok, fényképek, képeslapok és a település legszebb épületeit bemutató ismertető segítségével járjuk körül a kerület legjellegzetesebb utcáit, tereit. Látható többek között a mai Gaál Imre Galéria épülete az egykori Suda-házban, a mai Pesterzsébeti Múzeum a Bocsák villa épületében, a 80-as években lebontott patinás Schröder-ház és MÁV-álla-

más, illetve a még most is üzemelő, felújított Pesterzsébeti Vásárcsarnok.

A kiállítás történeti részének végéhez érve, a fiatalabb korosztálynak szerettünk volna kedvezni a helyi iparművész, Illyés Borbála Város-háza makettjével, amelyet századfordulós képeslapok alapján készítettünk el.

Az állandó helytörténeti kiállítás második terme a „Pesterzsébet művész szemmel” címet viseli. Ebben a teremben, a kerületben élt és ma is élő művészek helytörténeti vonatkozású munkáit tekinthetik meg a látogatók. Nagy örömmükre szolgál, hogy ebben a témában olyan színvonalas képzőművészeti anyagot mondhatunk magunkénak, amely nemcsak történeti, hanem esztétikai szempontból is igazi élményt jelent.

A legkorábbi munka *Muszély Ágoston* festőművész ceruzarajza, az Erzsébeti strandfürdőről. Az 1940-es években készültek *Vajda Ferenc* finom akvarelljei, melyek ma is megkereshető pesterzsébeti utcákat ábrázolnak. 1943-ban megörökítette a helyi Téglagyárat is. A gyűjteményben szereplő egyetlen olajképét a kerület újjáépítéséről festette. *Bihary István* 1947-ben készítette a Baba utcai ház című, szinte idilli hangvételű akvarelljét, mely egy korabeli, jellegzetes zárt belseőudvaros, körfolyosós bérházat örökít meg.

Nolipa István Pál Erzsébetfalván született, 1945-ben a pesterzsébeti rendőrkapitányság vezetője lett, az 1950-es években a Képzőművészeti Gimnázium igazgatója. Már a 30-as években elkezdett festeni. Életművének különleges részét jelenti a több száz, Pesterzsébetről készített ceruza és tusrajz. Ezekben a munkákban szinte krónikásként örökíti meg Pesterzsébet történetét: utcákat, tereket, fontos épületeket, a 70-es évek bontásait és építkezéseit, az utca embereit. Külön csoportot képeznek hasonló témájú, realista jellegű olajfestményei, a lakótelepek építéséről s a kerület korzójáról, a Kossuth Lajos utcáról.

Szintén olajképeket festett *Kadarkuti Richard*, akinek anyaga kuriózumnak számít a gyűjteményben. Viszonylag későn kezdett festeni, ill. művészek biztatására, s egy teljesen autonóm naív művészeti nyelvet alakított ki magának. A kiállításon látható már-már miniatűr képeit mindig szeretettel és érdeklődéssel fogadják a látogatók, különösen a gyerekek. Kadarkutit 1970-ben felvették a Naiv Művészek genfi adattárába. Témái általában a külvárosi utcácskák, kapualjak, lakásbelső, villamosok. A fauvokkal rokon bátor színvilága, fekete kontúrjai különleges ízt adnak utcakepeinek, enteriőrjeinek.

A ma is Pesterzsébeten élő művészek közül *Bart József* festőművész nagyméretű tusrajzainak témái, Nolipáééhoz hasonlóan szintén Pesterzsébet házai, utcái. Az 1983-ban készült „Itt lakott Gaál Imre” című rajza, a múzeum Gaál Imre Galériájának névadójára, a fiatalon elhunyt pesterzsébeti festőművészre utal. *Fekete Emese* festőművész expresszív, érzékeny színvilágú olajképe az Erzsébeti gyárvárost kel-

ti életre. A legifjabb nemzedéket képviseli *Fejes-Tóth Gábor*, aki a Pesterzsébet anno című, 2004-es helytörténeti kiállításunkon megtekinthető régi képeslapok láttán készítette el két olajképét a múzeum számára. A monokróm festmények egyike szintén a Kossuth Lajos utcát ábrázolja, míg a másikon kubikusokat láthatunk munka közben.

Ez a különleges anyag tovább is folytatódhatna, ha a rendelkezésünkre álló tér nem szabna határt lehetőségeinknek. Még két kiváló helyi festőművész, *Gaál Imre és Rátkay Endre* életművében is találhatunk helyi vonatkozású műveket, de ezeket a számukra kialakított állandó kiállításon, a 2006-ban megnyitott Rátkay-Átlók Galériában tekinthetik meg az érdeklődők.

A történeti gyűjteményhez hasonlóan ez az anyag is egyre bővül, mert folyamatos figyelmet fordítunk rá, hogy az itt élő, vagy ide kötődő művészek helytörténeti vonatkozású munkáit megszerezzük, és ilyen művek készítésére ösztönözzünk. Így a jövőben minden bizonnyal tovább gazdagíthatjuk kínálatunkat ezen a területen is. Azért is tartjuk különösen fontosnak a képzőművészetbe ágyazott helytörténet reprezentációját, mert nem csupán ismereteket közvetít, hanem a lakóhelyhez való kötődést, a közvetlen érzelmi szálakat is elő tudja hívni még a fiatalokból is, amire manapság egyre nagyobb szükség van.

Állandó kiállításunk a felújítás óta eltelt majd két év alatt megduplázta látogatottságát. Visszajelzések alapján a tárlat sikeréhez hozzájárultak kiadványaink, szóróanyagaink, és a múzeumpedagógiai foglalkozások is. Nagy örömmükre szolgál, hogy idén harmadszor nyertük el a helytörténeti kiállítások megújítására kiírt Alfa pályázatot, melynek segítségével állandó kiállításunk második terméhez is elkészíthetjük az ismertetőt.

Igyekszünk minden évben valamit hozzátenni a kiállításához, hogy még több élménnyel szolgálhassunk az érdeklődőknek, s újításainkkal visszatérésre készítsük azokat is, akik már jártak nálunk. Jelenleg is készülünk egy megújítással.

“Art-History” – The new Permanent Local History Exhibition of the Museum of Pesterzsébet

The Museum of Pesterzsébet was established in 1951. Its permanent exhibition has been relatively unchanged, at least in its objectives, layout or principles. The new exhibition opened in November 2005 has brought a new era with its modern approach, high-quality content, up-to-date installations in order to set up a colourful and enjoyable show representing the past and present of the district. There is an archaeological review of the area, followed by the history of the foundation of the settlement. There are appealing interiors to illustrate the life and work of people, with lots of documents, photographs, everyday objects. Famous or important buildings are also represented in the exhibition. The historic part is followed by works of art with local history connections, and/or by local artists. The collection is becoming larger and larger, and although the exhibition is permanent, new elements, objects, ideas are added continuously to attract even those who have already seen it.

Könyv- és folyóiratszemle

A földalatti, mint a budapesti építkezések állomásai

Basics Beatrix

A könyv ötletét a millenniumi földalatti megállóiban egykor látható kiállítás adta. Így természetes, hogy a bevezetőt követően a földalatti vasútról olvashatunk és láthatunk képeket. Ez lesz a gyakorlat a továbbiakban is: rövid, tömör, lényegre törő írások és sok-sok kép. Régi felvételek, tervek, akvarellek, rajzok, grafikák. Minden, ami a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumának Újkori Várostörténelmi Gyűjteményében található. Az egyes megállóknál kiszállhatunk és körülnézhetünk, s hála a kötetnek, sokkal többet láthatunk, mint a valóságos séta során. A helyszín története, leírása mellett a szerzők kiemelnek egyes épületeket, s azokkal külön foglalkoznak, csakúgy, mint a tervezőikkel. A Vörösmarty téren a Német Színház és a Vigadó egykor összetartozó épülettömbje, és a második Redout épületet tervező Feszl Frigyes szerepelnek önállóan. Minden szöveg teljes angol nyelvű változata megtalálható, s ezek a szövegek mindenhol épp olyan hosszúak, hogy a legfontosabbakat tartalmazzák. A legtöbb esetben különleges, eddig nem látott új képek által felkeltett érdeklődést tökéletesen kielégítik, szakszerűek, hitelesek, érdekesek és szórakoztatóak. Az építészek életrajzai módot adnak arra, hogy más műveiket is megismerhessük. Feszl esetében például az Országház tervét, Zichy Manóné síremlékét, a Dohány utcai zsinagógát, a Nagymező utcai konzervatórium tervrajzait, vagy éppen a gellért-hegyi panoráma-utat ábrázoló, kiváló rajz tehetségét jól illusztráló akvarelljét kapjuk mintegy ráadásként.

A Deák tér az evangélikus templom mellett annak építését, Pest városának klasszicista arculatát meghatározó Pollack Mihályt kínálja. A közelében ma is álló, meghatározó jelentőségű, a város történetében fontos szerepet betöltő hatalmas épülettömb, az Anton Erhard Martinelli által tervezett Invalidus-ház, a mai városháza tervei, fényképei sorakoznak a templomé mellett, de Pollack legfontosabb épületeinek teljes választékát megkapjuk. A Bajcsy-Zsilinszly út megállójához magától értetődően kapcsolódik a Szent István bazilika, Hild József és Ybl Miklós terveivel, a beomlott kupola fényképével. Hild József életműve sajnos nem kis részt a már elpusztult épületek galériája. A szerzők ide iktatták be az Andrassy utat fényképekkel, tervrajzokkal, grafikákkal, köztük olyan különlegességek-

kel, mint Weinwurm Antal 1885 körüli panorámaképe a még épülő villanegyedről.

Az Operaház képei közül Ybl csillárterve, illetve a főhomlokzat teraszára szánt puttós kandaláber rajza marad talán a legemlékezetesebb, lévén ismeretlenek a közönség számára. Ybl Miklós életművének bemutatásakor jól érezhető, hogy alig volt olyan része a városnak, az ekkor már egyesített Budapestnek, ahol ne tervezett volna valamilyen jelentőset. Ezt példázzák a Józsefváros palotái mellett a királyi várpalota tervei, a budai Duna-parti Várkert-bazár és kioszk, vagy az elpusztult Margit-fürdő a szigeten.

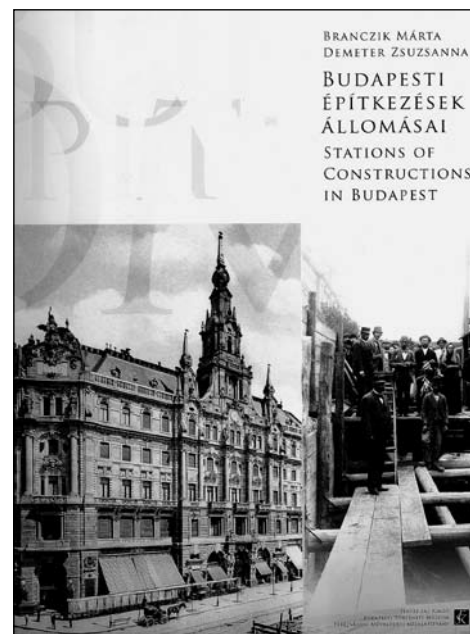
Az Oktogonhoz kapcsolódik a Nagykörút palotáival, pályaudvaraival, színházaival, középületeivel, az egykori nyüzsgő világváros sajátos hangulatát érzékeltető fényképekkel. Az ide idézett építész, Hauszmann Alajos életműve ismét arra döbbsen rá bennünket, milyen gazdagok voltunk a századforduló időszakában kiváló építészekben, s nekik mennyi megbízatás jutott a hatalmas tempóban fejlődő, épülő fővárosban. Egyúttal megismerkedhetünk az újabb és újabb épülettípusokkal, amelyek a század második felétől az építészeti megoldások teljesen új körét alakították ki.

A Vörösmarty utcához kapcsolódó épület a művészeti oktatásnak az 1870-es évek közepére elkészült új csarnoka, az egyben kiállítóhelyként is működő Mintarajztanoda és Múcsarnok (később „rég”-nek kezdtük elnevezni, új társa, a Hősök terén emelt épületének elkészülte után).

A Kodály Körönd négy palotája mellett a farsori református templom 1913-ban befejezett, különleges szépségű épülete a további látnivaló – remek válogatással az építés, Árkay Aladár legszebb tervrajzaiból.

A Bajza utcai megállóhoz kivételesen nem épület, hanem a festők és szobrászok műterméit magába foglaló fás, ligetes terület, az Epreskert kapcsolódik. A különleges hangulatú művésztelepet még az uralkodó, I. Ferenc József is meglátogatta 1907-ben. A városligeti fasor villái közül viszonylag kevés maradt ránk érintetlenül. A képek egyaránt tükrözik belső és külső gazdagságukat.

A Hősök tere a Szépművészeti Múzeum és a Múcsarnok palotáival, és az ezredéves emlékművel a város talán legismertebb jelképe lett. Mindhármukhoz találtak a szerzők különleges dokumentumokat, terveket; talán a legszebb a ma már rejtélyes elzártságban ismeretlenül megbújó, felújításra váró román csarnok a Szépművészeti

szeti Múzeumban. Schickedanz Albert volt a korszak építészei közül a legjobb festő, pályázati tervei életképi elemekben bővelkedő szép és pontos városlátképek. A Városligetet illusztráló képanyag legszebbje kétségtelenül Nebbien Henrik 1816-os „Ungarns Folk Garten” című albuma. Rajzai a XIX. század első fele egyik legkiválóbb európai kertművészenek tervei őrzik. Az ezredéves kiállítás épületei, csarnoka, pavilonjai az ünnepségekhez kapcsolódóan épült kisebb város képét idézik. De a Liget-hez tartoznak még más különlegességek is: az Állatkert állatházai, parkja, s a Vidámpark ma már műemlékként védett néhány részlete. S még mindig a park részeként a Czizler Győző által tervezett Széchenyi fürdő tervei, külső és belső részletei láthatók. Mellettük a tóparti régi korcsolyacsarnok, Lechner Ödön első, és mára csaknem elfeledett műve. Az építész pályája korábbi megállókhöz is visszavezet bennünket: az Operával szemközt álló MÁV Nyugdíjintézet bérházhoz például, de itt sorakoznak főművei, az Iparművészeti Múzeum, a Postatakarépképtár, a Földtani Intézet képei.

A Mexikói út esetében akár gondban lehettek volna a szerzők, mit kapcsoljanak ehhez az új végállomáshoz. Az egykori Erzsébet nőiskola, a mai Teleki Blanka gimnázium épülete mellett működését is illusztrálják a képek. Az utolsó építészeti életmű Lajta Béláé – a Parisiana mulató rekonstruált homlokzata ismét korábbi megállóhoz, az Operához kapcsolódik. A Vakok Intézete viszont már itt áll, a végállomás közelé-

ben, csakúgy, mint az Amerikai úti egykori Chevre Kadisa szeretetház, a mai Idegsebészeti Tudományos Intézet.

A könyv végére érve válik igazán érthetővé a cím: a földalatti állomások valóban a budapesti építkezések állomásai, egyúttal a város fejlődésének legfontosabb állomásai is jelképesen. Mindezek bemutatásához megkapjuk a legszebb fényképeket, terveket, rajzokat, akvarelleket, grafikákat, gondos, szakszerű, értő válogatásban. Mindehhez járul a kivitelezés hasonló színvonala.

Csak szerényen, a tökély hangsúlyozása mellett merek megemlíteni néhány olyan hiányosságot, amelyet sokan talán észre sem vesznek, de a tökéletesség elemeiként hiányoznak: a képfeliratoknál a bemutatott művek technikája gyakran hiányzik (a Német Színház égését bemutató grafika „egykorú metszet”-ként szerepel például, de a tervajzoknál sokszor semmilyen utalás nincs), az építészportrék esetében is szívesen vettem volna az alkotó és a technika feltüntetését.

A szerzők tudják, milyen kimagaslóan értékes gyűjtemények lettek rájuk bízva, s megteszik azt, ami ezzel kapcsolatban a legfőbb feladatuk: megmutatják nekünk, egyúttal példát mutatva arra is, hogyan kell ezt csinálni.

(Branczik Márta – Demeter Zsuzsanna: *Budapesti építkezések állomásai*. Fekete Sas Könyvkiadó – Budapesti Történeti Múzeum – Terézvárosi Művelődési Közalapítvány. Budapest, 2007.)

E számunk szerzői

Basics Beatrix dr. (1956)
művészettörténész
főigazgató-helyettes
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest

Bathó Edit dr. (1956)
etnográfus
PhD.
igazgató
Jász Múzeum
Jászberény

Beszédes József dr. (1972)
történész, régész
főmuzeológus
BTM Aquincumi Múzeum
Budapest

Branczik Márta (1961)
történész
muzeológus
BTM Kiscelli Múzeum
Budapest

B. Varga Judit dr. (1969)
történész
tudományos titkár
Budapesti Történeti Múzeum
Budapest

Csorba Csaba dr. (1946)
történész, régész, levéltáros
főiskolai docens
ELTE Tanárképző Főiskola
Budapest

D. Udvary Ildikó (1958)
történész, művészettörténész
igazgató
Pesterzsébeti Múzeum
Budapest

Fáykiss Katalin (1986)
egyetemi hallgató (francia-mű-
vészettörténet)
Pázmány Péter Katolikus Egye-
tem
Piliscsaba

Fényes Gabriella dr. (1974)
régész
főmuzeológus
Budapesti Történeti Múzeum

German Kinga dr. (1970)
művészettörténész
Pázmány Péter Katolikus Egye-
tem
Művészettörténeti Tanszék
Piliscsaba

Gyarmati János dr. (1959)
etnológus, régész
kandidátus
főmuzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Heilauf Zsuzsa (1971)
muzeológus, gyűjteményvezető
Kispesti Helytörténeti Gyűjte-
mény
Budapest

Kutas Eszter (1951)
okl. restaurátor
főrestaurátor
Néprajzi Múzeum
Budapest

Liska András
régész
muzeológus
Erkel Ferenc Múzeum
Gyula

Magyar Károly (1957)
régész, történész
főmuzeológus
Budapesti Történeti Múzeum

Maráz Borbála (1947)
régész
főmuzeológus
BTM Aquincumi Múzeum
Budapest

Máté György (1979)
etnográfus
muzeológus
Néprajzi Múzeum
Budapest

Papp Andrienn (1977)
régész
muzeológus
Budapesti Történeti Múzeum

Perényi Roland (1976)
történész
muzeológus
BTM Kiscelli Múzeum
Budapest

Péterné Fehér Mária
főlevéltáros
Bács-Kiskun Megyei Levéltár
Kecskemét

Sedlmayr Krisztina dr. (1960)
etnográfus
főmuzeológus
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest

Szathmáry István (1950)
újságíró
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei
Múzeumi Igazgatóság
Szolnok

Szilas Gábor (1973)
régész
főmuzeológus
BTM Aquincumi Múzeum
Budapest

Tóth Anita (1979)
színháztörténész
muzeológus
Pesterzsébeti Múzeum
Budapest

T. Láng Orsolya (1974)
régész
muzeológus
BTM Aquincumi Múzeum
Budapest

Végh András dr. (1964)
történész, régész
főmuzeológus
Budapesti Történeti Múzeum

A nagyatádi múzeum késő reneszánsz ládájának helyreállítása

The Restoration of the Late Renaissance Chest of the Nagyatád Museum

A láda állapota a múzeumba kerülésekor
The state of the chest when taken into the museum

Hasonló felépítésű láda a Néprajzi Múzeum gyűjteményéből
Chest with similar structure from the collection of the Ethnographical Museum

Szt. János intarziája restaurálás előtt
The inlay of St John before restoring

Mária Magdolna figurája
restaurálás után
The figure of Mary
Magdalene after restoring

A restaurált láda
The restored chest

**MAGYAR
MÚZEUMOK**